

**MONUMENTA HISTORICA
BUDAPESTINENSIA VIII**

**BENCZE ZOLTÁN
SZEKÉR GYÖRGY**

**A BUDASZENTLŐRINCI
PÁLOS KOLOSTOR**

MB

KIADJA
A
BUDAPESTI
TÖRTÉNETI
MÚZEUM

ZOLTÁN BENCZE – GYÖRGY SZEKÉR

Das Paulinerkloster von Budaszentlőrinc

BENCZE ZOLTÁN – SZEKÉR GYÖRGY

A budaszentlőrinci pálos kolostor

*Megjelent a Fővárosi Önkormányzat Kulturális Bizottságának
a Fővárosi Tudományos Alapból nyújtott támogatásával*

Szerkesztette: *HAVASSY PÉTER*

Lektorálta: *NAGY EMESE*

Grafika: *KUCZOGI ZSUZSANNA
SZEKÉR GYÖRGY
VICZKÓ TAMÁS
VIEMANN ZSOLT*

Fedélterv: *HÉJJAS PÁL*

HU-ISSN 0077-1430
HU-ISBN 963 7096 39 6

Felelős kiadó: Buzinkay Géza főigazgató
Készült a Szorobán Bt. gondozásában
500 példányban 5.25 A/5 nyomdai ív terjedelemben
Felelős vezető: Szabó Imre

TARTALOM

Bevezetés	7
Rövid rendtörténet	7
A kolostor középkori történetének fontosabb adatai	9
A kolostor az újkorban	11
Kutatástörténet	11
A kolostor építési korszakai	18
A kápolna	18
Az első kolostor	19
A XIV. század végi nagy átépítés	19
A XV. század végi bővítések, átalakítások	21
A XVI. század eleji építkezések	22
Jegyzetek	22
Irodalom- és rövidítésjegyzék	29
Zusammenfassung	32
Képek	35

INHALT

Vorwort	7
Einführung	7
Wichtigere Daten mittelalterlichen Geschichte des Klosters	9
Das Kloster in der Neuzeit	11
Forschungsgeschichte	11
Bauperioden des Klosters	18
Die Kapelle	18
Das erste Kloster	19
Grosser Umbau am Ende des XIV. Jahrhunderts	19
Umbau und Erweiterungsbaue am Ende des XV. Jahrhunderts	21
Bau am Anfang des XVI. Jahrhunderts	22
Anmerkungen	22
Verzeichnis der abgekürzt zitierten Literatur	29
Zusammenfassung	32
Abbildungen	35

BEVEZETÉS

Lassan 150 éve lesz annak, hogy a budaszentlőrinci pálos kolostor területén megkezdődtek a feltárási munkák. Hosszabb-rövidebb szünetekkel azóta több régésznek is alkalma nyílt kutatásokat végezni az egyetlen magyar alapítású férfi szerzetesrend egykori főkolostora területén. A feltárások általában vagy a tulajdonos által engedélyezett részekben, vagy az ásatót különösebben érdeklő helyeken folytak. A kolostor dél-északi irányú tervszerű feltárása csak az 1980-as években indult meg. A korábbi kutatásokról általában csak rövid beszámolók készültek és úgy tűnik, még messze az az idő, hogy egy teljességre törekvő összefoglaló születhessen a kolostorról. Éppen ezért, úgy érzem, hasznos részletesebben foglalkozni a korábbi és a legfrissebb eredményekkel. A jelenlegi kötet három részből áll. Az első két részben a források és a kutatástörténet rövid ismertetése után részletesebben foglalkozom a legújabb régészeti eredményekkel. A harmadik részben *Szekér György* építész próbálja vázolni a kolostor építéstörténetét az ásatási eredményekre és az előkerült képanyagra támaszkodva. Jelen kötet megjelenését a Fővárosi Önkormányzat Kulturális Bizottságának a Fővárosi Tudományos Alapból nyújtott támogatása tette lehetővé, amelyért ezúton is köszönetet mondunk.

RÖVID RENDTÖRTÉNET

A pálos rend kialakulásával kapcsolatban első adatként *Bertalan pécsi püspök* 1225-ös szabályzatát szokták említeni. Gyöngyösi megírja, hogy Bertalan pécsi püspök 1225-ben a székvárosa környéki remetét összevonta és szabályzatot adott részükre.¹ A szabályzat a patacsi remetéknek készült. Tudjuk azonban, hogy a remeték először az Ürög feletti Szent Jakab-hegyen éltek, ahonnan azután csak 1334-ben költöztek át a rablók garázdálkodásai miatt Patacsra.² *Mályusz* ezért úgy véli, hogy a szabályzat valószínűleg Gyöngyösi fogalmazása.³ *Török* szerint elfogadható, hogy a remeték letelepítését írás rögzítette, és ennek tartalma hűségesen megőrződött annak ellenére, hogy a továbbiakban némi stilizálást végezhetek a rendi hagyományok őrzői.⁴ 1250-ben *Özséb* esztergomi kanonok a pilisi remeték egy részét összegyűjtötte és megalapította Szentkereszt kolostorát.⁵ Ez a kolostor lett a rend központja mindaddig, amíg a budaszentlőrinci monostor fel nem épült. A

püspökök nemegyszer gyanakodva nézték az egyházmegyéjük területén élő remetéket. A főpapok, felelős vezetők igyekeztek őket letelepíteni és fölöttük felügyeletet gyakorolni. A remeték ezzel szemben iparkodtak függetlenségüket megőrizni, vagy olyan megoldást találni, mely a püspök esetleges túlkapásával szemben számunkra védelmet jelentett. Özséb a köré spontán szerveződött közösség számára igyekezett olyan jogi keretet találni, ami biztosította életvitelüket, s rendezte kapcsolatukat a területileg illetékes egyházi vezetővel.⁶ Az 1256-os esztergomi zsinaton Özséb már prior provincialisként szerepel az aláírók között.⁷ Az 1215-ös XII. Egyetemes (IV. Lateráni) Zsinat elrendelte, hogy új szerzetesrendeket csak pápai engedéllyel lehet alapítani, valamint azt is, hogy az újonnan szerveződő közösségnek valamely már meglévő közösséghez kell csatlakoznia és vagy Szent Benedek, vagy Szent Ágoston reguláját kell követnie.⁸ Mint Pál veszprémi püspök 1263-as okleveléből kitűnik, a remeték kérték IV. Orbán pápától, hogy a remeteletről áttérhessenek a Szent Ágoston szabályai szerinti életre.⁹ A pápához fordulás egyik indoka minden bizonnyal az 1215-ös zsinati határozat volt. Ugyanakkor nem sokkal korábban IV. Sándor pápa (1254–1261) elrendelte a különböző, kisebb remeteközösségek, rendek összevonását egyetlen rendbe, és számukra az ágostoni regula követését írta elő. Özsébnek erről tudomása lehetett, és elébe akart menni a beolvasztási kísérleteknek.¹⁰ Gyöngyösi szerint Özséb 1262-ben járt Rómában, ahol Aquinói Szent Tamás is segítségére volt.¹¹ A pápa a területileg illetékes veszprémi püspökre, Pálra bízta a döntést. A valószínűleg Esztergomból kiinduló és Veszprémben végződő vizitáció¹² eredménye az az 1263-as oklevél, amely hét remeteközösségről tesz említést.¹³ Ezek a remeteközösségek valószínűleg nem voltak alapítványok, hanem az elszórtan élő remeték önkéntes társulásai. Kezdetben aligha volt birtokuk és biztos jövedelmük.¹⁴ Mivel a vizsgálat eredménye a veszprémi püspököt nem elégítette ki, elutasította a kérelmezőket és csak arra volt hajlandó, hogy házaikat engedély alapján remete módra élő testületeknek tekintse.¹⁵ A remeték által a kezdeti időszakban létrehozott épületek a szükségleti szinten nem léptek túl. A remetetelepek lakott területektől távol, erdőben, hegyes vidéken épültek, forrás, néha barlang közelében, esetleg folyó árterén. Tipikus telepítési forma, amikor két vagy több hegy lábánál lévő völgy feletti — természetes vagy mesterséges — dombra települnek. A környezetben minden esetben forrás vagy patak van, mely — esetenként — a halastavat táplálja.¹⁶ Hiába tiltotta meg

Pál veszprémi püspök 1263-as oklevelében, hogy a pálosok lakóhelyeik számát nem növelhetik, a mozgalom terjedt tovább. Ez tette szükségessé, hogy Lodmér esztergomi érsek megerősítse a Pál veszprémi püspök által adott szabályzatot. 1297-ben András egri püspök ad szabályzatot azon remeték számára, akik az egri egyházmegye területén élnek.¹⁷

A pálosok, miután igazolták anyagi megerősödésüket, 1308-ban Gentilis pápai követől megkapták az Ágoston-féle szabályokat.¹⁸ 1309. január 15-én kelt oklevelében pedig Gentilis megadta nekik a felhatalmazást arra, hogy provinciális káptalanra öszszegyűlhessenek, itt intézkedéseket tehessenek, statútumokat hozhassanak, csak olyanokat azonban, amelyek nem ellenkeznek az ágostoni regulával.¹⁹ Az 1300-as évek elején felépül a budaszentlőrinci kolostor, amely a rend főkolostora lesz. 1327-ben XXII. János pápa parancsára István rendi előljáró megbízta László kalocsai érseket, hogy írja össze Szent Pál testvéreinek a számát. A jelentés azt közli, hogy Magyarországon mintegy 30 helyen, vagy házban élnek pálosok, egyes helyeken 20, máshol 15, megint máshol 12 testvér található. Megélhetésükhöz rendelkeznek a szükséges anyagiakkal.²⁰ E jelentés hatásának eredményeként 1328. november 16-án Károly Róbert kérésére XXII. János pápa engedélyezi a pálosok részére az ágostoni szabályokat, valamint a jogot, hogy olyan prior generalist választhassanak, aki fel van ruházva a vizitáció és a fegyelmezés hatalmával, az excommunicatio alól pedig feloldozhat. Ettől kezdve nem fizettek földjeik után tizedet és nem kellett az egyházmegyei zsinatokon megjelenniük.²¹ 1341-ben a másodsor rendfőnökké választott²² Németországi Miklós elrendelte, hogy a testvérek fehér ruhát viseljenek a korábban hordott sötét helyett, megkülönböztetvén így magukat azoktól, akik a remete névvel és viselettel visszaélnek.²³

A pálos rend egyházzogilag végleges hatályú megerősítése 1368. február 29-én következett be azzal, hogy V. Orbán pápa I. Lajos király kérésére ratifikálta és approbálta a rendet.²⁴

1371. október 17-én XI. Gergely pápa bullát adott ki a rend részére, melyben a pápa összefoglalta kiváltságait. A Mare magnumnak nevezett okiratban a pápa megerősíti a pálosokat összes birtokukban, felhatalmazza a rendet, hogy bárkit fölvehessen soraiba, a pálos rendből azonban csak szigorúbb rendbe lehet átlépni. A püspök nem idézheti őket az egyházmegyei zsinatra, előljáróik választásába nem szólhat bele.²⁵

I. Lajos király 1373. szeptember 20-án Gergelynek, a diósgyőri Krisztus Teste kolostor perjelének kérésé-

re kiadott oklevelében abban a kiváltságban részesíti a pálosokat, hogy minden pereskedés nélkül, örökösön bírassák a királyok vagy mások által adományozott ingatlanaikat, amelyeknek 40 évig, vagyis a törvényes elévülés időtartama alatt békés birtokában voltak, és sem a bíróság előtt, sem azon kívül ne kényszeríthessék őket arra, hogy e birtokaikra vonatkozó okleveleket mutassanak be.²⁶

1375-ben I. Lajos király elrendelte, hogy azon szőlők után, melyeket a pálosok maguk ültettek, nem kell kilencedet fizetniük.²⁷ V. Márton pápa 1417. december 28-án kelt bullája, melyet Zsigmond király kérésére adott ki, kimondja, hogy csak az tekinthető a pálos rend jogosan megválasztott generálisának, akit a Magyarországon tartott nagykáptalanon választanak meg.²⁸ Ugyanekkor V. Márton azt is megengedte a pálosoknak, hogy a karthauziak kiváltságaival éljenek.²⁹ Át is írtattak 1418. június 9-én egy közjegyzői oklevelben mintegy 50 darabot a karthauziak kiváltságleveliből.³⁰ Gyöngyösi megemlíti, hogy Lőrinc testvér lemásoltatta V. Márton levelét, amelyben a pápa megtiltja azt, hogy a pálosokat bárki más rendbe felvegye.³¹ A IX. Bonifác pápa által 1401. február 22-én kiadott bulla ezt már megtiltotta.³²

A pálos monostorok jövedelmének jelentős része az előkelőbb hívek a hagyatékaiból a templomaikban, kápolnáikban való temetkezésekkel kapcsolatos alapítványokból származott. Ez után a jövedelem után azonban illeték járt a megyéspüspöknek, és bizonyos rész az illetékes plébánosnak. E teher alól a rend mentességet szerzett, melyből problémák adódtak, ezért János esztergomi érseknek kellett az ügyben 1399-ben intézkednie.³³ Mivel a hagyatéki perekben a középkorban az egyházi bíróságok ítéleztek, V. Márton pápánál a pálosok kieszközölték, hogy az ellenfélnek kedvező minden korábbi jogszabályt hatálytalanítva — védelmükkel, a pereikben való jogszolgáltatással, s a javukra hozott ítéleteknek akár világi karhatalommal való végrehajtásával is az esztergomi érseket, s a zágrábi és erdélyi püspököket bízta meg —, a számukra minden esetben a legkedvezőbb ítélet biztosítására pedig 1418 tavaszán a legfelsőbb egyházi bírósággal, a Rota-val bírói döntvény formájában foglaltatták írásba előjogaikat. Ez a deklaráció lényegében azonos az esztergomi érsek 1399-es határozatával.³⁴

Zsigmond király 1425. szeptember 8-án kelt oklevelében megengedi bárkinek, hogy javait akár életében, akár végrendeletileg a pálosoknak adja, a pálosokat pedig felhatalmazza arra, hogy az ilyen adományokat elfogadják.³⁵

1439. április 11-én IV. Jenő pápa oklevele előírja, hogy a pálos generális hivatali ideje 4 év lehet.³⁶ Ugyanez a pápa engedélyezte azt, hogy a pálosok négy esetet kivéve feloldozást és felmentést adhassanak. Ez a négy eset: a szándékos emberölés, az öncsonkítás, a nyílt eretnokség és az előljárók tetteges bántalmazása.³⁷

1442-ben Dénes esztergomi érsek IV. Jenő pápa megbízása alapján megerősítette a pálos rendet és minden kolostorát.³⁸

Mátyás király 1466. január 17-én kelt oklevele megadja a jogot a rendnek, hogy saját birtokaikon ítélkezhessenek, azaz „*patibulum, rotas, palos ac aliorum formentum*” felállíthassanak.³⁹

Az 1467. április 11-én kelt királyi oklevélből pedig megtudjuk, hogy miután a budaszentlőrincieknek és más pálos kolostoroknak sok perük volt a királyi udvarban, ezért a király kijelöli mindenkori ügyvédjükül egy *director causarum nostrarumot* (ebben az oklevélben Péceli Benedeket, aki képviseli őket, mivel a pálosoknak nem az a dolga, hogy pereskedjenek, hanem, hogy imádkozzanak).⁴⁰

Gergely pálos rendfőnök Budaszentlőrincen 1472. május 25-én kelt oklevelében Mátyás királyt és Szilágyi Erzsébetet a rend lelki javaiban részesíti.⁴¹

Pál veszprémi püspök 1263-ban kiadott oklevele 7 remeteközösséget említ.⁴² A pálos rendnek 1327-ben már közel 30 kolostora volt Magyarországon.⁴² A kolostorok száma 1470-re 51-re, 1526-ra pedig 63-ra emelkedett.⁴⁴ A rend a középkorban Magyarországon kívül elterjedt Németországban,⁴⁵ Lengyelországban,⁴⁶ Ausztriában⁴⁷ és Portugáliában,⁴⁸ sőt, 1454-től Rómában is volt kolostoruk.⁴⁹

A KOLOSTOR KÖZÉPKORI TÖRTÉNETÉNEK FONTOSABB ADATAI

A későbbi budaszentlőrinci pálos kolostor területéről 1290-ben olvashatunk először. Ekkor arról értesülünk, hogy az itt lévő, egy remete gondozása alatt álló kápolnát Lodomér esztergomi érsek visszahelyezi a veszprémi püspökség joghatósága alá.⁵⁰ A kápolna királyi kápolna, exemptus egyház volt, ezért eredetileg az esztergomi érseknek volt alárendelve.⁵¹ 1300 körül alapítja meg Lőrinc, a rend negyedik előljárója Budaszentlőrinc monostorát.⁵² Azután Károly király,

János óvári ispán (vagy Óvári János ispán) és Velenicei Pál budai polgár adományából bővítették a kolostort. 1335-ben Henc fia János adományozza a kolostor körüli erdőket a kolostornak.⁵³ 1353-ban a pálosok átírták Henc fia János adománylevelét, itt azonban már nemcsak erdőkről, hanem szántóföldekről is szó esik.⁵⁴

I. Lajos király elrendeli, hogy a máramarosi királyi sóbánya adjon minden évben 300 aranyforint értékű sőt az évenként Pünkösdkor megtartott budaszentlőrinci nagykáptalan számára.⁵⁵ Zsigmond király 1391. április 22-én kelt oklevele 300 aranyforintot utal ki a budaszentlőrinci nagykáptalanra.⁵⁶ Valószínűnek tűnik, hogy Zsigmond oklevele Nagy Lajos király adományát erősíti meg, bár ebben az oklevélben sőről nem esik szó. A későbbi magyar királyok sorra megerősítik a 300 aranyforintos sóadományt, Zsigmondot tüntetve fel eredeti adományozónak.⁵⁷ Az utolsó megerősítő oklevelet a sóadomány tárgyában II. Ulászló király adja ki 1505. december 21-én.⁵⁸

A budaszentlőrinci kolostor fennállásának talán legnagyobb ünnepe az az 1381-es esemény volt, amikor idekerültek a rend névadójának, Remete Szent Pálnak a földi maradványai.⁵⁹ Szent Pál testét 1169-ben vitték Egyiptomból Bizáncba, ahonnan 1240-ben Velencébe került.⁶⁰ Magyarország az 1378-ban Velence és Genova között kirobbant háborúban Genova szövetségese volt.⁶¹ A magyar-velencei ellentéteket az 1381. augusztus 24-én megkötött torinói béke zárta le, melynek eredményeként Szent Pál maradványai Velencéből előbb Budára kerültek, innen pedig Demeter esztergomi érsek ünnepélyes körmenettel vitte 1381. november 14-én Budaszentlőrincre.⁶² A torinói békét 1381. november 26-án Diósgyőrben írták alá, több jelentős személyiség jelenlétében.⁶³ Gyöngyösi megemlíti azt is, hogy az ereklyék Budaszentlőrincre kerülése után a nagykáptalan elrendelte, hogy Remete Szent Pál és Szent Ágoston napját ünnepélyesen kell megülni.⁶⁴

Az ereklye azonban nem volt teljes, mivel feje előbb Rómába, majd onnan Csehországba, Karlstein várába került,⁶⁵ ahonnan 1523-ban II. Lajos király hozatta Budaszentlőrincre. A király 1523. március 8-án közli Báthori István nádorral, hogy sikerült Szent Pál fejét megszereznie.⁶⁶ Ország János váci püspök pedig 1523. március 9-én azt írja a nádornak, hogy a király a fejet neki adta át őrzésre.⁶⁷ A fejet előbb Budára hozták, ahonnan Simon zágrábi püspök vezetésével ünnepélyes körmenet vitte az ereklyéket a falakon kívülre, itt azokat átadták a pálosoknak, majd a körme-

net Budaszentlőrincre ment és ott egyesítették a fejet a testtel.⁶⁸ A budaszentlőrinci kolostor 1381-től híres búcsújáróhely lett, több búcsúengedélyről is tudunk.⁶⁹

1403. június 1-jén kelt György generális oklevele, melyben a mi új egyházunk nagy oltárának jobb oldalán található, a Szent Kereszt tiszteletére emelt oltárról esik szó.⁷⁰

Hunyadi János kormányzó 1446. július 2-án kiadott okleveléből megtudjuk, hogy még I. Ulászló király a budai polgárok adójából évente 40 aranyforintot utalt ki a budaszentlőrinci pálosoknak mindaddig, amíg ez az összeg a 2000 aranyforintot eléri. Mivel a budai polgárok 1445-ben és 1446-ban nem fizettek, ezért Hunyadi megparancsolta nekik a pótlólagos fizetést, valamint azt, hogy ezután rendszeresen törlesszék a fenti összeget.⁷¹

Báthori István országbíró 1475. január 9-én kelt oklevelében az olvasható, hogy Kovács István csudabalai birtokát a szentlőrinci kolostor Szent István tiszteletére emelt oltárának adományozza, mely az említett kolostor Szent Pál-kápolnájában az ambituson található.⁷²

Az 1480-as években több építkezés is zajlott a kolostorban. 1488-ra készült el a Szent Lőrinc egyház déli oldalán a kápolna Budai Kovács Márton költségén, aki egész életében vincellér volt és akit a Szent Lőrinc kolostorban temettek el.⁷³ 1486-ra a Szent Pál tiszteletére épített kápolna az ablakokig elkészül, de az építkezést csak 1492-ben fejezteti be Tharispán Albert budai várnagy.⁷⁴ Ugyanebben az időben Dénes testvér, kőfaragó készített új sírreléket Szent Pálnak, mely még a török követnek is nagyon tetszett.⁷⁵ A kolostor területén folyt eddigi kutatások során előkerült vörösmárvány töredékekből egy oldalain mérműves, számárhátúves árkádokkal áttört szarkofág képe bontakozik ki, a nyílások mögött talán a szent alighanem fémről készült ereklyetartójára pillanthatott egykor a látogató. Az ívek fölötti ívmezőket jelenetek töltötték ki; egy, Remete Szent Pál lelkének angyalok által történő mennybevételét, és egy az Atyaistent ábrázoló töredék került eddig elő. Az egész építmény bonyolult fiatornyos tagolású volt. A sírrelék a faragványok finom részleteivel, aprólékos megmunkálásával, a fúró gyakori használatával, a bravúrosan áttört szerkezettel a magyarországi vörösmárvány faragás egyik csúcspontját jelenti.⁷⁶ Az ereklyét 1492-ben helyezte el az új tumbában István szerémi püspök.⁷⁷

A XV. század 80-as éveiben, valószínűleg 1488-ban *Kamanczy János* vicarius generalis rendbehozatta a szentlőrinci kolostor ciszternáját, amely tönkrement, és ezért a víz nem tudott a cellariumból a közös

gyűjtőbe átfolyni. Emiatt a folyosó és az ebédlő fala alatt mély árkot ástak, ennek folytatásaként pedig elkészült egy mélyebb és szélesebb ciszterna. Kamanczy fürdőházat is építtetett.⁷⁸

1489-ben az egyik fiatal testvér 40 aranyforintot lopott el a belső sekrestyéből. Bécsben fogták el később és visszavitték a szentlőrinci kolostorba. Miután büntetését letöltötte, dicséretes életet élt a továbbiakban.⁷⁹

Balaszentmiklósi Gergely testvért, aki orgonista, később pedig vicarius generalis volt,⁸⁰ 1508-ban II. Gergely néven rendfőnökké választották.⁸¹ Hivatali ideje alatt kezdődött el a budaszentlőrinci kolostor új szentélyének építése az alapoktól, sekrestyével együtt. Gyülestermet is emeltek. A munkákat öt év alatt végezték el, és végrendeleti adományok biztosították a fedezetet. Gyöngyösi megemlékezik az új főoltárról, az új orgonáról és a művészien faragott stallumokról.⁸²

1526-ban, a mohácsi csata után a törökök Budáig eljutván, elpusztítják a kolostort. Budaszentlőrinci tartózkodásuk tíz napja alatt mindent feldúlnak, szétrombolnak, a kolostort felégetik. A főkolostor gazdagságára következtethetünk abból az adatból, hogy 1000 forint értékű könyv égett el a könyvtárban.⁸³ A kolostorban ezzel az eseménnyel megszűnik az élet, bár 1540-ből van még egy adatunk, amikor Imre rendfőnök a budaszentlőrinci kolostorból tiltakozik az elefánti perjelnek Baracskey Pállal kötött egyezsége ellen.⁸⁴

Remete Szent Pál ereklyéit még a törökök megérkezése előtt sikerült a Szapolyaiak trencsényi várába menekíteni, ahol 1527-ben megsemmisültek a maradványok, mivel leégett a vár.⁸⁵

A budaszentlőrinci pálos kolostornak voltak Budán házai. I. Lajos királytól kapják meg a Kammerhofnak nevezett épületet,⁸⁶ amelyet azután elcserélnek Cillei Hermann házára.⁸⁷ Egy másik házat Mihály óbudai kanonoktól kapnak 1402-ben.⁸⁸ Gyöngyösi megemléti, hogy 1480-ban Gergely vicarius generalis valamelyik budai házukat elcserélte Pozsegai Jánossal egy Pesten lévő másikért.⁸⁹ Tudjuk, hogy a Cillei-ház miatt még a XV. század végén is folyt a pereskedés az óbudai apácákkal, ezért valószínűsíthető, hogy a Mihálytól kapott házat cserélték el egy pesti házra.

A mohácsi vész után több pálos kolostor lakói Budaszentlőrincre menekülnek egyházi kincseikkel együtt. A kincseket, valószínűleg a budaszentlőrinci tárgyakkal kiegészítve, János generalis a Homonnai-család őrizetére bízta. Az értékeket Benedek és Pál budaszentlőrinci szerzetesek⁹⁰ kísérik új helyükre. Az arany és az ezüst tárgyak a család jeszenői, az egyházi

ruhák és rendi kiváltságlevelek pedig a Homonnaiak revickei várába kerültek. Egy 1532-ben keletkezett lista felsorolja ezeket a tárgyakat.⁹¹ Az arany és az ezüst tárgyak értéke 60 ezer, az egyházi ruháké pedig 30 ezer magyar forint volt.⁹² Mivel a Homonnai-család az őrzésükre bízott kincseket nem akarta visszaadni, perre került sor. Ferdinánd király 1550-ben, majd 1559-ben is sürgette a kincsek visszaadását,⁹³ minden eredmény nélkül. Az 1569-ben kiadott ítéletlevél szerint a pálosok elvesztett értékeikért mindössze 2000 forint kártérítést kaptak.⁹⁴

A budaszentlőrinci kolostorról 1540 után a XVI. századból már nincs több adatunk.

A KOLOSZTOR AZ ÚJKORBAN

A kolostor területét már a XVII. században kőbányaként használták. Egy 1627-es forrás arról számol be, hogy a budai pasa a budaszentlőrinci kolostor köveiből erősítette meg a budai erődítményeket.⁹⁵ Talán nem véletlen, hogy innen szállítanak követ Budára. A budaszentlőrinci pálos kolostor ugyanis jó minőségű hárshegyi homokkőből épült.⁹⁶

A pálosok 1686 után szerettek volna egykori főkolostorukba visszaköltözni, de többszöri próbálkozásuk ellenére nem sikerült elérniük ezt.⁹⁷ 1686 után Budaszentlőrinc Buda városához került.⁹⁸ A váci káptalan 1745-ben kelt oklevelében a pálosok tiltakoznak, hogy Buda városa egykori főkolostorukat elidegenítette.⁹⁹ Hiába próbálták meg Budaszentlőrincet peres úton visszaszerezni, a pert elvesztették.¹⁰⁰

1756. április 13-án Csáky Miklós esztergomi érsek megbízásából Bathyany József gróf végez helyszíni szemlét a területen. A helyszíni szemle résztvevői a romok egy részét még jó állapotban találták. Jól lehetett látni a templomhajót, feljebb pedig egy négyszögletes részt találtak, közepén kúttal. A bizottság a négyszögletes résznél talán cellák nyomait látta, nyugatabbra pedig egy toronyalapozást figyeltek meg. Említenek még egy délebbre fekvő kutat is.¹⁰¹

1763-ban készült az a térkép (*I. kép*), amely a Budakeszi és Buda közötti birtokviszonyokat ábrázolja. A térkép *rudera ecclesiae* felirattal jelzi a budaszentlőrinci kolostor helyét. A romok mellett található völgyet pedig Pál völgyének nevezik.

1768-ban egy másik térképen (*I. kép*) *rudera templi monasterii* felirattal ábrázolják az egykori főkolos-

tort. A helyszínen egy nagyobb és egy kisebb téglalap összekapcsolódása jelenik meg, amely mellett egy kutat, kissé feljebb pedig mintha egy tornyot lehetne látni. A mai Kurucles felé eső völgy itt is Pál völgye néven szerepel.

1770 körül keletkezett az a térkép, amely Buda egész területét, valamint Pest és Óbuda egy részét ábrázolja. A térkép feltünteti a budaszentlőrinci romokat is.¹⁰²

Egy 1773-as felmérési térkép (*I. kép*) szintén a Budakeszi és Buda közötti birtokviszonyokat mutatja. A felirat és az ábrázolás hasonló, mint az 1763-as térképen.

1822-ben Schams tesz említést a romokról.¹⁰³

1827-ben Jankovich Miklós azt írja, hogy ő még gyerekkorában látta a romokat, és akkor azok még embermagasságig álltak. A szerző látta a templom kétszer hat oszlopát, hét oltárának ép asztalát, valamint több márványsírkövet is megfigyelt. 1826-ra a romok azonban annyira lepusztultak, hogy Jankovich már alig találta meg a templomot.¹⁰⁴

Egy 1853-as térkép, amely a Szép Juhászné vendégfogadó környékét ábrázolja, talán a kolostor romjainak egy részét is feltünteti.¹⁰⁵

1868-ban Rupp azt írja, hogy több mint 40 évvel korábban ő is megvizsgálta a romokat. Látta a falakat, Szent Pál kápolnájában a néhány láb magasan meglévő falakon festett szentképeket figyelt meg és talált itt egy lépcsőt is, mely szerinte a szószékhez vezetett.¹⁰⁶ Könyvének megjelenése idején azonban már néhány elszórt kőmaradványon és a monostor kútján kívül mi sem hirdeti többé a régi dicsőséget.¹⁰⁷

KUTATÁSTÖRTÉNET

A régészeti kutatások 1846–47-ben indultak meg Henszlmann Imre vezetésével.¹⁰⁸ Az ásatási alaprajzon¹⁰⁹ egy háromhajós templomot látunk, melynek szentélyében egy korábbi szentély látható. Mind a templom északi, mind a déli oldalához egy-egy kápolna csatlakozik. Látunk még egy nyolcszögű toronymaradványt, valamint egy folyosórészletet is.¹¹⁰

Palugyai Imre megírja, hogy a telektulajdonos abbahagyta ugyan a feltárást, de fiai, alighanem kevesebb szakértelemmel, folytatták azokat.¹¹¹ Rupp megemlíti még, hogy a tulajdonos a falakat saját házára használta fel, a templom helyébe szőlőket plántált, és az ez alkalommal innen kiásott csontokat egy

különös házba rakásba hordatta.¹¹²

A feltárási munkákat *Garády Sándor* folytatta 1934-ben.¹¹³ A háromhajós templom déli oldalkápolnájában ekkor még megvolt az eredeti téglapadló. Az ásató itt három oltárt vélt megtalálni. A három oltár azonban csak kettő, mivel a háromhajós templom lepusztult külső támpillérét vélte oltárnak a feltáró. Az egyik ásatási fotón, mely a déli oldalkápolnát ÉNY-ről mutatja, jól látható, hogy az oltárnak vélt támpillértől K-re a háromhajós templom déli zárófala még mintegy 2 méter magasan áll, a falban pedig két vízvető lábazati támpillér is megfigyelhető. Ez a tény mindenképpen arra utal, hogy a háromhajós templom felépült már, amikor az oldalkápolnát hozzáépítették. *Garády* feltárta a háromhajós templom késői szentélyének részletét is, a templom korai szentélyénél az ott felépült nyári lak miatt nem tudott dolgozni. Az ásató dolgozott a korai templomok területén is. Az alaprajz alapján úgy tűnik, hogy a háromhajós templomhoz északról egy sekrestye csatlakozott. Sikert a ke-rengő egy részletét is feltárni.¹¹⁴

1949-ben rövid ideig *Gerevich László* és *Zolnay László* áshatott a helyszínen. Ekkor feltárták a kör alakú (a későbbi szakirodalomban sokszögűnek nevezett) építmény belsejének alapfalait. Ehhez északról vízlevezető csatorna kapcsolódott. A levezető csatorna két oldala kváderköves, boltozatát helyenként profilozott kövek alkotják.¹¹⁵

1958 őszén *Nagy Emese* ástott a sokszögű építményben és közvetlen környékén.¹¹⁶ A feltárás során a sokszögű építmény belsejében előkerült egy kisebb és egy nagyobb apszis, az apszisoktól nyugatra és keletre egy-egy észak-déli irányú fal. A sokszögű építménytől északra pedig a már korábban megtalált csatornánál sikerült újabb megfigyeléseket végezni. Az építményhez nyugatról csatlakozó fal felületén pedig egy kis keskeny, négyszögű keresztmetszetű téglával bélelt csatorna került elő, a nagy csatornától kissé északabbra pedig keletről egy támpillér csatlakozik ehhez a falhoz.¹¹⁷ Az ásató szerint a feltárt falmaradványok legalább négy építési periódusban készültek: 1. a belső kis apszis; 2. a külső kis apszis; ezzel vagy egyidős, vagy későbbi a sokszögű építmény belsejéből kiinduló egyenes fal; 3. csatorna, amely vagy egyidőben, vagy korábban készült a sokszögű építményhez nyugatról csatlakozó egyenes falnál; 4. sokszögű építmény.¹¹⁸ Meg kell még említeni, hogy a sokszögű építmény *in situ* álló faragott külső lábazati köve alatt egy nagyköves szint került elő.¹¹⁹

Az 1960-as évektől 1985-ben bekövetkezett haláláig *Zolnay* vezette a feltárásokat. 1964-ben a romte-

rület ÉNY-i sarkában található toronyban és annak környékén folyt munka. A torony belsejében a mai szint alatt 0,45 méter, a torony mellett pedig 0,7 méter mélységben megvolt az eredeti járósínt. A torony alapozási árkaiból származó edénytöredékek alapján a torony építési idejét a XV. század 2. felére tette a feltáró.¹²⁰ 1974-ben újra sikerült a toronyban dolgozni, amelynek 160 cm széles bejárata a déli oldalán volt. A bejárat küszöbének szélessége pedig 25 cm. A torony közepén egy kisméretű építmény alapozási kősorát sikerült tisztázni.¹²¹ Leghosszabban nyugati fala maradt meg.¹²²

1965-ben az akkor már álló erdészeti lakóházak déli oldalán, azaz az ún. sokszögű építménytől mintegy 20 méterrel ÉK-re, egy földszintes épület alapozásakor mintegy 4 méteres szintsüllyedést hajtottak végre. Ennek során egy téglalap alaprajzú épület maradványai kerültek elő, melynek hosszabb oldala az É—D-i volt. K—Ny-i falszakaszát 5,5 méter hosszan lehetett követni. A fal vastagsága 1,35 m volt. A falak alapozási árkaiban nagyobb mennyiségű XV. századi házi-kerámia került elő.¹²³

1970-ben a ma bekerített romterülettől kissé északabbra egy 2 méter széles és 1,5 m mély gázcsőárokkal vágták át É—D-i irányban a területet, melynek során 5 falat is átvágtak. A délen átvágott ún. I. és II. fal által bezárt tér téglalap formájú, benne egy É—D-i irányú osztófallal. A két fal által bezárt tér 5 méter széles, e belső traktus DNY-i sarkában — ahol a fal vakolt volt —, 70 cm-rel a mai szint alatt található az épület belső szintje. Az északabbi ún. III. és IV. fal is egy belső teret zár közre, melynek szélessége 6,5 m. A belső szint 20 cm-rel van a mai szint alatt. A helyiség déli falának déli oldalán nagy lapos kövekből kirakott udvarsínt került elő. Az ún. V. fal már csak a gázcsőárok nyugati metszetében jelentkezett.¹²⁴

1971-ben került sor a háromhajós templom déli oldalkápolnájának a feltáráására, melyet *Zolnay* egy 1403-as oklevél alapján¹²⁵ a Szent Kereszt kápolnával azonosította. A kápolnában a padlószint alatt a korábbi kerítésfal hosszabb szakaszát sikerült feltárni. Előkerült három sír is. A tetemeiket *Zolnay* a *Kovári család* tagjaival azonosította.¹²⁶ Ugyancsak 1971-ben a kolostor ÉNY-i részében rontott „kalácsfonatos” kályhasarok töredéke került elő.¹²⁷ Ez egyértelműen arra utal, hogy a kolostorban működött egy kerámiaműhely. Egyébként a párhuzam nélküli, pálos szerzeteseket ábrázoló kályhacsempe-töredékek is erre utalnak.¹²⁸

1972-ben a háromhajós templomtól északra folyt a munka. Ennek során több sír is napvilágra került, kö-

zöttük két olyan is, amely már a korai kápolna elbonított északi falán feküdt. A korai szögletes záródású kápolnának előkerült a diadalív mindkét oldali indítása. A poligonális záródású templom hajóját É—D-i irányban lerekesztő fal déli oldalán ajtóküszöb elmosódott nyomát figyelte meg az ásató.¹²⁹

1974-ben a romterület ÉNY-i sarkában található toronyban és annak közvetlen környékén folyt a munka. A torony déli bejáratától mintegy 5 méterrel délebbre egy K—Ny-i irányú csatorna került elő. A csatorna belmérete 80 cm, fedlapja pedig 50 cm széles volt. Az e csatornától délebbre található K—Ny-i irányú falon másodlagosan egy 150 cm széles bejáratot alakítottak ki, melynek két oldalát téglával falazták ki egyenesre. Az ajtón 3 db 30 cm széles és 30 cm mély lépcsőn lehet lejutni egy nagy, téglalap alakú helyiségbe. A belső járósíntet a lépcső alja adja meg, mintegy 1,5 méterrel délebbre pedig ugyanezen a magasságon rossz minőségű habarcspadló maradványa került elő. A téglalap alakú helyiség keleti zárófalán, a bejáratától csaknem 4 méterrel délebbre egy 150 cm széles ajtó volt, a helyiség nyugati oldalán, a bejáratától mintegy 18 méterrel délebbre egy nagy méretű pilléralapozást sikerült feltárni. Az itteni maradványok helyzetéből Zolnay szerint egy 4,5–5 m széles kocsi behajtó és egy ismeretlen méretű, de ennél jóval keskenyebb gyalogkapu rekonstruálható. A torony bejáratától délre előkerült K—Ny-i irányú csatorna kelet felé egy kis téglalap alakú helyiségen megy át, melynek a keleti fala vakolt volt. Ezt a kis, téglalap alakú helyiséget északon egy téglapillér zárja le. Ez eredetileg egy 60 × 120 cm-es köpíllér volt, amely később téglaköpenyezést kapott. A pillértől keletre egy 180 cm széleségű ajtó került elő, melynek 25 cm széles küszöbe volt. Ettől az ajtótól mintegy 3 méterrel délebbre egy 130 cm széles ajtó található, melynek ugyancsak 25 cm széles a küszöbe.¹³⁰

Az 1970-es években megindultak a helyreállítási munkák. 1984-ben a háromhajós templom déli oldalkápolnájának helyreállításával párhuzamosan részleges romkonzerválás történt a háromhajós templom déli mellékhajójában, melynek során több sírt találtak. Ez a tény szükségessé tette annak a korábban általánosan elfogadott nézetnek a felülvizsgálatát, hogy a háromhajós templomban már nemigen érdemes ásni, mivel a régebbi kutatások, valamint a templom területén korábban folyt szőlőművelés itt majdnem mindent megsemmisített.¹³¹

1985-ben azután, a háromhajós templom területével kezdve, megkezdődött a kolostor szisztematikus dél-északi irányú feltárása. Ezen munkák eredményét

próbálom meg röviden ismertetni (2. kép).

A háromhajós templom déli oldalkápolnájától keletre és a háromhajós templom kései déli szentélyfalától délre eső területen, a következőket lehetett megfigyelni. A háromhajós templom késői déli szentélyfalának — nyugat felől nézve — első és második külső támpillérenek déli oldalán, egy K—Ny-i irányú fal húzódik, melynek déli oldalán az egykori járósínt — a zokli magassága — 337, 23 m magasságban található.¹³² Ennek a falnak kissé keletebbre szélesebb alapozását sikerült megfogni,¹³³ ugyanitt a fal valamikor északi irányba fordult. A később erre haladó korai kerítésfal és e fal között falelválás figyelhető meg, valószínűleg a kerítésfal építésekor valamilyen módon ezt a falat is felhasználták, talán a kerítésfalat ráépíthették. A háromhajós templom kései déli szentélyfalának — nyugat felől nézve — második külső támpillére itt található, így további megfigyelésekre a fallal kapcsolatban itt már nem volt mód. Ehhez a K—Ny-i irányú falhoz később dél felől két É—D-i irányú falat építenek hozzá, e két falat azután D-en egy K—Ny-i irányú fallal zárják le. Így egy négyzetes vízgyűjtő keletkezik, melybe nyugati irányból egy csatorna szállítja a vizet.¹³⁴ Erre a ciszternára építik rá azután a kolostor kerítésfalát, amelyet teherhárítóívvé visznek át a vízgyűjtőn. Megfigyelhető még, hogy a ciszterna, valamint a kerítésfal iránya nem esik egészen egybe.¹³⁵ Az itt húzott É—D-i irányú metszeten (3. kép) látható, hogy a kerítésfal külső oldalát lejtősen képezték ki, azaz a falon kívül még egy kisebb árok is húzódott. Ugyanez figyelhető meg a háromhajós templom kései északi és déli szentélyfala között megmaradt kerítésfal külső oldalán is, méghozzá e falszakasz második periódusában (4. kép). A 3. képen a háromhajós templom kései déli szentélyfalának külső, déli oldalán egy nagy omlásréteg látható, amelyben egy reneszánsz homokkő lábati pillértöredéket találtunk. A háromhajós templom kései déli szentélyfalának belső oldala, valamint a háromhajós templom korai szentélyének ÉK-i külső támpillére közötti szakaszon három habarcscsík is megfigyelhető a metszeten (3. kép), melyek közül a két alsó talán a kerítésfalhoz köthető. A háromhajós templom déli oldalkápolnájának nyugati oldalán a korábban itt futó kerítésfalat felhasználták a kápolna külső támpilléreként. Ugyanez valószínűsíthető a kápolna keleti külső oldalánál, ahol a kerítésfalat még 339,28 m magasságban megtaláltuk. A háromhajós templom kései déli szentélyfalának külső oldalán az alapozáson megtalált kváderek alját, azaz a 339,03 métert tekinthetjük az 1510-es években kialakított külső járósíntnek.¹³⁶

A háromhajós templom kései, északi és déli szentélyfala között megtalált kerítésfalat egyszer átépíthették. A fal belső oldalán a zokli, külső oldalán pedig a vakolás határa adja meg az első szintet, amely a tereplejtés miatt nem vízszintes. Az előkerült falszakasz déli oldalán a belső szint 337,77 m, a külső pedig 337,80 m. Az észak felé való lejtés miatt ez a szint mintegy 8 méterrel északabbra belül 337,57 m, kívül pedig 337,40 m. A második szint belül 338,20 m, kívül pedig 338,28 m magasságban fut¹³⁷ (4. kép). A háromhajós templom első szentélyében délebben talált oszarium és a kerítésfal külső oldala között húzódó nyugat-keleti metszet (4. kép) több fontos megfigyelésre adott alkalmat. A szentélyben egy nagyméretű cölöplyuk került elő, melynek keleti és nyugati oldalán mások a rétegviszonyok. A cölöplyuk valamint az eltérő rétegviszonyok valószínűleg a korábban itt állt épület miatt keletkeztek. A szentélyfal belső oldalához a szürke agyagréteg tetején egy lejtős habarcsréteg fut be. A szentélyfal belső oldalán 336,35 m mélységben megtaláltuk a falalpozás alját. Érdekes az is, hogy a világosszürke altalajt leszámítva, a szentélyfal belső és külső oldala között is egészen más rétegviszonyokat találunk, az eltérést szintén a háromhajós templom első szentélyére ráépített épület magyarázza meg. Amikor a háromhajós templomot megépítik, akkor a templom első szentélyétől keletre húzódó kerítésfalat a későbbi külső járószint alá süllyesztik. A szentélyhez nyugatról befutó építési szint már átmegegy a kerítésfal fölött. E szint alatt egy keményre letaposott járószint található, mely alól Zsigmond király 1387–1427 között használt parvusa került elő. A templom tehát 1387-ben még épült, viszont 1403-ban már készen volt.¹³⁸ Az építési szint kevéssel 339 méter alatt húzódik. Valószínűleg ez a szint lehetett a háromhajós templom első szentélyétől keletre a külső járószint, később pedig a háromhajós templom kései szentélyének belső járószintje.

Ezt a feltételezést erősíti meg az az É—D-i irányú metszet, amely a háromhajós templom kései északi szentélyfalának belső oldalától délre húzódik, már a kerítésfal külső oldalán (5. kép). A rajzon látható, hogy a kevéssel 339 m alatti szint csaknem egybeesik a háromhajós templom kései déli szentélyfala külső oldali járószintjével. Az ez alatti járószint pedig a kerítésfal második periódusának külső szintjével azonos. A 339 m feletti meszes csíkok talán a templom pusztulásával hozhatók kapcsolatba. Biztos viszont az, hogy a déli szentélyfal belső oldalán látható faragott köves, törmelékes gödör a templom pusztulásakor keletkezett. Az itt talált faragott kövek — köztük

vállkő is — alapján a háromhajós templom kései szentélyének csillaghálós boltozatát is rekonstruálni lehetett.¹³⁹ A faragott kövek mellett ebben a gödörben találtuk azt a téglát is, amelybe cipőt karcoltak bele (6. kép).

A háromhajós templom feltárása közben a templom nyugati zárófalának belső oldalán 339,68 m magasságban sikerült egy zoklit megfogni. Ez a szint nagy valószínűséggel a templom belső járószintje lehetett.¹⁴⁰ A háromhajós templom első szentélyétől keletre a külső szint, majd később a szentélybelső szintje 339 m körül volt. Ha a templomhajó szintje közben nem változott, akkor ez azt jelentette, hogy a templomszentély valamivel alacsonyabban volt, mint a hajó. Mivel a terep amúgy is lejt nyugati irányból kelet felé, ez talán elképzelhető, bár kevéssé valószínű. Valószínűbb az a feltételezés, hogy a templomba esetleg egy-két lépcsőn lehetett nyugat felől bejutni. 339,03 m volt a külső szint a háromhajós templom kései déli szentélyfalának déli oldalán. A háromhajós templom déli oldalkápolnájának padlószintje pedig 339,80 m magasságban maradt meg. A háromhajós templomban két — valószínűleg múlt századi¹⁴¹ — oszarium mellett 86 sírt sikerült feltárni. A sírok döntő többsége melléklet és koporsó nélküli volt, mindössze a 85/2. és 85/4. sír halottját temették el koporsóban. A sírok mindegyike keletelt volt. A következő sírokban találtunk valamilyen mellékletet: A 85/4. sír halottjának ujján aranygyűrű volt, az eltemetett által viselt ruha egy részletének mintázatát is rekonstruálni lehetett az előkerült szövetmaradványok alapján.¹⁴² Szövetmaradványok kerültek még elő a 85/5., a 85/32. és a 85/33. sírban. A 85/7. sír jobb vállánál ruhacsat darabja volt. A 85/33. sírban bronzból készült füles függőt és egy töredékes nyakláncsüngőt találtunk. A 85/41. sírban ún. „párizsi” kapocs került elő. E sír alatt egy foglalatba rakott zápfog került napvilágra. A 85/49. sír halottjának ujján pedig ezüstgyűrű volt. A háromhajós templomban Garády is feltárt egy olyan sírt, amelyben mellékletet talált, mégpedig egy Kun László-dénárt.¹⁴³ Ez az 1934-ben feltárt 6. sír, amely háromhajós templom — kelet felől nézve — első és második belső támpillére között, a templom északi zárófalától mintegy 2 méterre délre került elő.¹⁴⁴ A háromhajós templom területén az 1980-as években feltárt embercsontok egy részének vizsgálati eredményei a közelmúltban kerültek publikálásra.¹⁴⁵ Itt jegyzem meg, hogy a háromhajós templomtól északra 1988–1991 között összesen 73 sírt tártunk fel, melyek közül 72 keletelt volt. Az 1988/89-ben előkerült sírok a háromhajós templom északi zárófalára és a korai poligonális

záródású templom északi zárófala között helyezkedtek el. Az 1990/91-ben feltárt sírok részint a kerengőfolyosó, részint a kerengőudvar területén feküdtek. A 89/3., 10. és a 90/5. sírban szöveget találtunk. A 88/5. sír koponyáján zöldes fémnyomokra bukkanunk. A 89/30. sír halottjának fején fémkarika volt. A 91/3. sírban a jobb kéznel 3 db bronzkarika volt, ugyanakkor némi szövetmaradvány is előkerült ebből a sírból. A 91/10. sírban a medencén övcsat volt, a 91/15. sír mellrészén egy négyzetes fémtöredéket találtunk. A 90/6. sír a korai poligonális templom északi zárófalának északi oldalán feküdt, csaknem a második kerengő belső falának DK-i sarkával egy vonalban. A 90/6. sírban Zsigmond-pénzt találtunk.¹⁴⁶ Mivel a határozók 1402-re kelteznek ezt a típust,¹⁴⁷ a sír is jól datálható. A 91/6. sír a kolostorudvar É—D-i irányba átszelő árokban, az udvarban futó kis csatorna északi oldalán feküdt (16. kép). Ebben a sírban is Zsigmond-pénzt találtunk, amely 1430–1437 között volt használatban.¹⁴⁸ Feltétlenül meg kell említeni még a 88/9. sírt, amely a korai poligonális záródású gótikus templomban feküdt, a hajófal és a szentélyfal déli találkozási pontjától kissé északabbra, még éppen a templomhajóban. Ez a sír ugyanis észak-déli tájolású volt, fejjel északnak, alja 338,11 méternél volt.

A háromhajós templomtól északra található a kolostor poligonális záródású első temploma, amely a XIV. század elején épül. A templom érdekessége, hogy nyugati zárófala nem É—D-i, hanem ÉNy—DK-i irányú, így a kerítésfal által e templomtól délre bezárt rész sem volt szabályos négyszög formájú. A templom északi zárófalának belső oldalán sikerült egy oltáralapozást feltárni. Amikor 1381-ben idekerülnek Remete Szent Pál földi maradványai,¹⁴⁹ akkor a templom részleges elbontásával itt egy kápolnát alakítanak ki, ahol a névadó földi maradványait elhelyezik. Felépítik a háromhajós templomot, melytől északra egy folyosót hoznak létre, ahol az ereklyét tartalmazó kápolnába lehet bejutni.¹⁵⁰ A folyosófal déli oldalán hosszabb szakaszon sikerült feltárni a fal zokliját. Ennek a szintje a háromhajós templom — Ny felől nézve — 1. belső támpillére északi meghosszabbításában 339,51 m, keletebbre, ott, ahol a folyosófal már átmege a korai gótikus templom nyugati zárófalán pedig 339,29 m. Ugyanitt az elbontott nyugati zárófal már csak 338,73 m mélységben volt meg.¹⁵¹ Úgy tűnik, hogy a folyosó nyugat-keleti irányban lejtett. Az ezen a területen húzott K—Ny-i metszeten (7. kép) valamivel 339 m alatt egy szint figyelhető meg. A XIV. század vége felé az egyhajós gótikus templomot kápolnává alakítják át úgy, hogy még a korábbi temp-

lomhajóból is leválasztanak egy részt egy É—D-i fallal a kápolna számára. Metszetünk e faltól nyugatra húzódik. Valószínű, hogy az elbontott templomhajó helyén egy kisebb udvart alakítanak ki, melynek a járószintje lenne valamivel 339 m alatt. Itt jegyzem meg, hogy a kápolna É—D-i irányú nyugati zárófalát és a kápolnába vezető folyosófalat egyszerre építik meg. Összegzésként el kell mondani, hogy a korai poligonális záródású templom, majd kápolna szentélyzáródásának három építési periódusa van: 1. A XIV. sz. elején a templom szentélye a nyolcszög három oldalával záródik, 2. A XIV. sz. 80-as éveiben a templomból leválasztott kápolna szentélye tengelysarkos záródású lesz, 3. A XV. század 80-as éveiben történt átépítés után a kápolna szentélye a nyolcszög három oldalával záródik.

A korai poligonális záródású gótikus templomtól északra található a kerengő. Az első kerengő déli külső fala a korai sokszögzáródású templom északi fala volt. A kerengő belső falának már csak kiszedett maradványát találtuk meg. Keleten a kerengő külső fala a korai poligonális templom szentély- és hajófalának találkozásánál indult észak-keleti irányba. Ezt a falat később, még a középkor folyamán teljesen kiszedték. Keleten a kerengő belső falát is meg lehetett fogni. Az első kerengő nyugati külső fala valószínűleg az a fal lehetett, amely a korábbi sokszögzáródású templom nyugati zárófalától kissé nyugatabbra indul észak-keleti irányba. E faltól keletebbre előkerült egy vékonyabb fal, amely talán a kerengő nyugati belső fala lehetett (15. kép). Északon eddig nem sikerült az első kerengő falait meghatározni. Abból a feltételezésből kiindulva, hogy a kerengő négyzetes formájú volt, az udvara mintegy 10 × 10 méteres lehetett, a folyosó szélessége pedig kb. 2 m volt.¹⁵² A XIV. század végén nagy építkezések történnek a kolostorban. Ekkor nagyobbítják meg a kerengőt, mégpedig nyugati és északi irányba. Ennek a kerengőnek a kiterjedését jól ismerjük. Az északi kerengőfolyosónak átlag 339,50 m körüli magasságban megmaradt az eredeti téglapadlója is, a folyosó pedig itt 3 m széles volt. A korábbi keleti belső kerengőfal mellé egy jóval vastagabb belső kerengőfalat emelnek. A második kerengőnek a déli belső fala bizonytalan. Úgy tűnik, hogy a korábbinál sokkal szélesebb bejáraton lehetett innen a kerengőudvarra kijutni. A második kerengő északi belső falától kissé délebbre megtaláltunk a kolostor nagy K—Ny-i irányú csatornáját. A második kerengő ÉNy-i belső sarkában a nyugati belső fal alatt boltívesen maradt meg a csatorna (8. kép). A csatorna fehér mészharcba rakott fala nagy kövekből épült. A fe-

lette megfigyelhető rétegviszonyok arra utalnak (16–17. kép), hogy feltételezhetően alagúttechnikával készülhetett, mivel a hozzá tartozó bolygatás munkaárokknak keskeny lenne. Az eddigi adatok alapján a csatorna Ny—K-i irányban átszeli a kerengőt, majd a sokszögű építmény mellett halad tovább keletnek. A sokszögű építmény későbbi a csatormánál, az építmény nyugati oldalán futó fal pedig vagy egyidős, vagy pedig későbbi, mint a csatorna.¹⁵³ Mivel eddig nem találtuk annak nyomát, hogy északnak kanyarodva átmenne az ebédlő alatt, arra kell gondolnunk, hogy ez lehet az a csatorna, amely a XV. század 80-as éveire eldugult. Ezért kellett Kamanczynak új csatornát készíttetnie.¹⁵⁴ A további kutatások tisztázhatják, hogyan történt a kolostor vízellátása.¹⁵⁵ Az első és második kerengő külső keleti falát a Zsigmond-korban kiszedik. A kiszedett fal árkának aljában ugyanis egy Zsigmond-pénzt találtunk.¹⁵⁶ A kiszedett fal miatt itt egy 11 m széles tér keletkezett. Az 1958-as ásatás során a sokszögű építménytől északra, az építménytől nyugatra futó fal keleti oldalán egy nagy pillér került elő. A második kerengő belső falának DK-i sarkát is értelmezhetjük pilléreként. Nyilván a pillérekkel szemben, sőt, a távolság miatt közöttük is kellett egy pillérpárnak lennie, így hidalhatták át 3 pillérpárral a nagy fesztávolságot. Ezzel az átépítéssel egy nagy méretű káptalantermet hoztak létre. Mivel a Zsigmond-pénz 1387-től már használatban volt, elképzelhető az is, hogy a kerengő külső falának kiszedése már a XIV. század végén megtörtént, a többi építkezéssel párhuzamosan. Ebben az esetben a kerengő megnagyobbítása és a nagy méretű káptalanterem létrehozása egy időben történt volna.

A kerengőudvar feltárása során az udvar középső és keleti felében megfigyelhető volt, hogy az altalaj három rétegű. A legalsó világossárga agyag fölött előbb egy sötétbarna, majd pedig egy világosbarna réteg következik. A világosbarna réteg fölött egy barna, mészszemcsés feltöltés található, amely már használati réteg, továbbá a legtöbb feltárt objektumot ebbe vágják bele. A kerengőudvaron keresztül — déli irányból indulva, kelet felé kanyarodva — egy keskeny csatorna halad át.

A korai poligonális templom északi zárófalától északra, még a kerengőudvarba is benyúló metszet (9. kép) több érdekességet is mutat. A metszet kerengőudvari részén a hármassal tagozódás jól megfigyelhető. 339 m magasságban egy szintet is látnak, amely — az udvar egyéb részein tett megfigyeléseket is figyelembe véve — az udvar belső szintjével azonosítható. Ebből a meszes szintből Zsigmond

1430–1437 között használt pénze került elő.¹⁵⁷ A pénz talán arra utal, hogy a második kerengő építése után hozzák csak létre a nagyméretű káptalantermet. Az a küszöbszerű köves szint, amely a háromhajós templom északi zárófalától északra megmaradt, ugyancsak 339 méteres magasságban található. Ugyanitt egy, már a falalapot alá is lehatoló gödröt tártunk fel. A gödörből egy Kun László-dénár mellett¹⁵⁸ nagyobb mennyiségű kerámia került napvilágra. Fehér kerámiából egy palacknyak (10. kép 1.), valamint három különböző méretű csésze került elő. (10. kép 2–4.) Szürke kerámiából egy enyhén grafitos, perembélyeges fazekat (11. kép 2.), fazéktöredékeket (11. kép 1., 12. kép 2., 4–5.) és egy mécses (12. kép 3.) találtunk. Rózsaszín kerámiából készült egy fazéktöredék (12. kép 1.) és két mozsár alakú edény (13. kép 1–2.), melyet talán festéktörésre vagy hasonló tevékenységre használhattak. A gödör datálását nehezíti, hogy az eddig felsorolt típusok mellett egy rózsaszín, festett korsótöredéket is találtunk (14. kép), amely török edénynek határozható meg.¹⁵⁹ Nehéz megmagyarázni, hogyan kerülhetett a gödörbe ez a töredék.

A kerengő kelet—nyugati metszetének (15. kép) nyugati végén a második kerengő belső falát látjuk. Ettől keletre figyelhető meg az első kerengő külső és belső fala. E két fal fölött már egy bontási szint húzódik. Tovább haladva kelet felé, a 9. rajzon megfigyelt altalaji tagozódással itt is találkozhatunk. Végezetül, a metszet keleten az első és második kerengő belső és külső falával ér véget, melyek közül az utóbbit teljesen kiszedték. Láthatjuk, hogy a talaj természetes nyugati emelkedése miatt a falak nyugaton kevésbé maradtak meg, mint keleten. A rajz közepe táján 339 méteres magasságban egy köves szint figyelhető meg. A metszeten a korai kerengő vékony belső fala mellett, a világosszürke, meszes réteg keleti oldalán, valamint egy gödörbeásás keleti oldalán kemencét látunk a metszeten. Ez utóbbi alját 338,70 m mélységben találtuk meg. Ezzel a kemencével szemben egy többszörösen megújított, megközelítőleg négyzetes kemencét tártunk fel. Északon kövekkel volt körberakva, szája valószínűleg dél felé nyílhatott. Alja 338,72 méternél volt. Első szintje 338,79 m, második szintje 338,85 m, harmadik szintje 338,93 m, míg teteje 338,99 m magasságban volt. A kemence megújításaikor fehér vonaldíszes kerámia perem-, oldal- és talptöredékeket, valamint szürke kerámia oldalfal-töredékeket használtak fel. A kemencétől kissé nyugatabbra cölöplyuk került elő, amely talán arra utal, hogy a kemence fedett lehetett. Itt említem meg, hogy egy kemencét figyeltünk még meg délebbre is, a kerengőfal belső oldalá-

nak közelében. A két, egymással szemben fekvő kemence igen magasan található, alig valamivel a kerengőudvar szintje alatt. Az északabbi kemencénél egy újkori bolygatás miatt nem deríthető ki, honnan áshatták be. A délebbre eső kemencénél a gödörbeásás teszi bizonytalanná a megfigyelést. Talán a kolostor építéskor folyhatott itt valamilyen ipari tevékenység.

A kerengőudvart É—D-i irányban átvágó metszet sok érdekességet mutat (16. kép). A második kerengő belső fala mellett jól megfigyelhető, milyen mélyen futott a csatorna. Sajnos, a vízszivárgás miatt sehol sem tudunk a csatorna aljáig lehatolni. A csatornától délre, valamivel 338 méter alatt egy vékony barna padló került elő, mely fölött egy 30–40 cm vastag barna, paticsos réteg húzódik. A padlót és a paticsos réteget egy É—D-i és egy K—Ny-i irányú, agyagba rakott fal fogja körbe. A rajzon a K—Ny-i irányú, agyagba rakott fal metszetét láthatjuk. A magasabban található K—Ny-i irányú fal és a második kerengő belső fala között 338,47 m magasságban egy szintet figyeltünk meg. A kerengőfal alapozásának alja ezen a részen 337,69 m volt, a fal belső oldala pedig 338,97 mélységig volt vakolva.

Az egykori káptalanterem területén húzódó É—D-i metszeten (17. kép) is találkozunk a csatornával. A csatornától délebbre több periódust figyelhetünk meg. Az első periódusban itt egy K—Ny-i irányú fal áll. Később a fal részleges elbontásával egy csatornát építenek a fal déli oldalán, majd a csatorna fölött 337,95 méteres magasságban egy terrazzópadlót alakítanak ki. A terrazzópadló felhúzott az É—D-i irányú kiszedett falhoz. Ugyanez volt a padlósintje a metszet déli felén látható K—Ny-i irányú falnak is. E faltól délre már nem folytatódik a terrazzópadló, viszont észak felé a csatornáig nyomon tudtuk követni. A metszet közepe táján a terrazzópadló fölött mintegy 20 cm-rel egy apróköves szint található. A megfigyelések tehát így összegezhetők: 1. K—Ny-i irányú fal, 2. A csatorna, 3. A délebbi K—Ny-i irányú fal, a kiszedett É—D-i irányú fal. A falak által bezárt helyiség terrazzópadlós volt. Az átlagban 337,54 m magasságban futó csatorna délebbre átmegy egy másik K—Ny-i irányú falon. Ezt a csatornaszakaszt 1958-ban már Nagy Emese is megtalálta¹⁶⁰ (18. kép).

A kolostor központi részének építéstörténeti korszakairól Székér György dolgozatában olvashatunk részletesebben. Ezzel ezért nem foglalkozom mostani tanulmányomban, hanem végezetül néhány fontosabb, itt előkerült vagy ide köthető leletről ejtek még szót. A Jankovich-gyűjteményben található egy másfa,

amely állítólag a budaszentlőrinci kolostor kútjából került elő.¹⁶¹ A Remete Szent Pál tumbának az a töredéke, amelyen Remete Szent Pál lelkének égbevitelle látható, még a múlt században előkerült.¹⁶² A tumba Atyaistent ábrázoló töredékét Zolnay találta meg.¹⁶³ Ugyanő találta vörösmárvány oszloptöredékeket is (19. kép 2.), melyek szerinte a tumbához tartozhattak, így a szarkofágnak baldachinja is lett volna.¹⁶⁴ Ugyanezzel a profillal mészkőtöredékeknél is találkozunk (19. kép 1.).¹⁶⁵ Ismerünk még egy tumabfedél-darabot, amely töredékes oroszlanalakot ábrázol, valamint az 1480-as évekre utaló feliratrészlet található rajta. Sajnos, amikor az 1960-as években a Budapesti Történeti Múzeum jelenlegi helyére költözött, akkor ez a töredék elveszett. Zolnay a háromhajós templom déli oldalkápolnájában egy puha mészkőből készült férfi szent torzóját találta meg.¹⁶⁶ A töredék a kerítésfal és a templomfal közötti betöltésben volt.¹⁶⁷ 1971-ben Zolnay a kerengő nyugati oldalán egy angyalszárnyas homokkőtöredéket is talált.¹⁶⁸ Remete Szent Pált ábrázolja az a zárókő, amely a Lövdház utca — Fény utca sarkán állt épület bontásából került elő.¹⁶⁹ Ugyanitt egy Újlaki-címeres zárókövet is találtak.¹⁷⁰ A két zárókő mérete és körtelemeze közel azonos, az Újlaki-címeres elemzése alapján nem készülhettek az 1410-es éveknél korábban.¹⁷¹ A budaszentlőrinci kolostor egyik szentségházának töredékét régóta jól ismerjük.¹⁷² Egy másik szentségháztöredéket Zolnay is talált¹⁷³ (20. kép). A kőanyagot az 1970-es években egy Ágostházi által vezetett VÁTI-munkacsoport tekintette át.¹⁷⁴ Feltétlenül említést érdemel az a zöldmázás kályhacsempe-töredék, amely egy felhúzott csuklyájú pálos szerzetest ábrázol.¹⁷⁵ Az 1965-ben emelt háznak¹⁷⁶ az udvarán került elő az a zöldmázás kályhacsempe-töredék, amelyen leengedett csuklyás pálos szerzetes látható.¹⁷⁷

A háromhajós templom déli oldalkápolnájának eredeti téglapadlója 1934-ben sőt még 1949-ben is megvolt.¹⁷⁸ Mintás darabjaiból¹⁷⁹ mára már csak néhány maradt meg. A díszített téglák egy része még a használat idején tönkre mehetett, ezeket azután sima padótéglákkal pótolták, ahogy ez az 1934-es és 1949-es feltárások idején még megfigyelhető volt.

Az ásások 1993-ban is folytatódnak. Remélhetőleg néhány év múlva eljut odáig a kutatás, hogy majd egy teljességre törekvő összefoglaló mű születessék a budaszentlőrinci pálos kolostorról.

A KOLOSTOR ÉPÍTÉSI KORSZAKAI

A budaszentlőrinci pálos kolostor¹⁸⁰ területén végzett korábbi ásatások¹⁸¹ nagy vonalakban kirajzolták az egykor hatalmas kiterjedésű épületegyüttes alaprajzi egységeit, lehetővé téve vázlatos építéstörténeti összefoglalást is.¹⁸² Az újabb, 1984 óta rendszeresen folyó régészeti kutatások¹⁸³ során lépésről lépésre tisztázódik a különböző építési periódusokból származó alapfalak pontos rendszere, egymásra rétegződése, sőt, számos lényeges ponton lehetővé vált a pontos kormeghatározás is.¹⁸⁴ A feltárások, a forráskutatás, az előkerült falmaradványok értelmezése, az építészeti kötődések feldolgozása még nem fejeződött be ugyan, de a meglévő eredmények alapján is megkísérelhető a főbb építési korszakokban a kolostoregyüttes rekonstruktív képének felvázolása, stíluskapcsolatainak megvilágítása, helyének körvonalazása a középkori magyarországi építészet történetében. E „kísérletünk” csak az előzőekben már részletesen ismertetett, főleg az 1984 óta folyó feltárások által érintett területre, a szűkebb értelemben vett templom és kolostor épületeire terjed ki (21. kép), időrendben a kiépülés folyamatát követve a pusztulás előtti állapotig.

A korai kápolna

Az eddig feltárt épületrészek közül a legkorábbiak egy kisméretű, egyhajós, egyenes szentélyzáródású templom alapfalainak maradványai (22. kép). A szentély négyzetes alaprajzú, a keleti sarkoknál egy-egy, a szentélyfalnál vékonyabb támpillér erősítette az északi és a déli fal folytatásában kelet felé, a keleti szentélyfalra merőlegesen állva. Feltehető, hogy párdarabjaik is megvoltak az északi és déli szentélyfalra merőlegesen, csak a későbbi átépítés során pusztultak el. A szentély sarkain így két-két, egymásra merőleges helyzetű támpillér állt, mintegy a falak „túlfutásaként”. A szentélyt és a kicsit szélesebb hajót diadalív választotta el. A szentély támpilléreivel egyező vastagságú, kis kiülésű diadalívek közül a déli alapozása maradt meg. A hajó alapfalai még erősebben elpusztultak, az északi két és fél méter hosszon követhető, míg a délinek csak az indítása figyelhető meg.

A maradványok szembeötlő eleme az egyenes záródású szentély sarkainak kettős, egymásra merőleges helyzetű, a falak folytatásában „túlfutó” támpillérei. Ez a forma már a XII. század végén, XIII. század elején megjelenik Magyarországon a ciszterci monostorok korai gótikus építkezéseiben és hatásterületein; általánosnak mondható a XIII. század közepi klasszikus gótikus koldulórendi templomok ciszterci hatású egyszerűbb formáinál,¹⁸⁵ de később is gyakran alkalmazzák a XIV–XV. században. Ilyen sarokmegoldást találunk a zirci,¹⁸⁶ a szentgotthárdi,¹⁸⁷ a pilisszentkereszti,¹⁸⁸ a bélapátfalvi¹⁸⁹ és a kerci¹⁹⁰ ciszterci monostorok templomainál, a 12. század végi alapításúaknál is; maguk az építkezések elhúzódnak a 13. század második negyedéig (23. kép). A pannonhalmi bencés kolostor templom *Oros apát* idején átépített főszentélyénél az altemplom megmaradt részletformái is a ciszterci kor gótikus kör hatását tükrözik,¹⁹¹ hasonlóan az óbudai királyi (a XIV. század közepétől királynéi) vár belső épülettömbjéhez.¹⁹² A koldulórendi építészet köréből a XIII. század közepén elég, ha csak a margitszigeti domonkos apácakolostor,¹⁹³ a ferences kolostor,¹⁹⁴ a budai domonkos kolostor,¹⁹⁵ az óbudai ferences kolostor,¹⁹⁶ a sárospataki ferences kolostor¹⁹⁷ és a vasvári domonkos kolostor¹⁹⁸ templomait említjük, de megtalálható ez a sarokmegoldás az árpási prépostsági templomnál is¹⁹⁹ (24. kép). Későbbi, XIV–XV. századi példák bemutatása szükségtelen most, hiszen a budaszentlőrinci épületet megszüntető, a pálosok első kolostorának építése a XIV. század elején következik be.

A budaszentlőrinci épületnél különös az, hogy ez a kettős saroktámpillér egy szerény, 3,40×3,40 méter belméretű szentélynél tűnik fel.

A szerkezeti okokkal nem indokolható támpillérek megjelenése valószínűleg formai automatizmus eredménye. Az egyszerűbb formákkal épült hasonló méretű falusi templomokhoz képest sejthető magasabb színvonalú építkezés — a vázolt stílári kör alapján az is feltehető, hogy a szentély bordás keresztboltozatú volt (25. kép) — igényesebb építetűre utal.

Talán valóban ez a templom azonos az 1290-ben itt említett Szent Lőrinc-kápolnával,²⁰⁰ építési ideje a XIII. század 2. negyedére, XIII. század közepére tehető.

Az első kolostor

A pálosok a terület birtokba vétele után először az előbbiekben leírt Szent Lőrinc-kápolnát használhatták, amíg első kolostorukat felépítik a XIV. század elején (26. kép). Az új kolostortemplom szentélyének viszonya utal erre, ugyanis az szinte a korai kápolna szentélyének körbeépítésével készült. Minden bizonnyal a korai kápolna hajója használatban maradt — a diadalív lerekesztésével —, a munkálatok a szentély bontásával kezdődtek és a bontási anyagot nyilvánvalóan felhasználták az új falazatokban. Az új szentély északi és déli falait közvetlenül a régi falak mellett húzzák úgy, hogy az új diadalív a régi kápolna szentély-hajó külső szögletébe került. Az új szentély nemcsak szélesebb volt a réginél, hanem kelet felé nyújtottabb is, a nyolcszög öt oldalával záródó formával, a külső sarkokon átlós helyzetű támpillérekkel megerősítve épült. Minden bizonnyal bordás keresztboltozatot kapott, az alapfalak alaprajzi arányai a keleti záradékmezővel együtt három szabályos boltszakaszt adnak ki. A szentély elkészülte után kerülhetett sor a korai kápolna hajójának bontására és az új, jóval szélesebb hajó kiépítésére. Az új templomhajó furcsa vonása, hogy a nyugati fal szabálytalan, ferde helyzetű, mivel az északi hajófal kicsit hosszabb, mint a déli. A felépült új templom tipikus klasszikus gótikus alkotás lehetett, biztosan ide köthető építészeti részlet még nem került elő.

A kolostor a templomtól északra épült fel, a szabályos négyzetes udvart körülfutó keskeny kerengőfolyosót a másik három oldalon egyenlő szélességű épületszárnyak övezték.

A kolostor keleti szárnya igazodott a templom szentélyéhez, keleti fala a szentély északi falának és az észak-keleti poligonoldal csatlakozási pontjához épült, míg nyugati fala a diadalív vonalát folytatta.

A keleti szárny közepe táján, valószínűleg a káptalanterem bővítményeként kelet felé kisméretű, szabályos, a nyolcszög öt oldalával záródó, külső sarkain átlós támpillérekkel megerősített priori(?) kápolna állt.

A templom szentélyéhez hasonlóan itt is bordás keresztboltozat lehetett, az alaprajzi arányokból adódóan két szakaszon. A kolostori szárnyak építészeti kialakítására nincsen támpontunk, az azonban valószínűnek látszik, hogy a keskeny kerengőfolyosó az

udvar felőli vékony falak tanúsága szerint nem lehetett boltozott. A templomra vonatkoztatott jelző érvényes az egész épületegyüttesre, a XIV. század elején Budaszentlőrincen „tipikus” pálos kolostor épült fel²⁰¹ (27–28. kép).

A XIV. század végi nagy átépítés

A XIV. század végén nagyszabású építkezések folytak, az egész kolostoregyüttes átépült, megváltozott (29. kép). A munkálatok minden bizonnyal királyi kezdeményezésre indultak meg, a kitüntetett királyi figyelmet bizonyítja, hogy Nagy Lajos 1381-ben megszerzi a rend számára Velencétől a pálosok névadó szentjének, Remete Szent Pálnak testereklyéjét.²⁰²

A pálosok új temploma a korábbi, 1300 körüli templom déli oldalán épült fel közvetlenül. A háromhajós hosszházhoz keleten hármasszentélyfej kapcsolódott. A kétszakaszos főszentély a nyolcszög öt oldalával záródott, sarkait átlós helyzetű támpillérek erősítették. A mellékszentélyek rövidebbek, csak egyetlen boltmezőből álltak, a belső tér a nyolcszög három oldalával képzett, míg külsőben kelet felé egyenes lezárással, alaprajzi értelemben négyzetbe írt formával, külső támpillérek nélkül épültek. A hosszházat négy pillérpár tagolta öt szakaszra, a pillérosztásnak megfelelően az északi és déli fal belső oldalán falpillérekkel, kívül a déli oldalon támpillérekkel. A főhajó nyugati első szakaszában a pilléralapoktól és a templomfaltól függetlenül épült nyugati karzat pilléralapjai kerültek napvilágra.

Az építkezések a XIV. század utolsó negyedében kezdődhettek, 1387-ben még javában folytak a munkák,²⁰³ a templom 1403-ban már készen állt, ekkor „új”-ként említik.²⁰⁴

A felépült új templom „különös” vonásokat mutat. Elsősorban maga a háromhajós, hármasszentélyfejes alaprajzi forma az, mely eddigi ismereteink szerint egyedülállóan eltér a XIV. század második felének pálos építészeti gyakorlatától, határozottan reprezentatív formának számít, nyilvánvalóan a királyi donáció eredménye, jól beilleszthető a kor magyarországi, illetve közép-európai építészetébe. A hármasszentélyfej megjelenik már a XIV. század közepén az óbudai, Erzsébet királyné által építtetett

templomokon. Az 1349-ben felszentelt Szűz Mária prépostsági templom hosszú, háromszakaszos főszentélyét két rövid mellékszentély kíséri.²⁰⁵ A prépostsági templommal egyidőben épült az 1352-re már készen álló klarissza kolostortemplom, ahol a főszentély még nyújtottabb, négyszakasos, két oldalán egy-egy mellékszentéllyel.²⁰⁶ Az óbudai Szűz Mária-templom hármasszentélyfeje formai előzménye a kolozsvári Szent Mihály-templom szentélymegoldásának.²⁰⁷ A XIV. század utolsó negyedében kezdődő építkezéseknél a szentélyfej alaprajzi rendszerében változik, a főszentély és a mellékszentélyek hossza kiegyenlítődik, a mellékszentélyek is két- illetve háromszakasossá válnak. Ez a folyamat figyelhető meg a budai Nagyboldogasszony-plébániatemplom mellékszentélyeinek kiépítésénél,²⁰⁸ a garamszentbenedeki bencés apátsági templom átépítésénél²⁰⁹ és a kassai Szent Erzsébet-dóm szentélyénél, ahol gazdagabb öthajós térformát alakítanak ki²¹⁰, a hármasszentélyfej alkalmazása a 15. században is folytatódik az újabb megoldások mellett²¹¹ (30–32. kép).

A felsorolt épületek téralakításukban már csarnokrendszerűeknek tekinthetők, a csak alapfalaiban ismert óbudai klarissza templomnál a nyugati részhez, a középoszlopos apácakarzathoz keletről csatlakozó háromhajós hosszaházrésznek tömegében igazodnia kellett, mely csarnokrendszerben képzelhető el leginkább, s a klarissza templomhoz szoros szálakkal kötődő Szűz Mária prépostsági templom is csarnokrendszerű volt valószínűleg. A kolozsvári és a garamszentbenedeki templomok állnak, a budai Nagyboldogasszony-templom átépítés előtti állapota is jól ismert, s bár a kassai Szent Erzsébet-dóm főhajója bazilikálisan kiemelkedik, de önmagukban a páros mellékajók térformálása is azonosságot mutat.²¹²

Magyarország környezetében, a közép-európai régióban hasonló jelenségek figyelhetők meg, hármasszentélyfejjel épült a prágai Szűz Mária bencés templom (1348–72)²¹³ és a Týn templom (XIV. sz. 2. fele),²¹⁴ a bécsi Szent István-dóm,²¹⁵ a Perchtoldsdorfi-plébániatemplom Bécs közelében,²¹⁶ vagy távolabb a regensburgi dóm²¹⁷, bajor területen néhány kiragadott példaként.

A hármasszentélyfejek a közép-európai régió építészeti rendszerében, reprezentatív térformálási törekvéseiben fontos szálakat jeleznek a XIV. század második fel-

ében; Budaszentlőrincen, mint a pálos rend főkolostorának templomán való megjelenése a kolostor különleges helyzete, s a valószínűsíthető királyi donáció figyelembe vételével érthető, bár a magyarországi pálos építészetben más, nem kevésbé figyelemre méltó fejlődési vonalak is kitapinthatóak, ha a csatka²¹⁸ vagy a túskevári²¹⁹ templomok „behúzott” támpilléreinek szerkezeti gondolatára utalunk, mely megelőlegezte a magyarországi későgótika egyik fontos elemét.²²⁰ (33. kép) A budaszentlőrinci szentélyfejnél kicsit árnyalni lehet még a képet. A reprezentatívnak szánt térforma nem igazán felel meg a szerzetesi igényeknek, a szentély túl rövid. Az egyszakasos mellékszentélyek is inkább a XIV. század közepére illenek, mintsem a végére, 1387 után, mikor a szentély épül, már kicsit régiesnek tűnik. Ellenvetésként a szentély rövidségével szemben felhozható, hogy a szerzetesi rész nyugat felé kihúzódhat, de a különleges lerekesztésnek régészetileg megfogható nyoma nem került elő. A méretek is elgondolkoztatóak, a csak 14 méter körüli belső szélesség, az általánosabb 20 méter körüli méret mellett (Óbuda, Szűz Mária prépostsági templom, klarissza templom), egy háromhajós térnél már elég szűkös fő- és mellékajókat eredményeznek, mintha „nagy forma” jelenne meg „kicsiben”.

Különleges viszont a mellékszentélyek alaprajzi formája, a sokszögzárású belsőt övező négyzetes külső talán a mellékszentélyeken emelt kisebb tornyokra utal.

Az új templom kiépítésével párhuzamosan a korábbi templomot és kolostort is átalakítják, megnagyobbítják. A korábbi templom hajóját elbontva, az egykori hajó keleti negyedénél és a déli oldalon falakkal elrekesztve folyosókat képeznek ki, a hajó maradék része udvarként szolgál. A korábbi templomszentélyt alapjaitól kezdve újjéépítik, a keleti végén a nyolcszög négy oldalával záródó formával. A kolostori részen a korábbi kerengőt, az északi és nyugati kolostori szárnyakat elbontják, majd jelentősen megnagyobbítva építik fel újra. A keleti szárny is átalakul, a nyugati falat megszüntetik, az egykori kerengőfal köpenyezésével és a keleti fal átépítésével 11 méter belső szélességű traktust hoznak létre. Ekkor a korábbi priori(?) kápolna helyén egy új, nagyobb kápolnát emelnek, mely a nyolcszög öt oldalával záródik, sarkain átlós támpillérek-

kel. A háromhajós új templomtól északra kialakított új kolostor alaprajzában megjelenő folyosókkal övezett kettős udvar — az északi négyzetes új kerengő és a korábbi templomhajó területén kialakított kelet-nyugati irányba nyújtott kisebb udvar — funkcionális magyarázata a korábbi templomszentély helyén felépített új kápolnával függ össze, minden bizonnyal ez a kápolna fogadta be Remete Szent Pál testereklyéjét. A kettős udvar és a folyosórendszer segítségével választották szét a kolostori részeket a zárándokok által is járható részekről.²²¹

A korábbi templomszentély helyén emelt új „Remete Szent Pál-kápolna” a nyolcszög négy oldalával képzett keleti záradéka, az ún. „tengelysarkos” (vagy tengelytámpilléres) megoldás — vagyis az, hogy a hossz tengelybe nem egy poligonoldal közepe, hanem két oldal találkozási pontja, egy sarok esik — szintén alkalmas stiláris összefüggések megvilágítására.

A tengelysarkos térformálási gondolat a XIV. század második felében a közép-európai régió építészetében az egyik legfontosabb kísérlet. A tengelysarkos alaprajzi forma felfogható „redukált centrális formaként”, ahogy minden sokszögzáródás is, azonban a térérzet dinamikusabb azáltal, hogy nem falmezőt, hanem falsarkot látunk tengelyben.²²²

Ilyen szentélymegoldás figyelhető meg a pöstyéni johannita templomnál, ahol a keleti rész a hatszög négy oldalával képzett,²²³ vagy a sárospataki ferences templom 14. század végén bővített szentélyénél,²²⁴ és a délről hozzáépült klarissza kápolnánál, ahol szintén a hatszög négy oldalával képzett a szentélyzáradék.²²⁵ Megjelenik a tengelysarkos forma továbbá az iglói,²²⁶ a bátmonostori,²²⁷ a csengeri,²²⁸ a balfi,²²⁹ a zsolnaitvai,²³⁰ a felsősajói,²³¹ a lekenyei,²³² a csíkrákosi,²³³ a zborói²³⁴ templomoknál és a kassai Szent Erzsébet-dóm mellék-szentélyénél²³⁵ (26. kép). A pöstyéni és a zborói szentélybővítések, valamint a kassai mellékszentélyek „átlós” komponálása, kapcsolódva a tengelysarkos megoldáshoz, a XIV. század második felének egyik legizgalmasabb téralkotási kísérletét jelentik.²³⁶ Magyarország környezetében is általános a tengelysarkos térformálás: a karintiai St. Veit a.d. Glan-i klarissza templomnál a hatszög négy oldalával záródik a szentély,²³⁷ a csehországi Kolin plébánia-templomnál a háromhajós körüljárós szentélyfej főszentélye a hatszög négy oldalával képzett,²³⁸ a

prágai Týn-templom főszentélye a nyolcszög négy oldalán emelkedik,²³⁹ de ez a forma jelenik meg ugyancsak Prágában a tízszög hat oldalával a Retézi Szűz Mária Mennybemenetele-templom²⁴⁰ szentélyén²⁴¹, vagy összetett formával a landshuti Szent Lélek és a salzburgi ferences templom esetében is. (36. kép) Az, hogy Budaszentlőrincen Remete Szent Pál ereklyekápolnáján is megjelenik a korszak egyik legkorszerűbb építészeti gondolata, szintén a királyi donációra utal, a kápolna tengelysarkos záradéka és az új templom háromhajós formája jelzi az egykori épületegyüttes minőségét annak ellenére, hogy az alapjáig elpusztult. A részletek is ezt az igényességet tükrözik, a háromhajós templom főszentélyboltozatának zárókövei nagy valószínűséggel azonosíthatóak. Az egész templom boltozott volt, bordás keresztboltozatokkal, talán a Remete Szent Pál-kápolnán a hálóboltozat is megjelent már (37–38. kép).

A XV. század végi bővítések, átalakítások

A valószínűleg folyamatosan fejlődő budaszentlőrinci kolostoregyüttes 15. század végi építkezéseiből két részlet kívánczik kiemelésre (39. kép).

Az egyik a *Budai Kovács Márton* által építtetett kápolna.²⁴² A kápolna a déli mellékszentély sarkához igazodik keleten, az alaprajzi adottságoknak megfelelően a sokszögzáródás is módosul, de a belsőben a boltozat már szabályos formában épülhetett, mert a megfelelő helyen a korábbi kerítésfalat alapként felhasználva, támpillér emelkedett, hasonlóan a sarkokhoz és a déli oldal közepéhez. A kápolna tipikus későgótikus alkotás lehetett, lépcsőzetes külső támpillérekkel, nagyméretű mérműves ablakokkal, gazdagabb rajzolatú boltozattal. A 15. században már általánosan elterjedtek a különböző templomok mellé épített magánkápolnák, szerzetesi templomoknál csak a sárospataki²⁴³ és a homonnai²⁴⁴ ferences templomok hajójához csatlakozó kápolnákat említjük példaként, vagy a bajcsi pálos kolostor *Kanizsai Dorottya* által építtetett kápolnáját.²⁴⁵

A másik fontos momentum a Remete Szent Pál-kápolna átépítése 1486–1492 között.²⁴⁶ Ekkor a korábbi, a nyolcszög négy oldalával záródó keleti részt elbontják és a nyolcszög oldalalaival új lezárást

emelnek. Valószínűleg a kápolna szakaszolását megváltoztatják, a korábbi két nyújtottabb boltmező helyén három szabályos nyolcszögoldalakkal képzett szakaszt alakítanak ki, talán csillagháló-boltozattal. A XV. század végére kialakult állapot így keleti oldalról már rendkívül változatos, gazdag képet mutatott a különböző magasságú és kiképzésű sokszögzáródású szentélyekkel (40–41. kép).

A XVI. század eleji építkezések

II. Gergely rendfőnöksége idején épült fel az új főszentély a sekrestyével, és a gyülesterem²⁴⁷ (42. kép).

Az új szentély építéskor a korábbi főszentélyt teljesen, a mellékszentélyeket részlegesen elbontják. A feltárt támpillérek ritmusa jelzi, hogy az új szentély a régi diadalív vonalától indult, a régi főszentély északi és déli falának külső oldalán, a négy szakaszon épült, keleten sokszögzáródással. Az előkerült vállkő és csomóponti töredékek arra utalnak, hogy az ekkor épült boltozat gazdag kiképzésű, csillagháló rajzolatú lehetett, a vállaknál a bordák villás átmenetesséssel indultak, a bordaprofil jellegzetes későgótikus ún. szarvasborda.

Az új gyülesterem lokalizálható arra a „sokszögű építményre”, mely a keleti szárny bővítményeként a korábbi priori kápolnák helyén épült.²⁴⁸ Szerencsés módon a szabálytalan alapfalakon két helyen is megmaradtak egy külső lépcsőzet első fokainak töredékei. A lépcsőfokok homlokoldalainak meghosszabbításai szabályos ötszög sarkával egyező szöveget zárnak be. A kiserkeszthető ötszög azonban nem illeszthető a kolostor keleti szárnyának vonalához, oldala nem párhuzamos azzal, így a lépcsőfokok által megadott két oldal nem lehet szomszédos, köztük kívánkozik még egy, tehát az építmény tízszögű volt. Az alapfalakra felszerkesztett tízszög már jól kapcsolódik a keleti szárny vonalához úgy, hogy a tízszög két oldala belesimul a szárny keleti falába, nyolc oldallal képezve a külső tömeget, alaprajzilag érdekes módon szintén tengelysarkos helyzetben. Az alaprajzi helyzet és forma hasonlósága alapján a XIII. századi angliai sokszögű káptalantermek juthatnának eszünkbe óhatatlanul, ha az időrendünk nem egyértelműen a XVI. század elejére utalna. A centrális építészeti gondolatok mindig

jelen voltak a gótikus építészetben,²⁴⁹ s a XV. század végén, XVI. század elején is számos előfordulásuk ismert, mint például a meissenheimi Schlosskirche szentélyének keleti, a tízszög hét oldalával képzett záródása²⁵⁰ (43. kép). Csak sajnálhatjuk, hogy nem maradt meg ez az épület, mert részleteiben is rendkívül gazdag lehetett, kulcsfontosságú emléke a magyarországi későgótikának; jelzi azt, hogy a legszínvonalasabb építészeti megoldások is jelen vannak. A XVI. század elejére kialakuló hatalmas kolostoregyüttes (44–45. kép) gazdag építészeti kialakítását jelzi, hogy legalább 11 különböző méretű és profilú borda fordul elő a későgótikus átépítések anyagában (46. kép).

Az általunk adott kép még mindenképpen vázlatos, bár teljes sosem lehet, de a további feltárások, az előkerült építészeti kőtöredékek feldolgozása még számos lehetőséget kínál arra, hogy az egyetlen magyarországi alapítású szerzetesrend főkolostorát jobban megismerhessük, tovább gazdagítva a középkori Magyarország építészetének történetét.

JEGYZETEK

1. Gyöngyösi 1988, 37–38, caput 3–4.
2. Györffy 1987, 356., 399–401.
3. Mályusz 1971, 257–258.
4. Török 1990, 84.
5. Gyöngyösi 1988, 42, caput 8; a kolostor romjai a mai Kesztölc-Klaspusztán találhatóak, vö. Horváth I.—H. Kelemen M.—Torma I.: Komárom megye régészeti topográfiája, Esztergom és a dorogi járás, Magyarország Régészeti Topográfiája 5. Bp. 1979, 234–237.; a régészeti eredményekről: Kovalovszki J.: A pálos remeték Szent Kereszt-monostora Klaspusztán. *Műemlékvédelem* XXVI. 1992/2. 111–116.
6. Török 1990, 86.
7. Péterffy C.: *Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata ab anno Christi MXVI ad annum MDCCXV*. Vienne, MDCCXLII (1742) 87.
8. Szántó K.: A katolikus egyház története I. 2. kiad. Bp. 1987, 384.; Török 1990, 87.
9. Katona 1782, 398.; Gyöngyösi 1988, 43–44, caput 10.

10. *Török* 1990, 87.
11. *Gyöngyösi* 1988, 45, caput 10.
12. *Guzsik T.—Fehérváry R.*: A magyar pálos rendi építészet kialakulása, első periódusa. *Építés—Építészettudomány* XII. 1980, 207.
13. *Katona* 1782, 398–401.; *Gyöngyösi* 1988, 43–45, caput 10.
14. *Hervay* 1984, 163.
15. *Gyöngyösi* 1988, 43–45, caput 10.; *Mályusz* 1971, 258.
16. *Guzsik—Fehérváry* 1980, 27.
17. *Gyöngyösi* 1988, 52–56, caput 17.
18. Az oklevelet 1308. december 13-án adták ki: *MonVatHung* I/2. 180–182., vö. *Gyöngyösi* 1988, 58, caput 19.
19. *MonVatHung* I/2. 180–182.; *Gyöngyösi* 1988, 58, caput 19.
20. *Gyöngyösi* 1988, 61, caput 21.
21. *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita I. 1216–1352., Romae MDCCCLIX (1859), 522–523. kat. sz. DCCCVIII. A kutatók hosszú ideig 1329-re tették ezt az eseményt *Zákonyi* 1911, 22–25 után. Az évszámot *Hervay Ferenc* pontosította: *Gyöngyösi* 1988, 211., 61:9–14-es jegyzet, ugyanitt megemlíti azt is *Hervay*, hogy *Demeter esztergomi érsek* 1382. dec. 18-án átíratta az oklevelet. Mivel XXII. János 1316. augusztus 7-től ült a pápai trónon, uralkodásának 16. éve 1328-ra esett, tehát a helyes dátum (*Theiner* i. m. 523.) 1328. november 16-a. *Gyöngyösi* 1988, 61, caput 21.
22. *Gyöngyösi* 1988, 231.
23. *Gyöngyösi* 1988, 65, caput 24.
24. *Mályusz E.*: A szlavóniai és horvátországi pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban 1., *Levéltári Közlemények* 3., 1925, 131–132 (Lepoglava). Az 1367-es évszámot számítási hiba eredményezte.
25. *Inventarium* II. 13a–15b, *Gyöngyösi* 1988, 73, caput 32.; 1401-től megtiltják azt is, hogy szigorúbb rendbe átlépjének a pálosok: *Gyöngyösi* 1988, 214., 81:14–18-as jegyzet.
26. OL DL 6142, átírva 1402. július 3-án a budai káptalan oklevelében János budaszentlőrinci perjel kérésére: OL DL 6141, átírja *Zsigmond király Péter* pálos rendfőnök kérésére és bemutatásában 1424. május 25-én: OL DL 8814, XVIII. századi átírata: OL DL 8815; *Gyöngyösi* 1988, 74, caput 32; az oklevél magyar nyelvű regesztáját közli: *Bándi Zs.*: Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei, *Borsodi Levéltári Évkönyv* V. 1985, 564, 16. szám.
27. *Gyöngyösi* 1988, 74–75, caput 32.
28. *Inventarium* II. 29b, *Gyöngyösi* 1988, 87, caput 42 (1418 alatt említi).
29. *Inventarium* II. 71a
30. *Inventarium* II. 42b–72a
31. *Gyöngyösi* 1988, 87, caput 42.
32. L. 25. jegyzet.
33. *Kumorovitz* 1963, 111.
34. *Kumorovitz* 1963, 112–113., a kihirdetésekről: 1418. július 4. — OL DL 10817/c, közli *Kumorovitz* 1987–88, III/2, 31, kat. sz.: 727; 1419. június 3. — OL DL 34849, közli *Kumorovitz* 1987–88, III/2, 39, kat. sz.: 747; 1419. június 4. — OL DL 34367, közli *Kumorovitz* 1987–88, III/2, 39–40, kat. sz.: 748; 1429. március 13. — OL DL 35523, közli *Kumorovitz* 1987–88, III/2, 135, kat. sz.: 943.
35. OL DL 11704, a budai káptalan 1493. március 31-én — OL DL 11707 — és 1503. március 31-én — OL DL 11709 — átírja az oklevelet; *Gyöngyösi* 1988, 88, caput 42.
36. *Inventarium* II. 22a–23a; *Gyöngyösi* 1988, 91, caput 45, itt valamivel korábbra teszi az eseményt, vö. ugyanott 230 (Appendix III.).
37. *Gyöngyösi* 1988, 91, caput 45.
38. *Gyöngyösi* 1988, 97, caput 47.
39. OL DL 16297.
40. OL DL 16519.
41. OL DL 37646, idézi *Balogh* 1966, I. 304.
42. L. 13. jegyzet.
43. *Gyöngyösi* 1988, 61, caput 21.
44. DAP I–III., *Hervay* 1984, 163; *Hervay*: Der Orden der Eremiten, in: *Gyöngyösi* 1988, 12 és 226–230; *Guzsik—Fehérváry* 1980, ahol tudnak, alaprajzot is adnak. A korábbi szakirodalmóból: *Kisbán E.*: A magyar pálos rend története I–II. Bp. 1938–1940, aki túlzottan nagy számat ad meg. Úgy gondolom, hogy a *Hervay* által megadott számokat fogadhatjuk el hitelesnek. Az általa megadott számok azonban csak

- a szűkebb értelemben vett Magyarországra vonatkoznak, vö. *Hervay* in: *Gyöngyösi* 1988, 229–230.
45. DAP III., 326.
 46. DAP III., 326.
 47. DAP III., 325.
 48. DAP III., 326.
 49. DAP III., 309–315.
 50. *Bártfai Szabó L.*: Pest megye történetének okleveles emlékei, 1002–1599-ig. Bp. 1938, 24, kat. sz.: 129.
 51. *Jankovich M.*: Buda környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye. BpR XIX, 1959, 62 és 85.
 52. *Gyöngyösi* 1988, 56, caput 19.
 53. *Gyöngyösi* 1988, 56, caput 18.
 54. *Gyöngyösi* 1988, 69, caput 28.
 55. *Gyöngyösi* 1988, 68, caput 27.
 56. OL DL 7684, közli *Kumorovitz* 1987–88, III/1, 55, kat. sz.: 118.
 57. OL DL 8835: 1406. február 18. — közli *Kumorovitz* 1987–88, III/1, 226–227., kat. sz.: 447 — Zsigmond megerősíti 1391. április 22-i oklevelét; OL DL 11375: 1424. június 15. — közli *Kumorovitz* 1987–88, III/2, 87–88, kat. sz.: 850 — István szerb despota előírja, hogy a só, amelyet a generális káptalan eltartására adott Zsigmond, szabadon, vám nélkül szállíthatják és bárhol eladhatják a pálosok, a tisztviselők pedig ne háborgassák, só, védjék és oltalmazzák őket; OL DL 12519: 1433. július 15. — közli *Kumorovitz* 1987–88, III/2, 194–198, kat. sz.: 1051 — Zsigmond parancsot ad Cusali Jakch Mihály sókamaraispánnak, hogy a pálosok kapják meg a 300 forint értékű só, mivel a pénzt egyes területeken másként váltották, így kevesebb értékű só kaptak a pálosok annál, mint amennyi járt volna nekik; OL DL 12551: 1433. november 25. — közli *Kumorovitz* 1987–88, III/2, 208–209, kat. sz.: 1067 — ugyanazt írja elő, mint az 1433. július 15-i oklevél; OL DL 13158: 1438. március 1. — közli *Kumorovitz* 1987–88, III/2, 296, kat. sz.: 1184 — Albert megerősíti Zsigmond 300 aranyforintos sóadományát; OL DL 13563: 1440. július 30. — I. Ulászló megerősíti Zsigmond és Albert sóadományát; OL DL 13562: 1440. július 30. — I. Ulászló megerősíti Zsigmond és Albert 300 aranyforint értékű sóadományát, valamint megparancsolja, hogy a só árusításában ne akadályozzák a pálosokat, főleg Pest és Buda városokban; OL DL 14892: 1454. december 18. — V. László megerősíti Zsigmond és Albert 300 forintos sóadományát; OL DL 15059: 1456. április 24. — V. László oklevele a szonoki sókamarásoknak, mert nem akarták kiadni a só, mely Zsigmond óta szokásos. A király megparancsolja, hogy adják ki a só; OL DL 8833: 1456. május 19. — az 1391. április 22-i, az 1406. február 18-i, az 1438. március 1-jei oklevelek megerősítése; OL DL 15181: 1457. augusztus 20. — V. László azt írja olasz sókamaraispánjának, hogy 300 forint értékű só kaptak a pálosok, ezen kívül a király még adott 100 forintot a rendtagok ruháira. Mivel a sókamaraispán vonakodott a só kiadni, a király parancsot adott az elmaradt 700 forint kiadására; OL DL 15586: 1461. május 11. — Mátyás király parancsleveléből kiderül, hogy a sóadomány Erdélyből érkezik; vö. *Zákonyi* 1911, 53–56 — néhol az oklevélszám, néhol az időpont téves.
 58. OL DL 21516.
 59. *Gyöngyösi* 1988, 77, caput 35.
 60. *Zákonyi* 1911, 25–26.
 61. *Kristó Gy.*: Az Anjou-kor háborúi. Bp. 1988, 171–175.
 62. *Gyöngyösi* 1988, 77, caput 35., *Zákonyi* 1911, 25–26.
 63. *Wenzel G.*: A turini békekötés 1381-ben. Magyar Történelmi Tár XI., Pest MDCCCLXXII (1872), 86–89, rövidítve: *Wenzel G.*: Diósgyőr egykori történelmi jelentősége. Pest, 1872, Értekezések a történelmi tudományok köréből II. k. VII. szám, 1873, 36–37.
 64. *Gyöngyösi* 1988, 78, caput 35.
 65. *Gyöngyösi* 1988, 181–183, caput 87.; *Zákonyi* 1911, 26–27.; *Kelényi* 1936, 96.
 66. OL DL 23725.
 67. OL DL 25676.
 68. *Gyöngyösi* 1988, 182, caput 87.
 69. 1381: *Knapp* 1983, 514.; 1418. február 6.: OL DL 10656, közli *MonRomEpVesp* III,6, kat. sz.: V és *Kumorovitz* 1987–88, III/2, 24, kat. sz.: 717; 1422. június 23.: OL DL 11223, közli *MonRomEpVesp* III, 31, kat. sz.: XXXIII és

- Kumorovitz* 1987–88, III/2, 68, kat. sz.: 808; 1434. október 9.: Arch. Secr. Vatican. Reg. Suppl. Liber 299. fol. 166^v–167, közli MonRomEpVesp III, 99, kat. sz.: CLX és *Kumorovitz* 1987–88, III/2, 223, kat. sz.: 1085; 1439. augusztus 8.: Arch. Secr. Vatican. Reg. Suppl. Liber 360., fol. 263–263^v, közli MonRomEpVesp III, 210, kat. sz.: CCCXXXVII.
70. OL DL 8884, közli *Kumorovitz* 1987–88, III/1, 176–177, kat. sz.: 360.
71. OL DL 13936.
72. OL DL 17640.
73. *Gyöngyösi* 1988, 143, caput 68.
74. *Gyöngyösi* 1988, 139, caput 67; 151, caput 72.
75. *Gyöngyösi* 1988, 140, caput 67.
76. *Lóvei P.*: Mittelalterliche Grabdenkmäler in Buda, Budapest im Mittelalter, hg. von Gerd Biegel. Braunschweig 1991, 360.
77. *Gyöngyösi* 1988, 148, caput 70.
78. *Gyöngyösi* 1988, 141, caput 67.
79. *Gyöngyösi* 1988, 169, caput 79.
80. *Gyöngyösi* 1988, 146, caput 70.
81. *Gyöngyösi* 1988, 168, caput 79.
82. *Gyöngyösi* 1988, 168, caput 79.
83. *Gyöngyösi* 1988, 177–178, caput 83.
84. *Rupp* 1868, 206.
85. *Fuhrmann M.*: Anonymi Hungarici historia de translatione S. Pauli Thaebei cognomento primi eremitaie. Pestini MDCCXCIX (1799) 184. és 200. (Appendix II.).
86. *Gyöngyösi* 1988, 77, caput 35.
87. Ez egy 1416-os Párizsban — vö. *Kumorovitz* 1987–88, III/2, 8, kat. sz.: 683. —, valamint egy 1423. július 3-án Budán kiadott oklevélből (OL DL 11384) derül ki; közli *Kumorovitz* 1987–88, III/2, 75–76., kat. sz.: 825.
88. OL DL 8857, közli *Kumorovitz* 1987–88, III/2, 172–173., kat. sz.: 352.
89. *Gyöngyösi* 1988, 134, caput 64.
90. *Zákonyi* 1911, 57–58.
91. *Rupp* 1868, 206.; *Zákonyi* 1911, 58–65; DAP II., 420–426., kat. sz.: 948.
92. *Zákonyi* 1911, 58.; DAP II., 426–427, kat. sz.: 949.
93. DAP II., 426–428., kat. sz.: 949., 950.
94. *Rupp* 1868, 204., 94.; *Zákonyi* 1911, 58.; Homonnai Zsigmond özvegye 1693-ban 15 ezer forint kártérítést ígér a pálos kincsekért: DAP II., 428., kat. sz.: 952.
95. *Salamon F.*: Két magyar diplomata a tizenhetedik századból. Új kiadás, Bp. 1884, 203.
96. *Kertész P.*: A műemléki kőanyagok bányahelyeinek kutatása. *Építés- és Építészettudomány* XV., 1982, 201.
97. DAP II., 212–214., kat. sz.: 738.
98. *Zákonyi* 1911, 35.
99. DAP II., 429., kat. sz.: 954.
100. *Garády* 1934, 145. szerint 1752-ben; *Rupp* 1868, 206. szerint 1753-ban; *Zákonyi* 1911, 35. szerint 1756-ban.
101. *Rupp* 1868, 206–207.; *Zákonyi* 1911, 35.; DAP II., 432., kat. sz.: 957.
102. *Gál* 1989, 22–23., kat. sz.: 17., a térképet közli a Budapest története III. k., I. sz. térkép-melléklet.
103. *Schams, F.*: Vollständige Beschreibung der königlichen freyen Haupt Stadt Ofen in Ungarn. Ofen 1822, 439–441.
104. Budai várban talált régi gazdag sírboltokról..., Tudományos Gyűjtemény 1827, II., 48–50; J** jelzettel, amely Jankovichot fedí.
105. *Gál* 1989, 36., kat. sz.: 48.
106. *Rupp* 1868, 207.
107. *Rupp* 1868, 208.
108. *Pesti Hírlap* 800, 1846. december 22., 410.; *Családi Lapok* I. 1852, 152., II. 1852, 48.
109. *Családi Lapok* II., 1852, 48.; közli még *Garády* 1934, 149. is.
110. *Érdy* 1852, 281–284.
111. *Palugyai I.*: Buda-Pest szabad királyi városok leírása. Pest 1852, 152.; vö. *Garády* 1943, 175.
112. *Rupp* 1868, 207–208.
113. *Garády* 1934/B, *Garády* 1943, 173–184.
114. *Garády* 1934/B, *Garády* 1943, 173–184.
115. Az 1949-es ásatásról rövid jelentés 1514–87-es számon a BTM Adattárában.
116. *Nagy* 1959, 291–300.
117. *Nagy* 1959, 292–297.
118. *Nagy* 1959, 297–298.
119. *Nagy* 1959, 297. és 298., 10. kép.
120. *Zolnay* 1970, vö. *Zolnay L.* BpR XXII, 1971, 391. és *Zolnay* 1992, 40.
121. *Zolnay* 1992, 43., 1. kép.
122. *Zolnay* 1974.
123. *Zolnay* 1970.

124. *Zolnay* 1970 és *Zolnay L.* BpR. XXIII. 1973, 280.
125. L. 70. jegyzet.
126. *Zolnay* 1984 és *Kiszely I.*: A budaszentlőrinci pálos kolostor Szent Keresztről nevezett oldalkápolnájában talált csontvázak antropológiai vizsgálata. BpR XXVI. 1984, 259–268.
127. *Zolnay* 1971.
128. L. a 175. és 177. jegyzet.
129. *Zolnay* 1972.
130. *Zolnay* 1974 és *Zolnay L.*: BpR XXIV/1, 1976, 434–435.
131. L. a 112. jegyzet.
132. *Bencze* 1992, 155.
133. *Bencze* 1992, 156., 1. kép.
134. *Bencze* 1882, 155. és 1–5. kép.
135. *Bencze* 1992, 155. és 159., 5. kép.
136. Vö. *Bencze* 1992, 155. és 157., 2. kép. Ebben a publikációmban a szintet az első kvádorsor tetejére helyeztem, abból kiindulva, hogy a kerítésfal magasabban megvolt, mint a kvádorsor alja. Ha viszont e magasan megmaradt kerítésfal támpillér volt, akkor inkább az első kvádorsor alját tekinthetjük a külső szintnek.
137. *Bencze* 1992, 155–159. és 7. kép.
138. *Bencze* 1992, 159., 1. még 70. lábjegyzet.
139. L. Szekér Gy. tanulmányát.
140. *Bencze* 1992, 159–161.
141. Vö. 112. jegyzet.
142. *Bencze* 1992, 159. és 161., 8. kép.
143. *Garády* 1934/B, 60–61.; *Bencze* 1992, 159.
144. *Garády* 1934/B, 60–61.
145. *Kiszely I.*: A budaszentlőrinci pálos kolostor területéről előkerült embercsontok. BpR XXIX. 1992, 167–179.
146. CNH II. 126.; MÉH 2. kiad. 452.; *Huszár* 1979, 582.
147. L. 142. lábjegyzet.
148. CNH II. 129.; MÉH 2. kiad. 456.; *Huszár* 1979, 586.
149. L. 62. lábjegyzet.
150. *Bencze* 1992, 163.
151. *Bencze* 1992, 163.
152. *Bencze* 1992, 163.
153. *Nagy* 1959, 292. és 297–298.
154. *Gyöngyösi* 1988, 141, caput 67.
155. Vö. *Geschichte der Wasserversorgung*, Band 4., *Die Wasserversorgung im Mittelalter*. Mainz 1991. c. kötetben elsősorban *Grewe, K.*: *Wasserversorgung und -Entsorgung im Mittelalter*, 3.3. *Die Klöster*, S. 40–48.; és *Kosch, C.*: *Wasserbaueinrichtungen in hochmittelalterlichen Konventanlagen Mitteleuropas*, S. 89–146.
156. CNH II., 125a; MÉH 2. kiad. 451.; *Huszár* 1979, 580.
157. CNH II., 129.; MÉH 2. kiad. 456.; *Huszár* 1979, 586.
158. CNH I., 336.; MÉH 2. kiad. 300.; *Huszár* 1979, 390.
159. Az edénytöredéket minden információ nélkül megmutattam *Gerő Győzőnek*, aki helyi XVI–XVII. századi török készítésűnek határozta meg.
160. *Nagy* 1959, 293., 2. kép és 294.
161. *Nagy E.* Jankovich Miklós régészeti tevékenysége, Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás (1772–1846), tanulmányok, szerk. Belitska – Scholz Hedvig, *Művészettörténeti Füzetek* 17, 1985, 133–134, 143 és 74. kép
162. *Érdy* 1852, 281–284.; *Horváth H.*: Budapest művészeti emlékei. Bp. 1938, 22., 71., XXIII. tábla; ltsz.: 613.
163. *Zolnay* 1975, 262–265., 20–24. kép; ltsz.: 72.234.374.
164. *Zolnay* 1975, 265. és 28. kép.
165. A 19/1. képen látható mészlő oszloptöredék leltári száma: 72.232.84, a 19/2. kép vörösmárvány oszloptöredéke 72.232.140-es leltári számon található.
166. *Zolnay* 1975, 257–258., 5. kép.
167. *Zolnay* 1971, ltsz.: 72.232.429.
168. *Zolnay* 1971.
169. *Gerevich L.* *The Art of Buda and Pest in the Middle Ages*, Bp. 1971, 120, plate CXXVI, 330.
170. *Zolnay* 1982, 400.; *Lővei* 1991, 53–55., 8. kép.
171. *Lővei* 1991, 54–55.
172. *Feuerné Tóth R.*: *Kassai István Budán*. BpR XVI. 1955, 135–143., ltsz.: 54.34.1.
173. *Bencze* 1992, 538., kat. sz.: 981, ltsz.: 84.51.1.
174. *Ágotházi L.*: A budaszentlőrinci pálos kolostor. *Műemlékvédelem* 1979/1, 24–35.
175. *Garády* 1943, 184., közli *Zolnay* 1982, 401.; *Bencze* 1991, 421. és 538., Kat. Nr. 985.; *Zol-*

- nay 1992, 48., 15. kép, ltsz.: 81.51.25.
 176. *Zolnay* 1970.
 177. *Bencze* 1991, 421. és 540., Kat. Nr. 986.; *Zolnay* 1992, 48, 15. kép, ltsz.: 81.51.27.
 178. *Garády* 1943, 178, 5. kép.
 179. *Zolnay* 1982, 410.
 180. A tanulmány alapjául az 1991. október 5-én, a II. nemzetközi pálos rendtörténeti szimpóziumon elhangzott előadás anyaga szolgál. Az ott felvetett gondolatokat az eltelt idő alatt jelentős mértékben tovább lehetett fejleszteni.
 181. *Bencze* 1991, 420.; *Henszlmann Imre* (1846); *Henszlmann Imre—Bugát Pál* (1847); *Garády Sándor* (1934); *Gerevich László—Zolnay László* (1949); *Nagy Emese* (1957); *Zolnay László* (1961–85; 1985-től *Bencze Zoltánnal*.
 182. *Zolnay* 1982, 409.: periodizált alaprajz, a korszakolást átveszi a kézikönyv is: MM 1300–1470 k. I. 339.
 183. *Bencze* 1991, 420.: *Zolnay László—Bencze Zoltán*: 1985-től, *Zolnay László* 1985-ben bekövetkezett halála után *Bencze Zoltán* egyedül folytatta a feltárásokat.
 184. *Bencze* 1992, 156.: periodizációs alaprajz
 185. Stílári kérdéseiről: *Dankó—Szekér* é. n.
 186. *Hümpfner T.*: A zirci apátsági templom ásatása (1912–13). VMK 2 (1964) 119–140., a 2. képen közölt ásatási alaprajz alapján készített, az 1. képen közölt rekonstrukciós alaprajz Szentgotthárd és Pilisszentkereszt alapján elfogadható.
 187. *Valter I.*: Előzetes beszámoló a szentgotthárdi ciszterci monostor ásatásáról. AÉ 102. 1 (1975) 88–100., és *Valter* 1985, 249.
 188. *Gerevich L.*: A pilisi ciszterci apátság. Szentendre 1984, 20. k.
 189. Bélapátfalva. Heves Megye Műemlékei I., Magyarország műemléki topográfiája VII. (Szerk.: *Dercsényi D.—Voit P.*) Bp. 196*, 524: 518. k.
 190. *Entz G.*: A kerci cisztercita építőműhely. MÉ XII: 2–3 (1963) 121–147., 122.: 1. k.
 191. *Levárdy F.*: Pannonhalma építéstörténete II. MÉ VII. 2–3 (1959) 101–129., 118.: 21. k.
 192. *Altmann J.*: Újabb kutatások az óbudai királyi illetve királynéi vár területén. BpR 24/1–2 (1976) 249–256.; 24/2 63.: 65. k.
 193. *Feuerné Tóth R.*: A margitszigeti domonkos kolostor. BpR XXII (1971) 245–270., 247.: 1. k.
 194. *Gerevich L.*: The Art of Buda and Pest in the Middle Agev. Bp. 1971. 43.: 15. k.
 195. *H. Gyürky, K.*: Das mittelalterliche Dominikanerkloster in Buda. Fontes Archaeologicae Hungariae. Bp. 1981, 191.: II. m.
 196. *Szirmai K.—Altmann J.*: Előzetes jelentés a ferences templom és a Via Praetoriától északra húzódó római kori épületmaradványok régészeti kutatásáról. BpR 24/1–2 (1976) 232–247., 24/2 60.: 62
 197. *Dankó—Szekér* é. n.
 198. *Haris A.—Dávid F.*: A vasvári domonkos kolostor kutatása. A középkori Magyarország koldulórendi építészetének. (Megjelenés alatt.)
 199. *Valter* 1985.
 200. *Bencze* 1992, 163.
 201. *Guzsik T.—Fehérvári R.*: A pálosrend építészeti emlékei a középkori Magyarországon. 2. bőv. kiad. Bp. 1980.
 202. *Bencze* 1991, 418.
 203. *Bencze* 1992, 159.
 204. *Bencze* 1992, 159.
 205. *Bertalan V.*: Adatok Óbuda középkori helyrajzához. BpR 23 (1973) 99–112., 102.: 2. k.
 206. *Bertalan Vilmosné*: Óbudai klarissza kolostor. BpR 24/1–2 (1976) 269–278 és 69–73., 24/2 67.: 69. k.
 207. MM 1300–1470 k. 433–439.
 208. *Csemegi József*: A budavári főtemplom. Bp. 1955. 95; *Entz Géza*: A Mátyás-templom és a Halászbástya. Bp. 1987.
 209. *Khauz Nándor*: A Garam menti szentbenedekrendi apátság I. Bp. 1890. I. t. MM 1300–1470 k. 398.
 210. *Marosi* 1969–1971, III. 100.
 211. Mátraverebély, Zágráb, Csetnek stb.
 212. *Krcho János—Szekér György*: Adalékok a kassai ferences templom középkori építéstörténetéhez. A középkori Magyarország koldulórendi építészetének kutatása.
 213. Praha 1983, 236.
 214. Praha 1983, 288.
 215. *Buchowiecki* 1952, 253.: 50.
 216. *Buchowiecki* 1952, 256.: 51.
 217. Der Dom zu Regensburg (Kiállítási katalógus)

- (Szerk.: *Morsbach, Peter.*) Regensburg, 1989, 90.: 10–12. k.
218. *Molnár István:* Emlékezés Ádám Ivánra. VMK 4 (1965) 5–20.; 8.: 4. k.
219. *Molnár E.:* A nagyjenő-tüskevári páloskolostor. Bp. 1936.
220. A későgotikus emlékekről: *Entz Géza:* A kolozsvári Farkas utcai templom építéstörténete. Ötszáz éves a kolozsvári Farkas utcai templom. (Szerk.: *K. Fogarasi Zsuzsa.*) Bp. 1986, 13–30.
221. A kápolna látogatására: *Knapp Éva:* Remete Szent Pál csodái. „Mert ezt Isten hagyta...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből. (Szerk.: *Tüskés Gábor.*) Bp. 1986, 117–188. 138.
222. *Dankó—Szekér é. n.*
223. Művészet I. Lajos korában (Kiállítási katalógus) (Szerk.: *Marosi Ernő—Tóth Melinda—Varga Livia.*) Bp. 1982, 252.
224. *Dankó—Szekér é. n.*
225. *Dankó—Szekér é. n.*
226. *Schürer, Oskar—Wiese, Erich:* Deutsche Kunst in der Zips. Brünn—Wien—Leipzig 1938, 145.: 26. k.
227. *Henszlmann, Emrich:* Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa. Leipzig 1873, 126–166.
228. Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Magyarország műemléki topográfiája X. kötet. (Szerk.: *Entz Géza.*) Bp. 1986, 357.: 255. k.
229. Sopron. Magyarország műemléki topográfiája II. kötet. (Szerk.: *Dercsényi D.*) Bp. 1956, 463–465.
230. SPS II. 220–222
231. SPS III. 437–438
232. SPS I. 134–135
233. OMvH-T
234. *Mencl, Václav:* Šariš v dejinach gotickej architektúry. Vlastivedne Časopis XVI (1967)
235. *Marosi* 1969–1971 II., 100.
236. A kassai szentélyfej típusára Götz 1968 15–86 *Tóth, Sándor:* Kaschau, Elisabethkirche, von der Westfassade her betrachtet. Seminaria Niedzickie. Cracow 1992. 51–54. 44–52. k.
237. *Biedermann, G.:* Der Beitrag Kärntens zur Entwicklung gotischer Baukunst. AHA XXI-II. 1977. 1–2., 21–56. 26.: 5. k.
238. Dějiny českého výtvarného umění I/1–2. (Szerk.: *Chadrava, Rudolf.*) Praha 1984 I/1. 158.: 40. k.
239. Praha 1983, 288.
240. Praha 1983, 281.
241. Praha 1983, 242.
242. *Bencze* 1991, 418.
243. *Dankó—Szekér é. n.*
244. OMvH-T, és MM 1300–1470 k. 551.
245. *Gyöngyösi* 1988. 170, caput 80
246. *Bencze* 1991, 418.
247. *Bencze* 1991, 419.
248. *Nagy* 1959. 293. 2. k.
249. Götz 1968
250. *Fischer, Friedhelm Wilhelm:* Die spätgotische Kirchenbaukunst am Mittelrhein 1410–1520. Heidelberg 1962, 181.: 24. k. — részletes ikonológiai elemzéssel.

IRODALOM- ÉS RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

- AHA Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae Bp. 1953-
- Balogh 1966 *Balogh J.*: A művészet Mátyás király udvarában I–II. Bp. 1966.
- Bencze 1991 *Bencze Z.*: Der Paulinerorden im mittelalterlichen Ungarn, Budapest im Mittelalter, hg. *Gerd Biegel*, Braunschweig, 1991, 415–425.
- Bencze 1992 *Bencze Z.*: A budaszentlőrinci pálos kolostor területén 1984–1991 között folytatott feltárások. BpR XXIX, 1992, 155–165.
- BpR Budapest Régiségei
- Buchowiecki* 1952 *Buchowiecki, Walter*: Die gotische Kirche Österreichs, Wien 1952.
- CHN *Réthy L.*: Corpus Nummorum Hungariae I. Bp. 1899, II. Bp. 1907.
- Dankó–Szekér* é. n. *Dankó K. – Szekér Gy.*: A sárospataki ferences kolostor kutatása. A középkori Magyarország kolodulorendi építészetének kutatása (megjelenés alatt).
- DAP I–III Documenta artis Paulinorum. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának forráskiadványai X., XIII., XIV., 1975, 1976, 1978. Szerk.: *Gyéressy B.* és *Hervay F.*
- Érdy 1852 *Érdy J.*: Hazai műrégiség a tizenötödik századból. *Családi Lapok* I. 1852, 281–284.
- Garády* 1934/A *Garády S.*: A Szent Lőrincről elnevezett budamelléki pálos kolostor. TBM III., 1934, 145–156.
- Garády* 1934/B *Garády S.*: 1934-es ásatási naplója a BTM Adattárában H-166-79-es számon.
- Garády* 1943 *Garády S.*: Budapest székesfőváros területén végzett középkori ásatások összefoglaló ismertetése, 1931–1941. A Szent Lőrincről elnevezett budamelléki pálos templom és kolostor. BpR XIII, 1943, 173–184.
- Gál 1989 *Gál É.*: A Budapesti Történeti Múzeum Várostörténeti Osztályának kéziratos térképei. Katalógus. Monumenta Historica Budapestiensia VI. Bp. 1989.
- Götz* 1968 *Götz, Wolfgang*: Zentralbau und Zentralbautendenz in der gotischen Architektur, Berlin 1968.
- Guzsik—Fehérváry* 1980 *Guzsik T.—Fehérváry R.*: A pálos rend építészeti emlékei Magyarországon. (Összefoglaló és katalógus.) 2. kiad. Bp. 1980.
- Gyöngyösi* 1988 *Gyöngyösi G.*: Vitae fratrum eremitarum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae. Szerk.: *Hervay F.* Bp. 1988.
- Györffy* 1987 *Györffy Gy.*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. 3. kiad. I. k. Bp. 1987.
- Hervay* 1984 *Hervay F.*: A pálos rend a középkor végén. Mályusz Elemér Emlékkönyv. Bp. 1984. 159–171.

<i>Huszár</i> 1979	<i>Huszár L.</i> : Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. Bp. 1979.	MÉH 2. kiad.	<i>Unger E.</i> : Magyar Éremhatározó 2. kiad. I–III. Bp. 1974–76.
Inventarium	Inventarium privilegiorum omnium et singularum Ordinis Heremitarum Sancti Pauli Primi Heremitaie. Írta <i>Gyöngyösi G.</i> MOL Diplomatakai Fényképgyűjtemény 286489, 1–88. (az eredeti az Egyetemi Könyvtárban Cod. Lat. 115. számon található).	MM	Magyarországi Művészet 1300–1470. szerk. <i>Marosi Ernő</i> , Bp. 1987.
<i>Katona</i> 1782	<i>Katona S.</i> : Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianne tom. VI. Budae MDCCLXXXII (1782).	MonRomEpVesp	Monumenta Romana Episcopus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára I. 1103–1276, Bp. 1896; II. 1276–1415, Bp. 1899; III. 1416–1492, Bp. 1902; IV. 1492–1526, Bp. 1907.
<i>Kelényi</i> 1936	<i>Kelényi B. O.</i> : A Buda melletti Szent Lőrinc kolostor történetének első irodalmi forrása (1511). TBM IV., 1936, 87–110.	MonVatHung	Monumenta Vaticana Historiam regni Hungariae illustrantia. Vatikáni magyar okirattár. Series prima, vol. 2. Acta legationis cardinalis Gentilis (1307–1311). Bp. 1885.
<i>Knapp</i> 1983	<i>Knapp É.</i> : Remete Szent Pál csodái. <i>Századok</i> 117, 1983/3, 511–553.	Nagy 1959	<i>Nagy E.</i> : Kutatások a budaszentlőrinci pálos kolostor területén. BpR XIX. 1959. 291–300.
<i>Knapp</i> 1983	<i>Knapp É.</i> : Remete Szent Pál csodái. <i>Századok</i> 117, 1983/3, 511–553.	OMvH-T	Országos Műemlékvédelmi Hivatal Tervtára
<i>Kumorovitz</i> 1963	<i>Kumorovitz L. B.</i> : A budai várkapolna és a Szt. Zsigmond prépostság történetéhez. TBM XV., 1963, 109–151.	Praha 1983	<i>Janáček, Josef-Homolka, Kropáček, Jaromir, Libal, Jiri, Dobroslav-Srejkal, Karel</i> : Praha stredoveka, Praha 1983.
<i>Kumorovitz</i> 1987–88	<i>Kumorovitz L. B.</i> : Budapest történetének okleveles emlékei III/1–3. Bp. 1987–88.	Rupp 1868	<i>Rupp J.</i> : Buda-Pest és környékének helyrajzi története. Pest, 1868.
<i>Lővei</i> 1991	<i>Lővei P.</i> : Néhány címeres emlék a 14–15. századból, <i>MÉ XL</i> , 1991/1–2/, 49–67.	SPS	Supis pamiatok na Slovensku (főszerk.: A. Güntherova) I–III. Bratislava 1967–1969.
<i>Mályusz</i> 1971	<i>Mályusz E.</i> : Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 1971. 257–274.	TBM	Tanulmányok Budapest Múltjából
MÉ	Művészettörténeti Értesítő Bp. 1952–	Török 1990	<i>Török J.</i> : Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon. Bp. 1990.
		Valter 1985	<i>Valter, I.</i> : Romanische Sakral-

	bauten Westpannoniens, Eisens-
tadt 1985.	<i>Zolnay</i> 1974	<i>Zolnay L.</i> 1974-es ásatási doku-
mentációja 137–75-ös számon a
BTM Adattárában.
VMK	A Veszprém Megyei Múzeumok
Közleményei, Veszprém 1963-	<i>Zolnay</i> 1975	<i>Zolnay L.</i> : Középkori budai figu-
rálisok. MÉ, 1975, 255–267.
<i>Zákonyi</i> 1911	<i>Zákonyi M.</i> : A Buda melletti
Szent-Lőrincz pálos kolostor tör-
ténete. Művelődéstörténeti Érte-
kezések 50. (Különlenyomat a
Századok 1911. évi folyamából.)
Bp. 1911.	<i>Zolnay</i> 1982	<i>Zolnay L.</i> : Az elátkozott Buda —
Buda aranykora. Bp. 1982.
		<i>Zolnay</i> 1984	<i>Zolnay L.</i> : A budaszentlőrinci pá-
los kolostor Szent Keresztről ne-
vezett oldalkápolnája (<i>Kóvári-
kápolna</i>). BpR XXVI. 1984.
253–257.
<i>Zolnay</i> 1970	<i>Zolnay L.</i> 1970-es ásatási doku-
mentációja a 60-as évek munkái-
nak összefoglalásával is, 316–77-
es számon. BTM Adattár.	<i>Zolnay</i> 1992	<i>Zolnay L.</i> : A Buda mellett állt
Szent Lőrinc pálos anyakolostor
kutatástörténetéről. BpR XXIX.
1992. 33–48.
<i>Zolnay</i> 1971	<i>Zolnay L.</i> 1971-es ásatási doku-
mentációja 322–77-es számon a
BTM Adattárában.		
<i>Zolnay</i> 1972	<i>Zolnay L.</i> 1972-es ásatási doku-
mentációja 4–73-as számon a
BTM Adattárában.		

ZUSAMMENFASSUNG

Das Paulinerkloster von Budaszentlőrinc

Das Kloster wurde gegen 1300 gegründet. Gleich danach wurde eine einschiffige, polygonale gotische Kirche errichtet, nördlich davon ein Kreuzgang mit einem Refektorium und einem Kapitelsaal. Nachdem 1381 die sterbliche Überreste des Heiligen Paulus des Eremiten in das Kloster gelangt waren, wurde eine neue dreischiffige Kirche erbaut, die 1403 schon fertig war. Die frühere Kirche wurde einer Kapelle umgebaut, in der die Reliquien des Heiligen Paulus niedergelegt wurden. Im 15. Jh. wurde das Kloster erweitert. Südlich der grossen Kirche wurde im Jahre 1488 eine Kapelle erbaut, zur selben Zeit wurde auch die Kapelle des Heiligen Paulus umgebaut. Gegen 1488 liess der Vicarius Generalis János Kamanczy die Zisterne des Klosters in Ordnung bringen. Da das Wasser nicht mehr in den Sammelbehälter abfliessen konnte, wurde unter den Mauern des Flurs und des Refektoriums ein grosser Kanal gegraben, eine neue Zisterne sowie ein Bad eingebaut. Gegen 1508 wurde der Chor der dreischiffigen Kirche erweitert. 1526 wurde das Paulinerkloster in Budaszentlőrinc von den Türken zerstört.

In der SW-Ecke des Klosterkomplexes treffen wir aus den sämtlichen bedeutenderen Bauperioden des Klosterbaues stammende Reste an. Auf einem kleinen Gelände sind Mauern aus dem Beginn und Ende des 14., sowie dem ausgehenden 15. und Beginn des 16. Jh. zu finden. Betreffs aus dem Beginn des 14. Jh. stammenden Funde können drei Bauperioden auseinandergehalten werden. 1. Eine O—W orientierte Mauer; 2. Eine Zisterne, zu deren südliche Mauer die vorher erwähnte Mauer benutzt wurde, sowie ein Kanal; 3. Die erste Umfriedungsmauer des Klosters, die mit einem Entlastungsbogen über die Zisterne geführt wurde. Am Ende des 14. Jh. wurde die dreischiffige Kirche und am Ende des 15. Jh. südlich der dreischiffigen Kirche eine Kapelle erbaut. An der Innenseite der westlichen Abschlussmauer der dreischiffigen Kirche, in der Höhe von 339,68 m,

ist ein Fundamentsockel freigelegt worden, welcher das wahrscheinliche innere Niveau der Kirche merken lässt. An der Aussenseite des ersten Chores der Kirche, 339 m hoch, lief der äussere Laufhorizont: später, am Anfang des 16. Jahrhunderts, als der Chor vergrössert wurde, bildete dieser das innere Niveau. In der Höhe von 339,03 m, an der äusseren Seite der späteren südlichen Chormauer der dreischiffigen Kirche haben wir das Fundament des emportsteigenden Quadermauerwerks gefunden. Am westlichen Eingang der Kirche könnten 1–2 Treppen gewesen sein, da es kaum zumuten ist, dass das Chor niedriger als das Schiff läge.

In den Jahren 1985–87 sind in der dreischiffigen Kirche 86 Gräber und ein neuzeitliches Ossarium freigelegt worden. Die Gräber lagen in Ost—West-Richtung. Ein Skelett in dem Grab 85/4 hat einen goldenen Ring am Finger gehabt, man konnte sogar auf Grund der gefundenen Stoffreste das Muster eines Kleiddetails der Begrabenen rekonstruieren. Hier sollte erwähnt werden, dass in dem 6. Grab der 1934-er Ausgrabungen eine Münze von Ladislaus IV. (r. 1272–1290) gefunden wurde.

Nördlich von der dreischiffigen Kirche haben wir zwischen 1988–91 73 Gräber freigelegt, 72 davon haben Ost—West-Richtung gehabt. Aus den Gräber von 90/6. und 91/6 kamen Münzen von König Sigismund (r. 1387–1437) zum Vorschein. Das Grab 88/9. hat Nord—Süd-Richtung gehabt, mit dem Kopf nach Norden.

Nördlich von der dreischiffigen Kirche liegt die erste Kirche des Klosters; diese wurde 1381. zur Kapelle umgebaut. Nördlich davon ist ein Kreuzgang freigelegt worden. Die Nordwand des ersten Kreuzganges des Klosters ist uns nicht bekannt. Auf Grund der freigelegten Mauern könnte sein Hof 10×10 m und der Flur cca 2 m breit sein. Am Ende des XIV. Jahrhunderts wurde der Kreuzgang erweitert. Unter der nördlichen Innenwand haben wir den grossen Abwasserkanal des Klosters mit Ost—West-Richtung gefunden. Die äussere Ostmauer des Kreuzganges wurde unter König Sigismund völlig abgerissen. Somit entstand hier ein 11 m breiter Kapitelsaal.

Das Niveau des Kreuzgangeshofes war ungefähr um die 339 m. Am Hof sind drei Öfen zu erkennen,

einer davon wurde mehrmals erneuert. Im nördlichen Teil des Kreuzganghofes, kaum unter 338 m, kam ein dünner, branner Lehmstichboden zum Vorschein, über welchem eine etwa 30–40 cm dicke Lehmklötzchenschicht zu finden ist. Der Boden und die über ihn laufende Schicht ist in N—S bzw. O—W Richtung mit einer in Lehm eingearbeiteten Mauer umgeben.

Mit Hilfe des Profils, welches in N—S-Richtung das Gebiet des Kapitelsaales durchzieht, sind mehrere Perioden zu unterscheiden: 1. die Mauer in Richtung O—W, 2. ein Kanal, welcher nach dem Abriss eines Mauerteiles entstanden ist, 3. die südlichere O—W Mauer und die abgerissene N—S Mauer. Der Raum zwischen diesen beiden Wänden hat einen Terrazzoboden gehabt, welcher in der Höhe von 337,95 m liegt.

Die Ausgrabungen 1985–1992 wurden auch im Jahre 1993 fortgeführt. Sie gaben auf verschiedenen Fragen eine Antwort, es tauchen jedoch viele neue Probleme auf, welche erst durch weitere Ausgrabungen gelöst werden könnten.

Die Bauperioden des Paulinerklosters von Budaszentlőrinc

Nach den früheren Ausgrabungen läuft seit 1984 die archäologische Untersuchung des Paulinerklosters von Budaszentlőrinc kontinuierlich. Aufgrund ihrer bisherigen Ergebnisse können wir schon versuchen, die wichtigsten Bauperioden des Klosterensembles zu skizzieren.

Unter den freigelegten Bauteilen sind die Reste einer einschiffigen, kleinen Kirche mit geradem Chorabschluss die frühesten. Die östlichen Ecken des Chores waren von je zwei, aufeinander senkrecht stehenden Strebebeylern verstärkt. Diese Lösung erscheint in Ungarn schon Ende des 12. – Anfang des 13. Jahrhunderts, besonders bei den frühgotischen Klosterbauten des Zisterzienser. Sie wird etwa Mitte des 13. Jahrhunderts bei den einfacheren Formen der unter dem Einfluss der klassischen Gotik bzw. der Zisterzienser entstandenen Bettelordenkirchen allgemein

verbreitet. Diese früheste Kirche ist aller Wahrscheinlichkeit nach mit der 1290 hier erwähnten St. Lorenz-Kapelle zu identifizieren, ihre Bauzeit ist in die Mitte des 13. Jahrhunderts zu setzen.

Nach der Besitznahme des Gebietes von den Paulinern wurde ihre erste Klosterkirche durch den „Herumbau“ der frühen Kapelle errichtet. Zum einschiffigen Langhaus schloß sich im Osten ein polygonaler Chor mit Strebebeylern an. Das Kloster wurde nördlich von der Kirche erbaut. In der Mitte des Ostflügels entstand – wahrscheinlich als eine Erweiterung des Kapitelsaales – die kleine Kapelle des Abtes (Priors). So hatten die Pauliner in Budaszentlőrinc am Anfang des 14. Jahrhunderts ein, für die damalige Zeit typisches Kloster.

Ende des 14. Jahrhunderts wurden dann grossangelegte Bauarbeiten begonnen, die wahrscheinlich auf königliche Initiative zurückzuführen sind. Ein wichtiges Zeichen des königlichen Interesses ist, daß König Ludwig der Große 1381 die Reliquie des namengebenden Heiligen der Pauliner, Paul des Eremiten, von Venedig für den Orden erwarb. An der Südseite der früheren Kirche wurde jetzt eine neue Klosterkirche gebaut. Zum dreischiffigen Langhaus schloß sich im Osten ein dreiteiliger Chorkopf. Der kurze, polygonale Hauptchor war mit zwei Gewölbefeldern begleitet, die im Inneren einen polygonalen, im Äusseren aber einen geraden Abschluss aufzeigten. Ihr Grundriss war eigentlich in ein Quadrat komponiert. Diese Disposition der Kirche weicht zwar wesentlich von der Baupraxis der Pauliner ab, passt aber sehr gut in die repräsentativen Bestrebungen der ungarischen bzw. mitteleuropäischen Architektur der Zeit hinein. Die Bauarbeiten waren 1387 schon in vollem Gang, die Kirche wurde 1403 als „neue“ erwähnt. Die repräsentative Raumform entsprach aber wegen der Kürze des Chorkopfes nicht besonders gut den Ansprüchen der Mönche, der letztere hat eine gewisse altertümliche Erscheinung, die innere Breite (14 m) ist auch zu knapp.

Parallel mit der Errichtung der neuen Kirche wurden auch die frühere Kirche und das Klostergebäude umgebaut. Das Kirchenschiff wurde abgetragen, der alte Chor zur Kapelle umgeformt. Der letztere bekam im Osten einen

Abschluss mit vier Seiten des Achtecks, sowie mit Achsenstrebepeilern. Der Baugedanke der Achsenstrebepeilern gehört zu den spannendsten Experimenten der Architektur Mitteleuropas in der 2. Hälfte des 14. Jahrhunderts. Dieser "modernste" Baugedanke weist auf die Qualität dieses Bauteiles hin, es ist so mit der Hl. Paul der Eremiten-Kapelle zu identifizieren. Während des Umbaus des Klosters wurde der Kreuzgang, zusammen mit dem Nord- und Westflügeln vergrößert. Die Hofmauer des Ostflügels wurde abgetragen und mit dem Umbau der Kreuzgangmauer entstand hier ein neuer Trakt mit einer Breite von 11 m. An der Stelle der früheren Kapelle des Abtes Priors errichtete man einen neuen, grösseren Bau.

Das Klosterensemble erlebte seine weitere Vergrößerung Ende des 15.-Anfang des 16. Jahrhunderts. An der Südseite der dreischiffigen Kirche liess Márton Budai Kovács 1488 eine Kapelle errichten, zwischen 1486 und 1492 baute man an der Nordseite die Kapelle des Hl. Pauls des Eremiten um. Anfang des 16. Jahrhunderts, während der Zeit des

Generalpriors Gregor II. entstand dann der neue Hauptchor der Kirche mit der Sakristei, sowie der Versammlungssaal. Nach den bisher gefundenen Steindenkmälern war der neue Hauptchor eine reich ausgebildete spätgotische Schöpfung mit einem Sternnetzgewölbe. Der neue Versammlungssaal können wir vielleicht mit dem sog. "polygonalen Bau" identifizieren, der an der Stelle der abgetragenen Kapelle des Abtes (Priors) erbaut wurde. Seine Reste erlauben die theoretische Rekonstruktion eines zehneckigen Gebäudes. Die Zentralbau-Gedanke war in der Architektur der Gotik immer vorhanden, sie stellt in der Spätgotik der Wende des 15/16. Jahrhunderts eine Lösung von höchstem Niveau dar, wie z.B. der Ostabschluss des Chores der Schlosskirche von Messenheim.

Die weitere Freilegung des Klosters und die Bearbeitung des Steinmaterials werden uns hoffentlich ermöglichen, das Hauptkloster des einzigen in Ungarn gegründeten Ordens noch besser kennenzulernen.

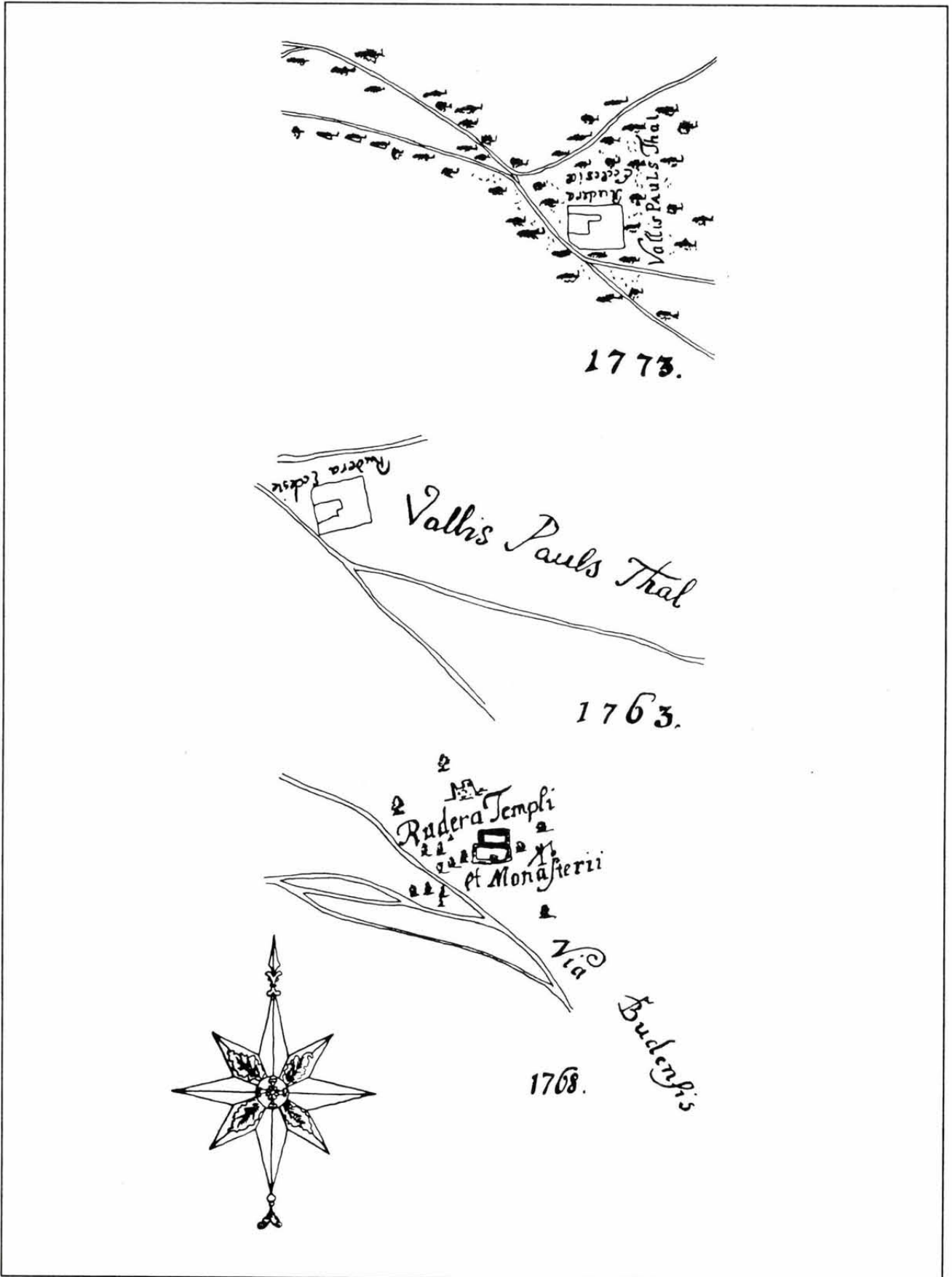
KÉPEK
ABBILDUNGEN

Megjegyzés

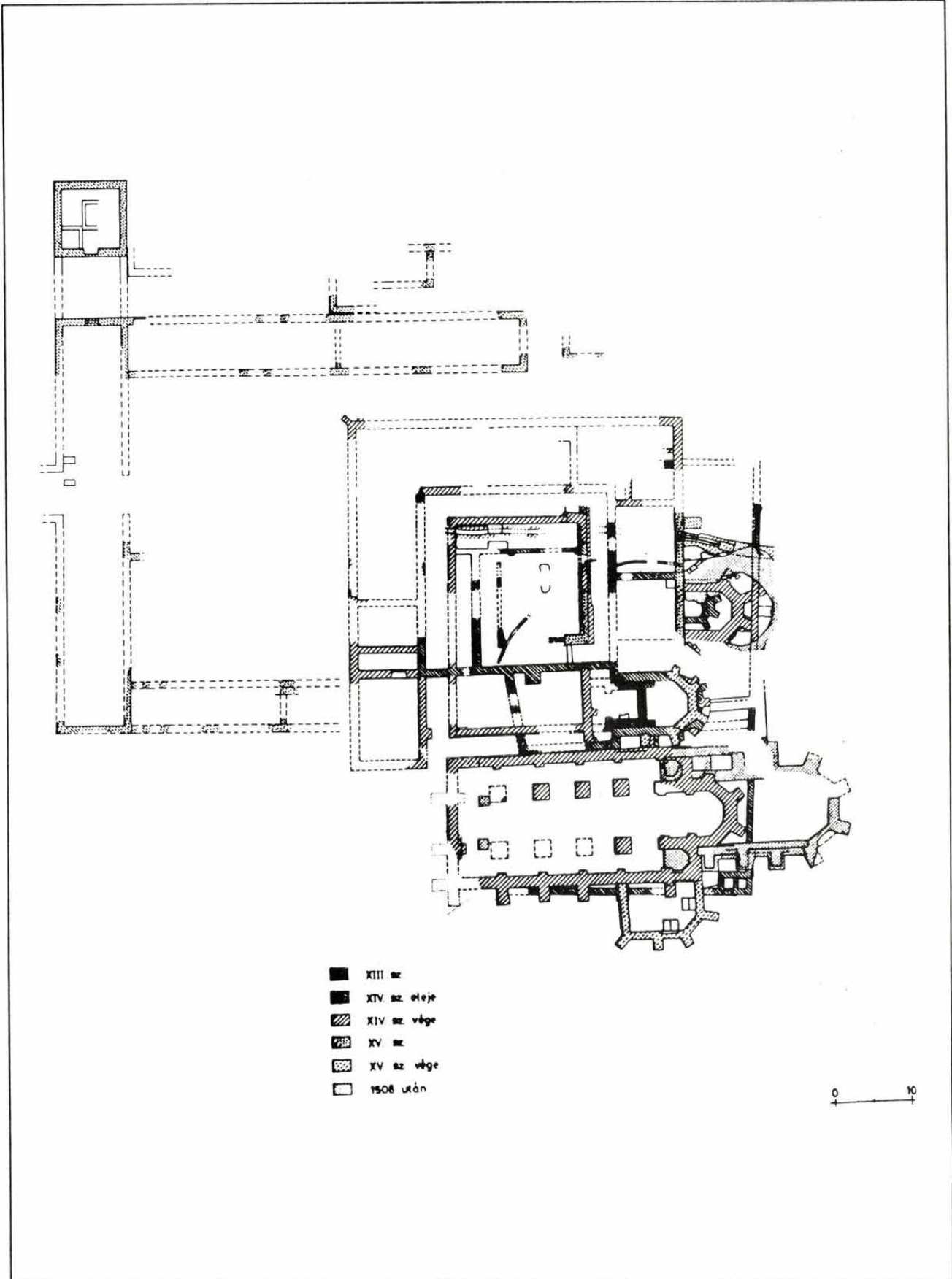
A 21–46. számú képek a szerző kérésére azonos léptékben készültek,
a könnyebb összehasonlítás érdekében.

Jelmagyarázat

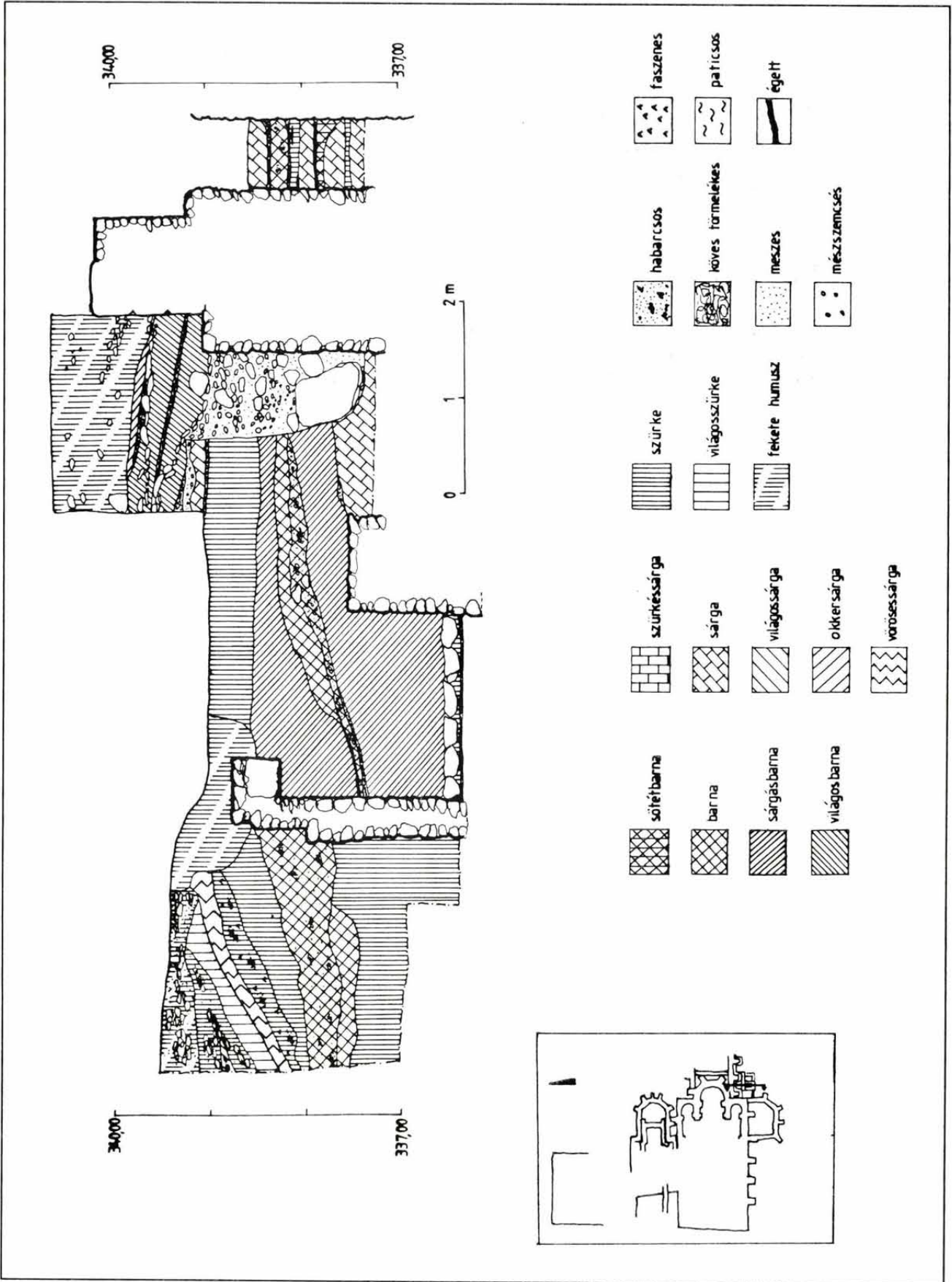
- folyamatos vonal = in situ meglévő részletek
- szaggatott vonal = restaurált részletek
- pontozott vonal = hipotetikus, nem a konkrét formát,
csak a jelleget tükröző részletek

1. kép. A kolostor XVIII. századi térképeken
Abb. 1. Das Kloster auf Landkarten aus dem XVIII. Jahrhundert

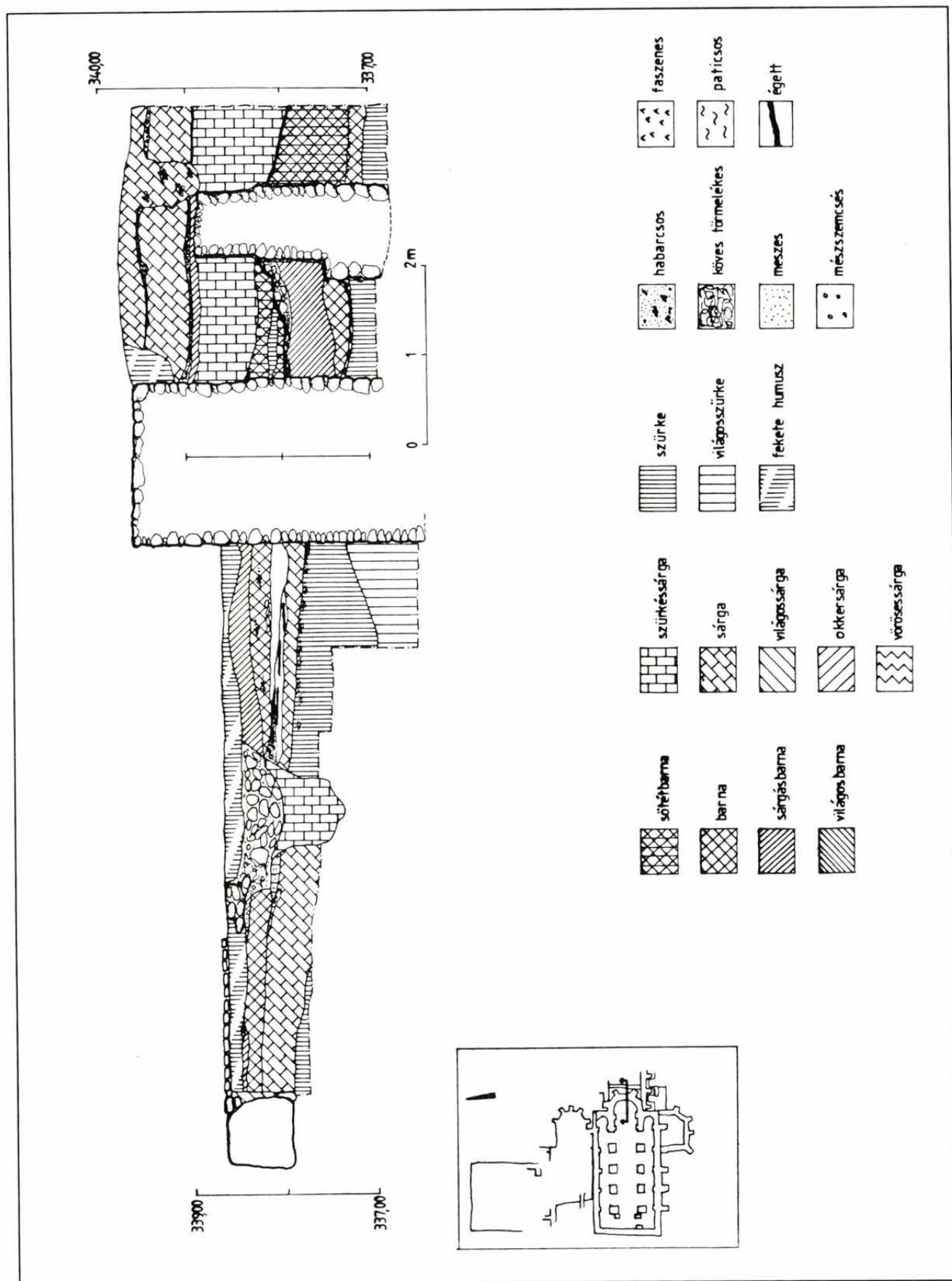

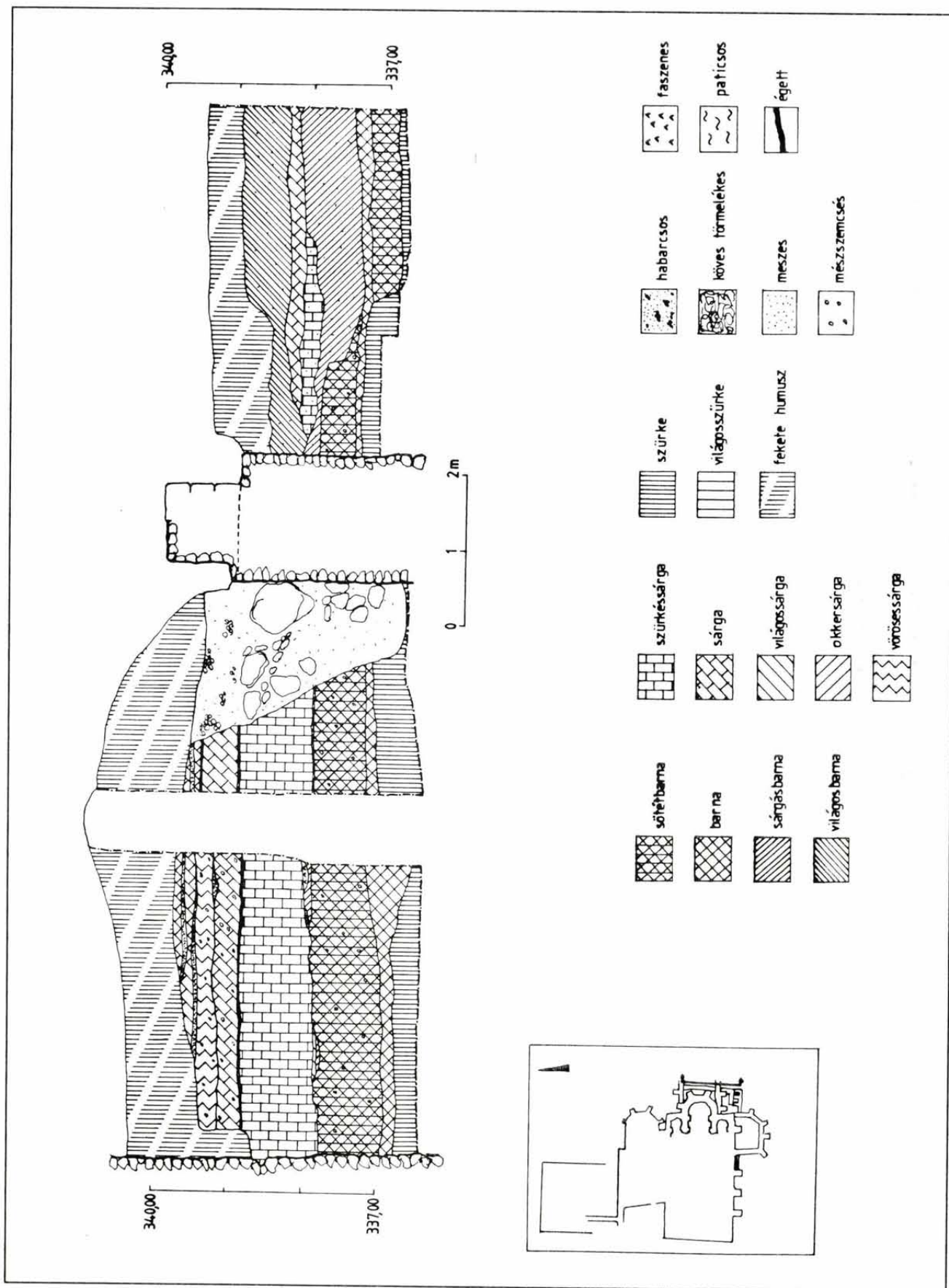
2. kép. A kolostor alaprajza
 Abb. 2. Grundriss des Klosters

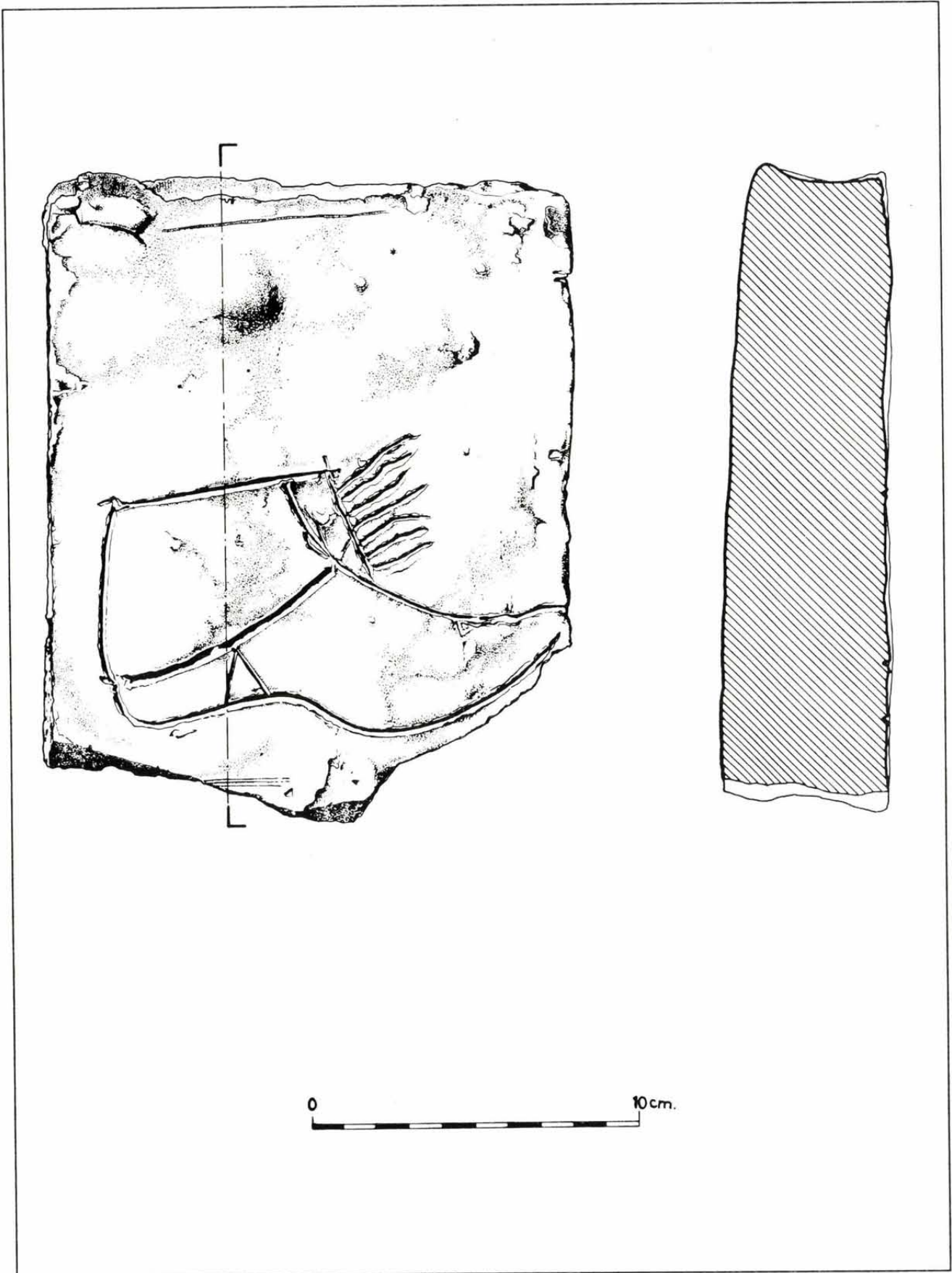
3. kép. É–D-i metszet a kolostor DK-i részében

Abb. 3. Profil in N–S-Richtung im südwestlichem Teil des Klosters

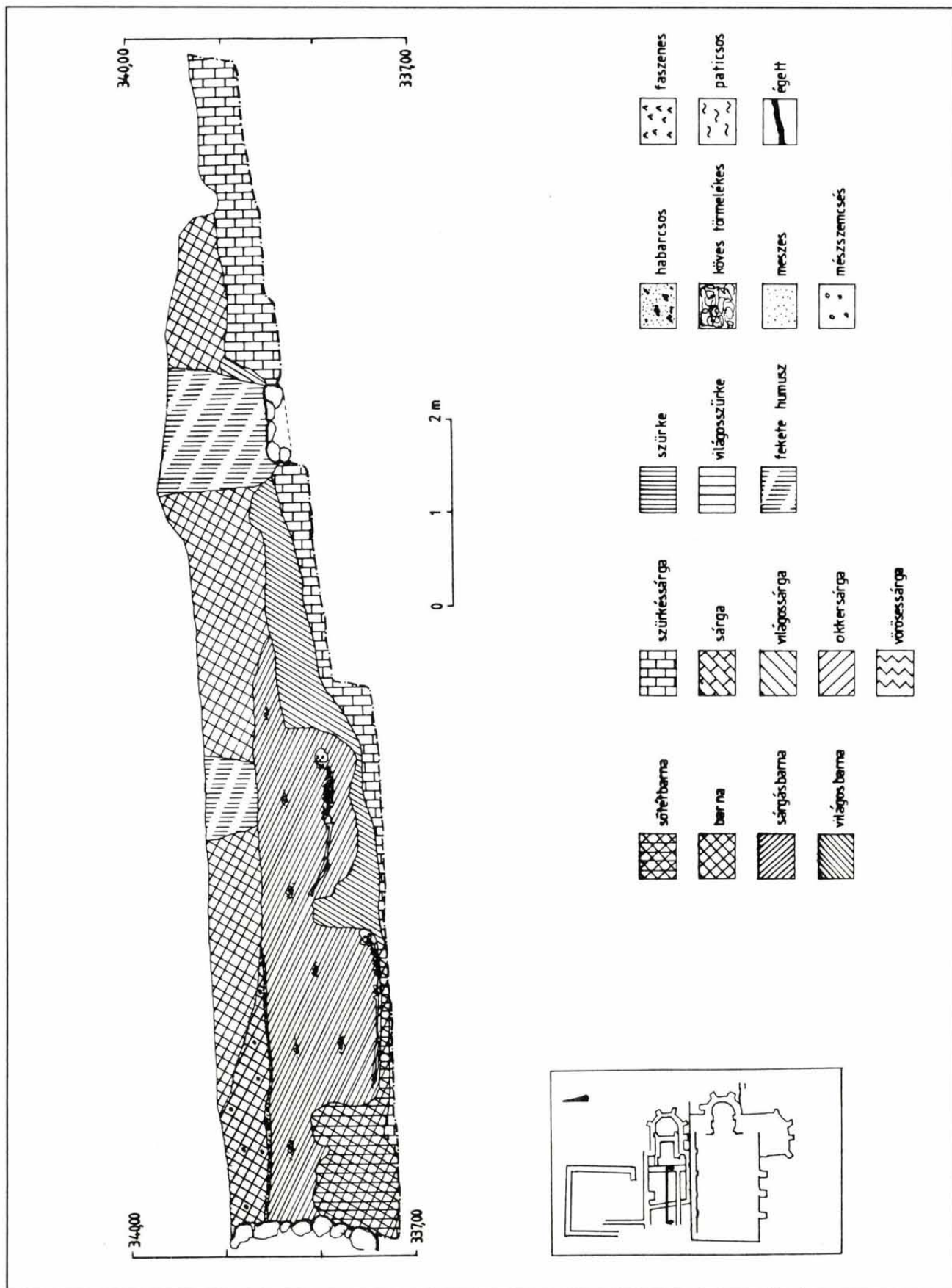

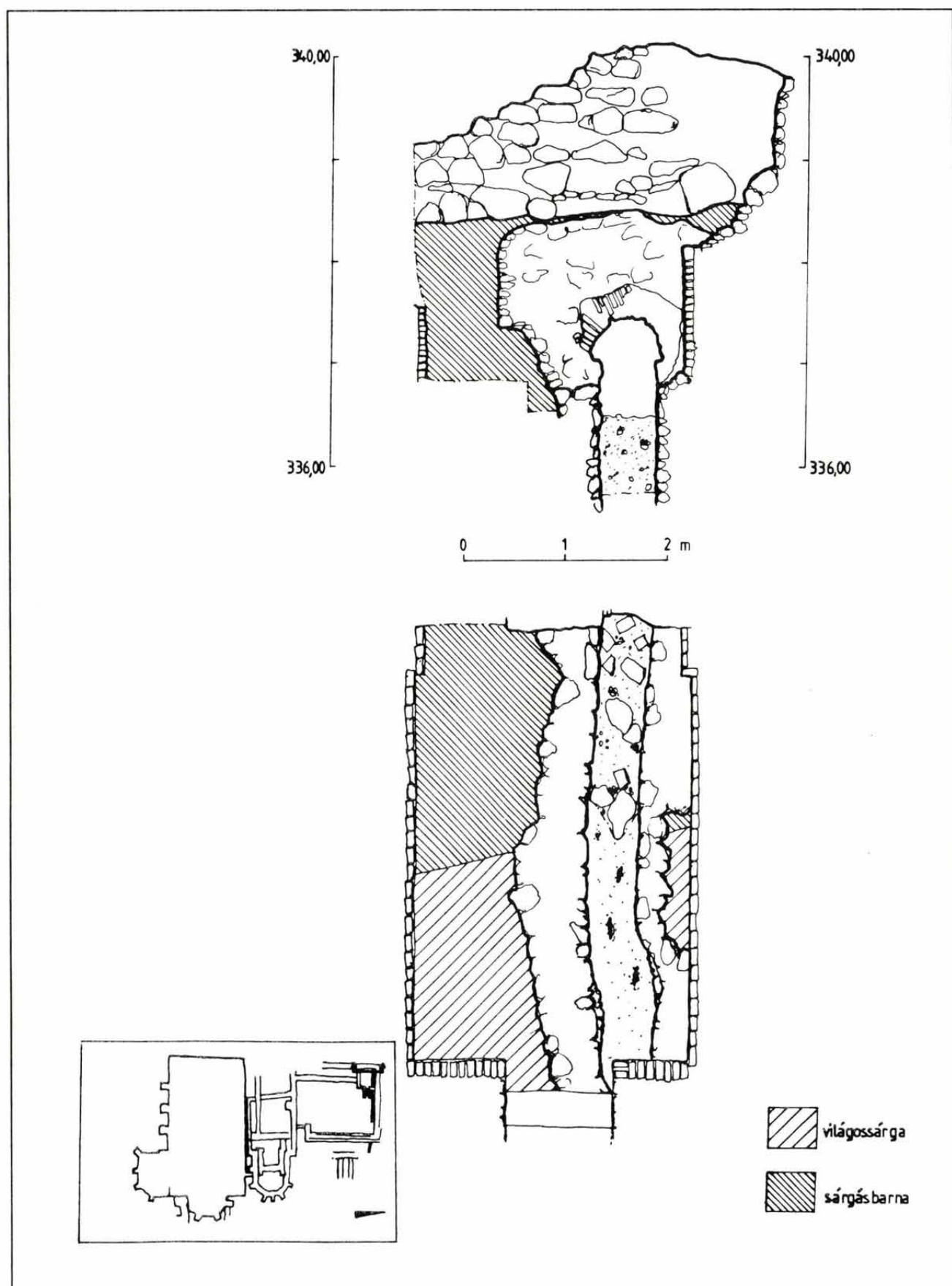
5. kép. É—D-i metszet a kerítésfal külső oldalán
 Abb. 5. Profil in N—S-Richtung an der Aussenseite der Umfriedungsmauer

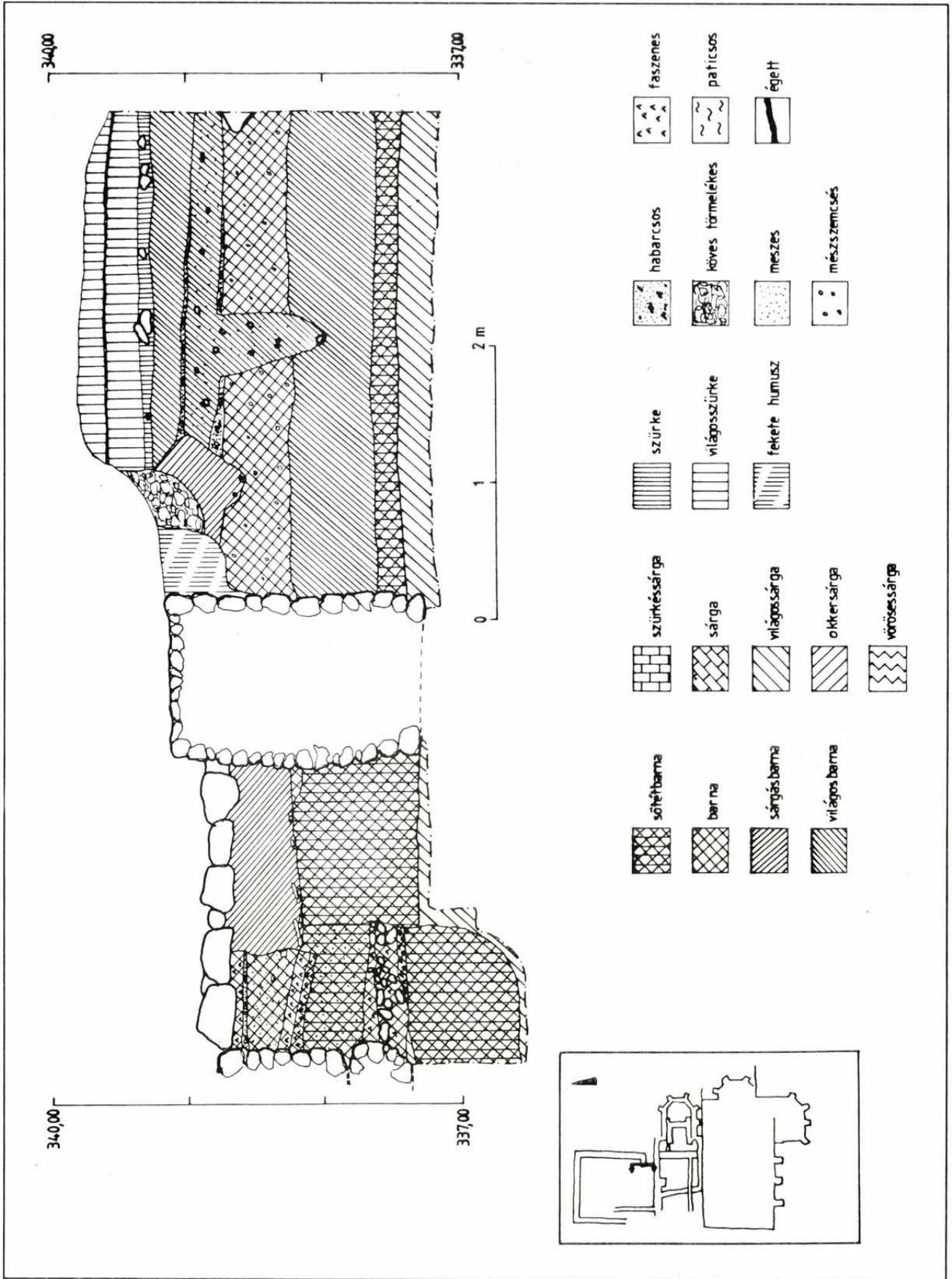
6. kép. Téglába karcolt cipő
Abb. 6. Schuh-Abbildung in einem Ziegel eingekrätzt

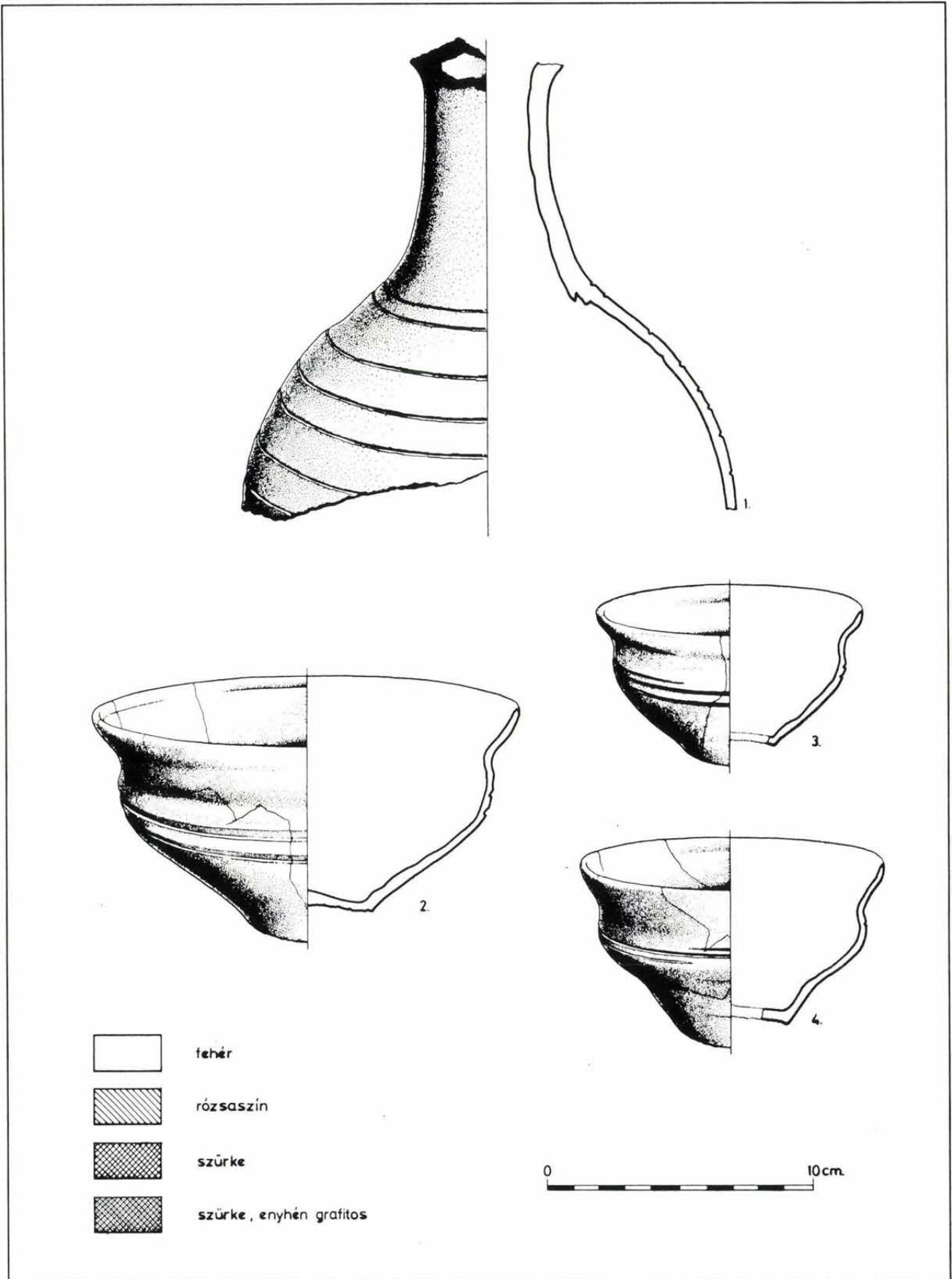
7. kép. K—Ny-i metszet a háromhajós templomtól északra
 Abb. 7. Profil in O—W-Richtung nördlich von der dreischiffigen Kirche

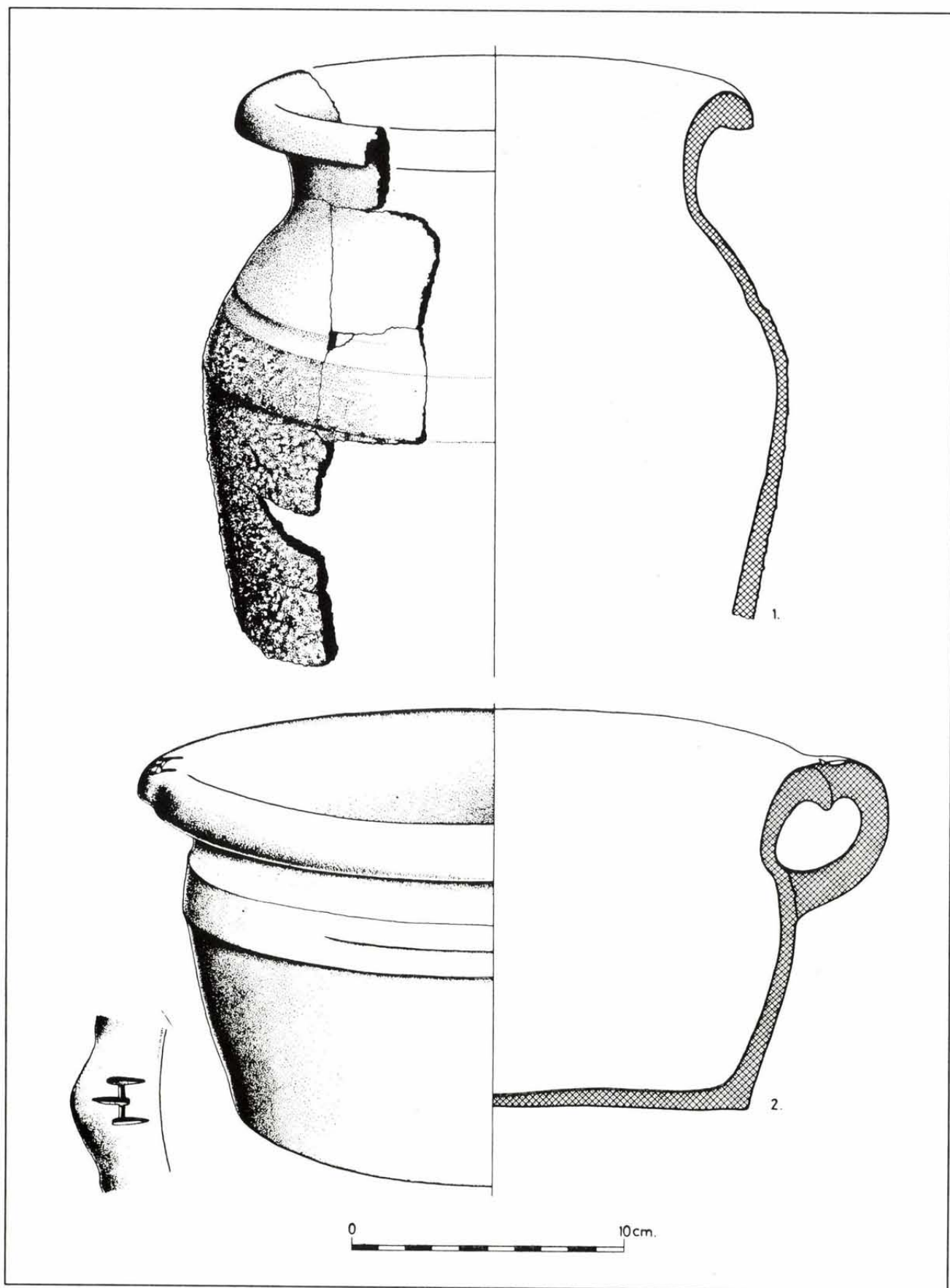
8. kép. A csatorna a kerengőudvar északi részében
 Abb. 8. Der Kanal im nördlichen Teil des Kreuzganghofes

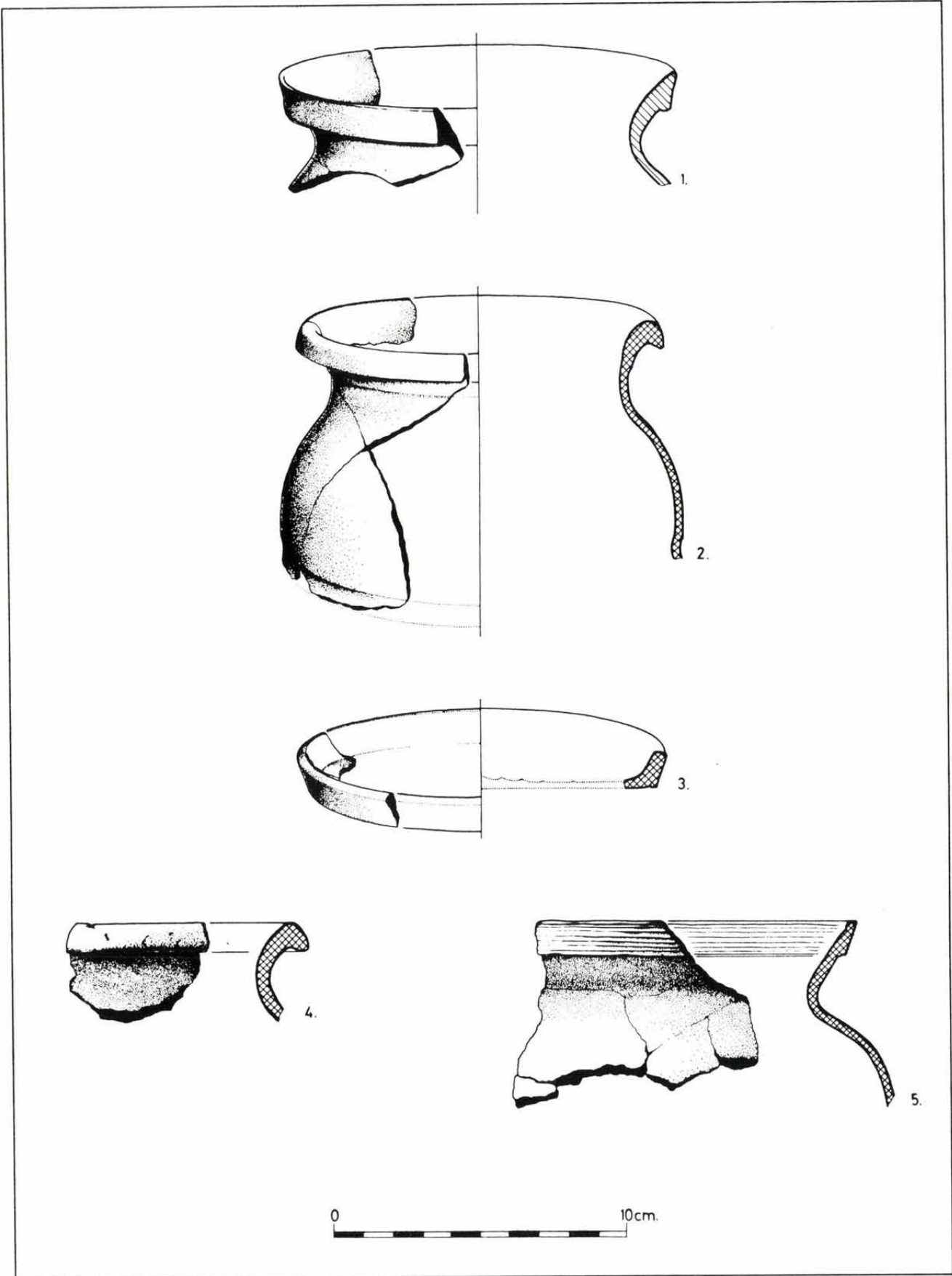
9. kép. É—D-i metszet a korai gótikus templomtól északra
 Abb. 9. Profil in N—S-Richtung nördlich der früher erbauten gotischen Kirche

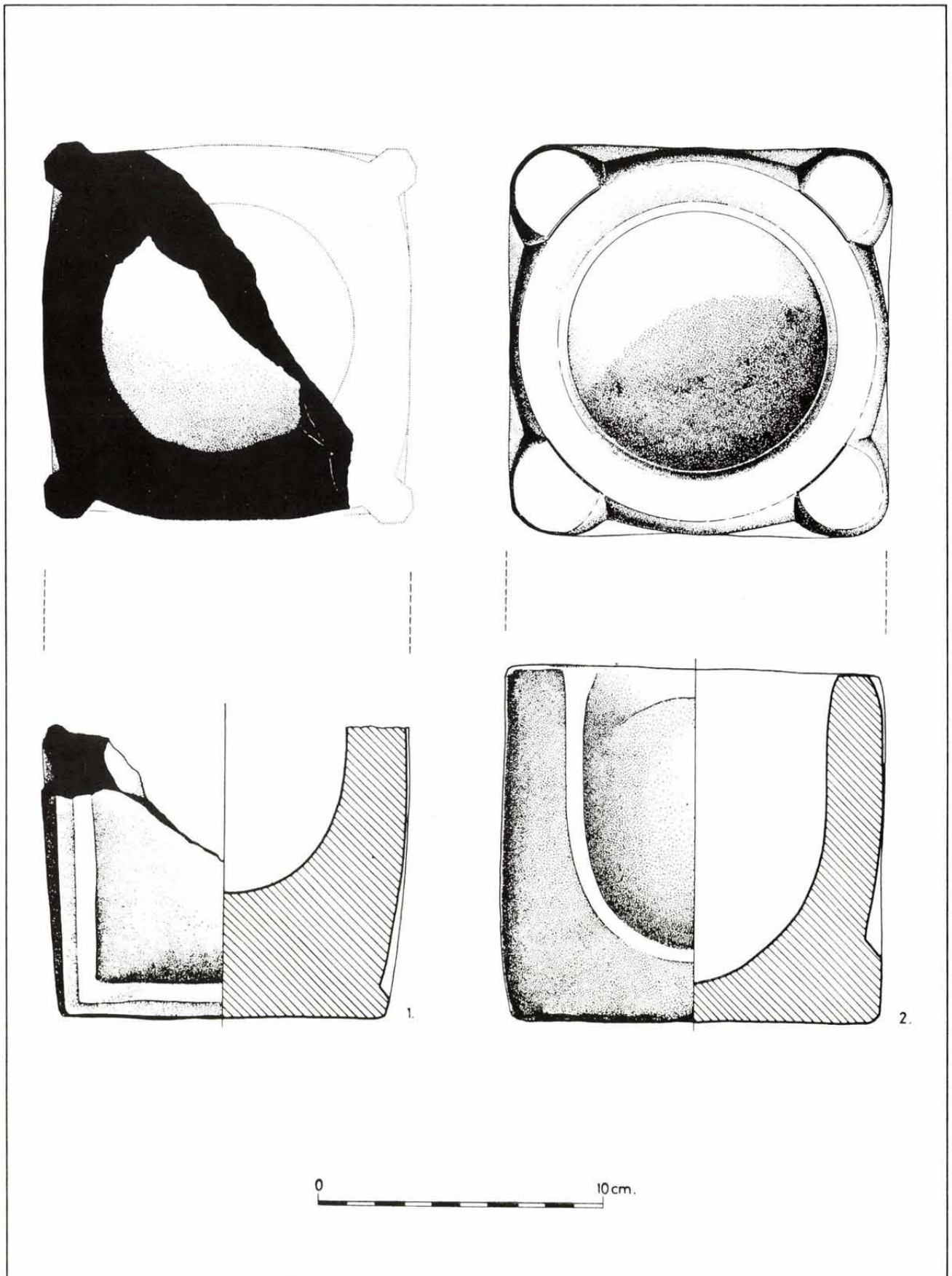
10. kép. Fehér kerámiacsészék és egy palacknyak
 Abb. 10. Weisse Keramiktassen und ein Flaschenhals

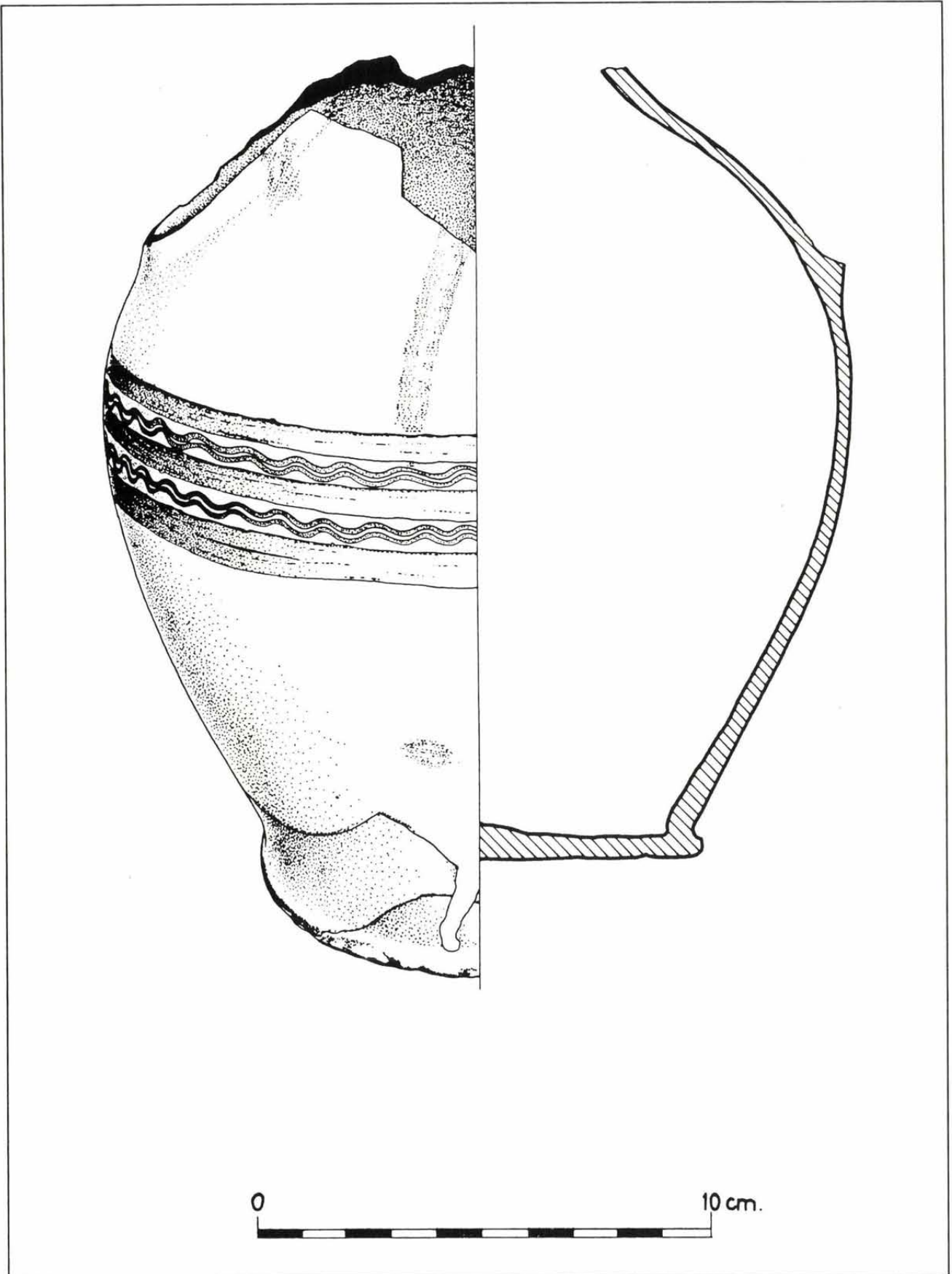
11. kép. Szürke, osztrák fazekak
Abb. 11. Graue, österreichische Töpfe

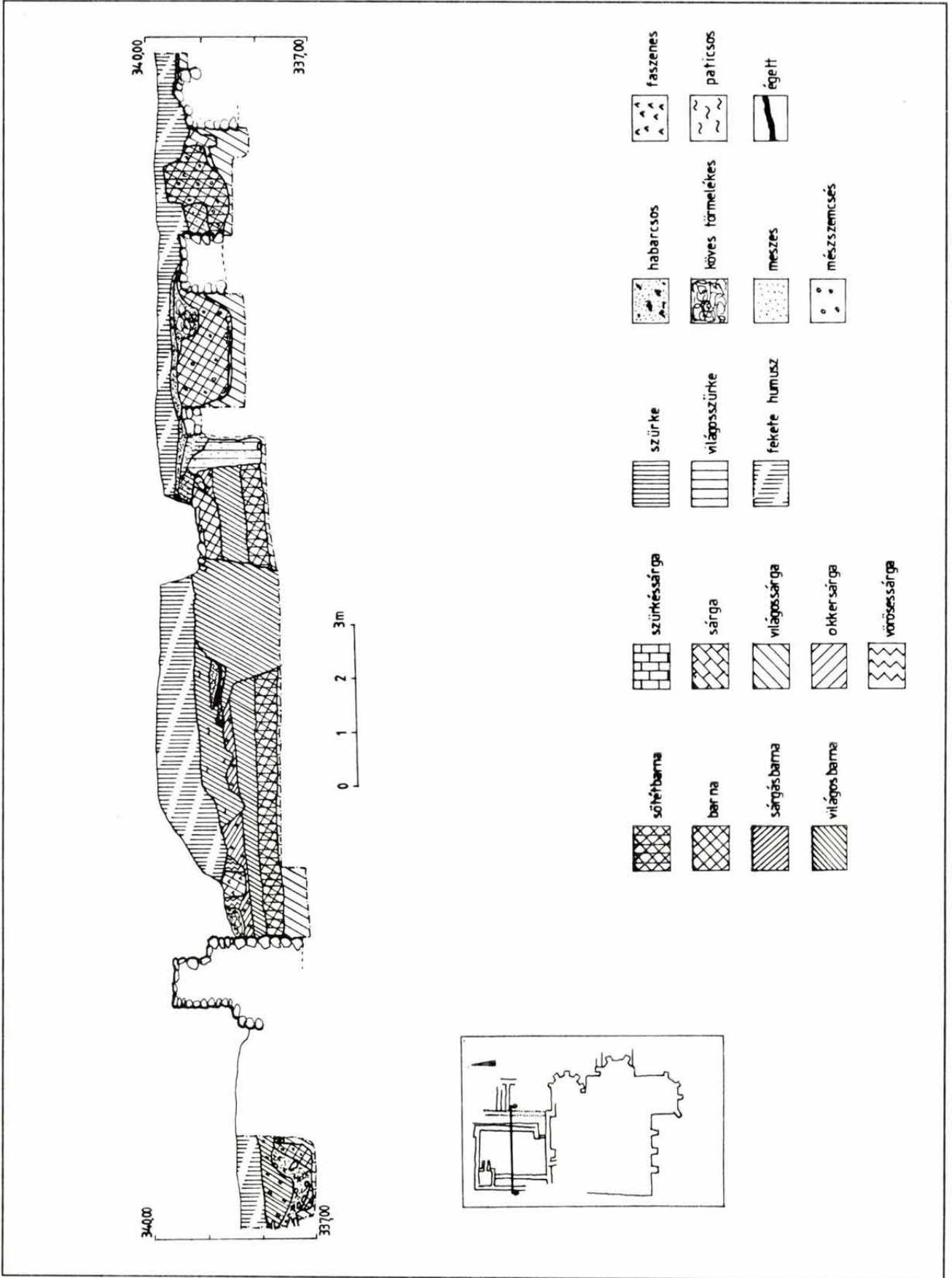
12. kép. Szürke és rózsaszín fazéktöredékek és egy mécsestöredék
 Abb. 12. Graue und rosensaszín Bruchstücke von Töpfen und Fragment einer Tonlampe

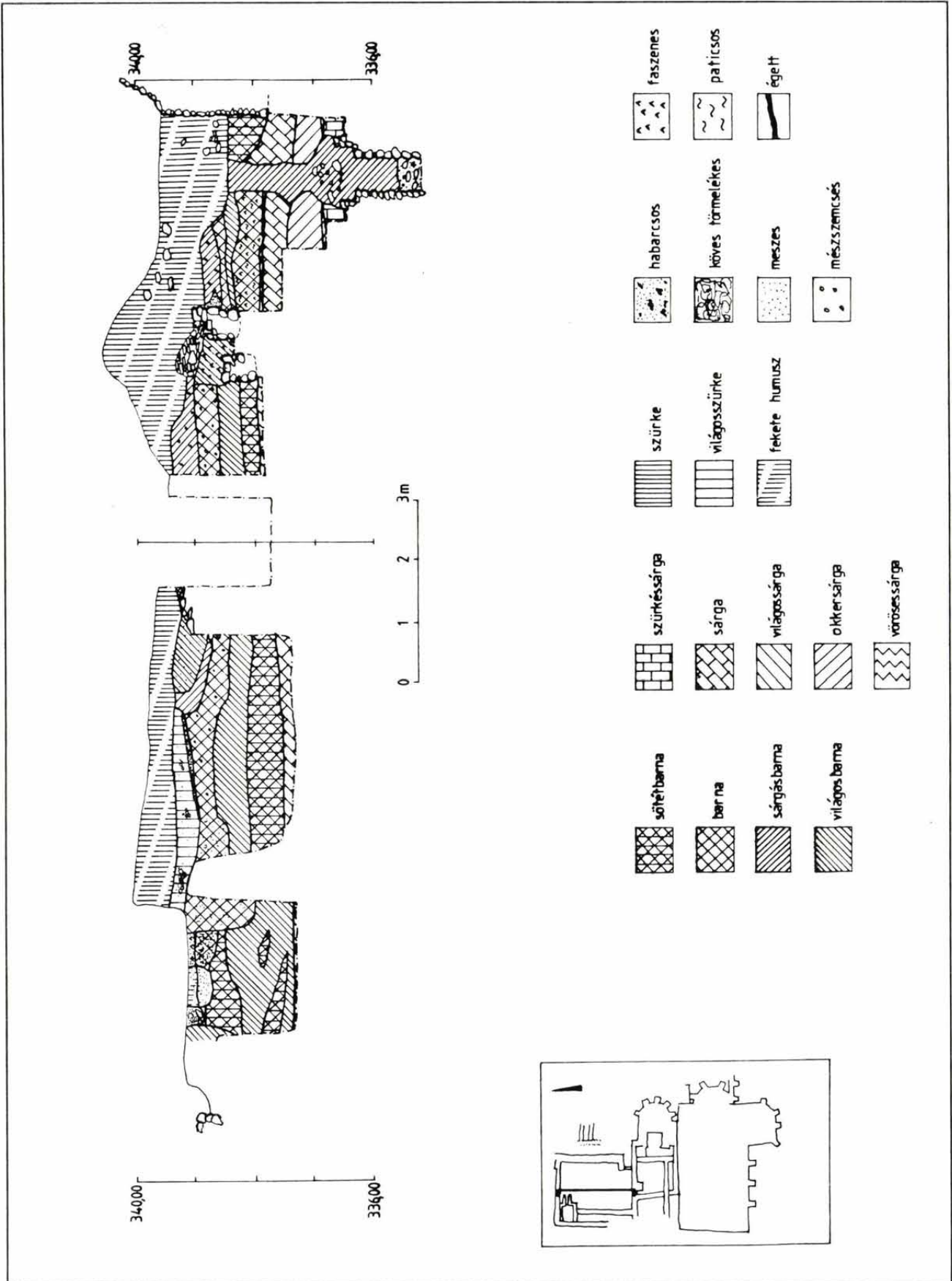
13. kép. Mozsár formájú kerámiaedények
 Abb. 13. Rosenfarbige Keramikgefäße in Mörderform

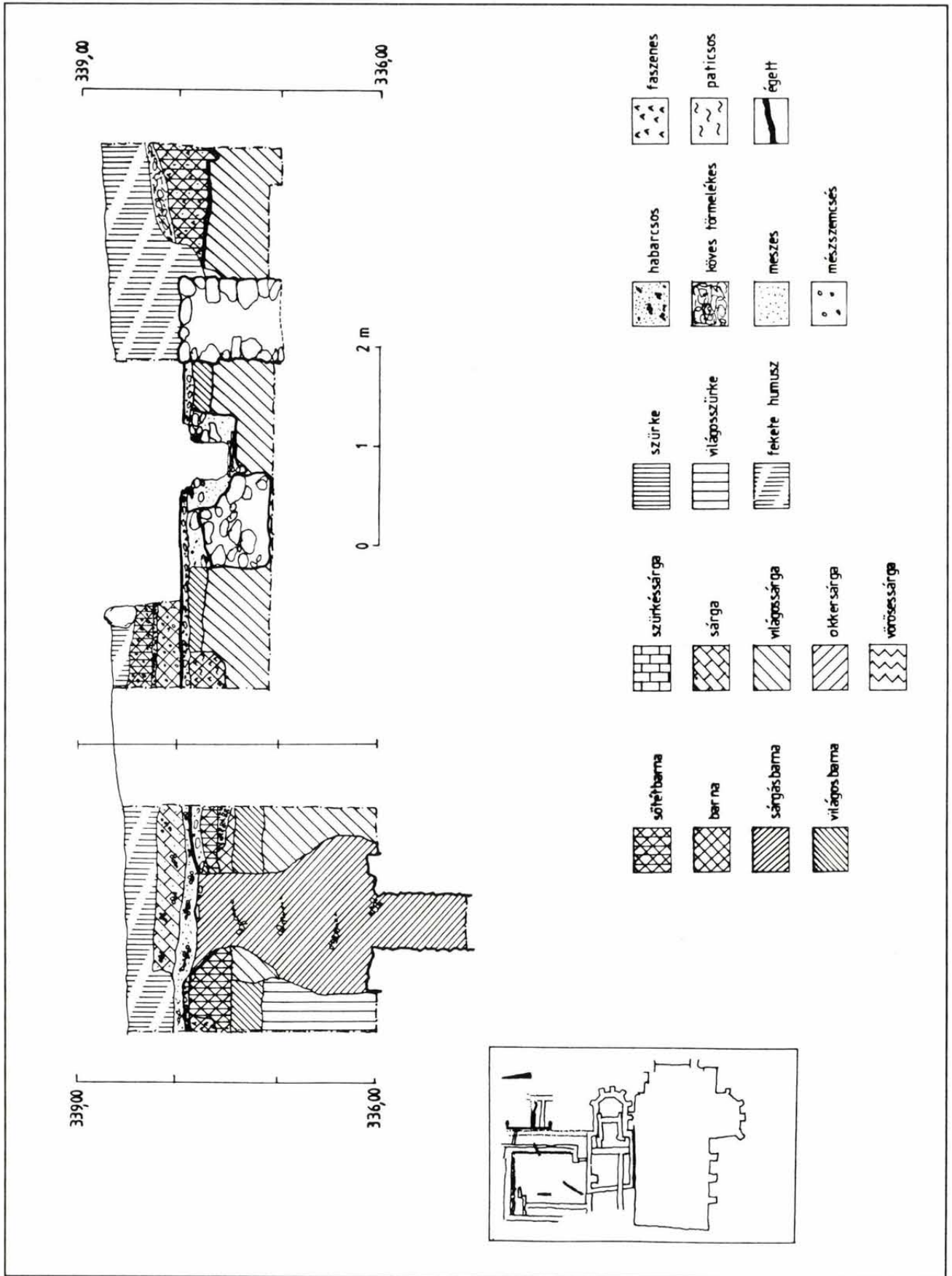
14. kép. Korsótöredék
Abb. 14. Fragment eines Kruges

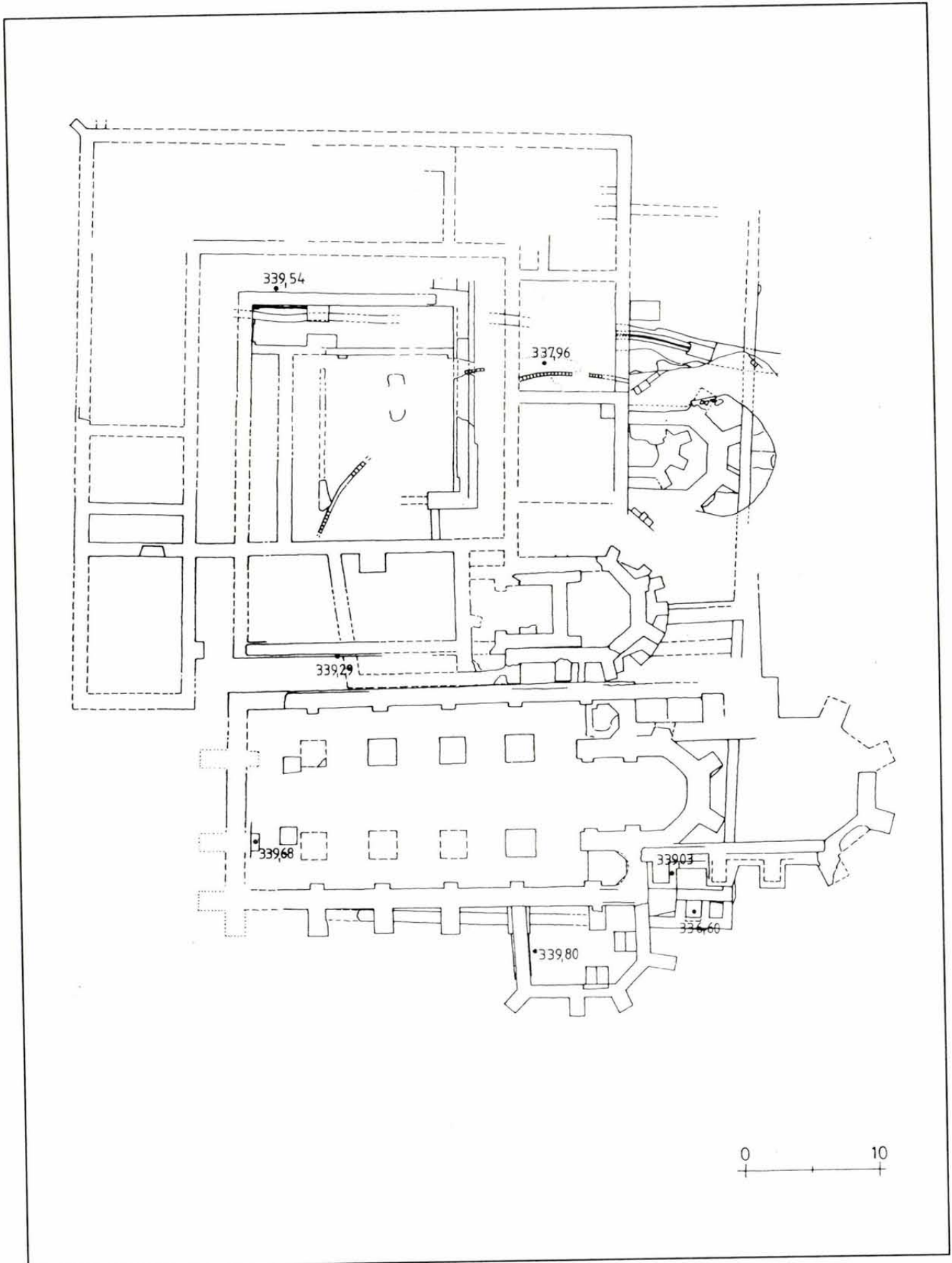
15. kép. A kerengőudvar K—Ny-i metszete
 Abb. 15. Profil des Kreuzganghofes in O—W-Richtung

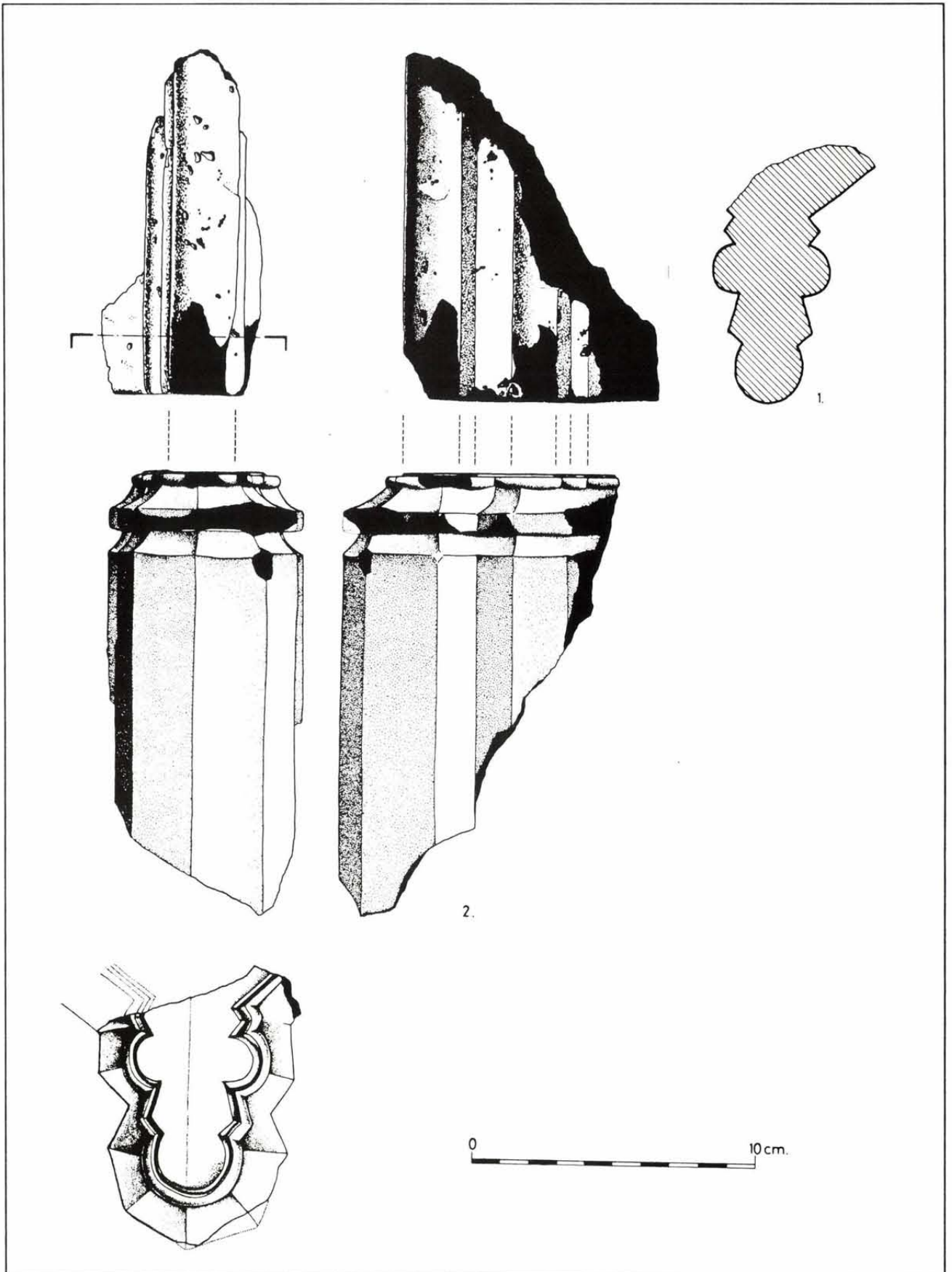
16. kép. A kerengőudvar É—D-i metszete
 Abb. 16. Profil des Kreuzganghofes in N—S-Richtung

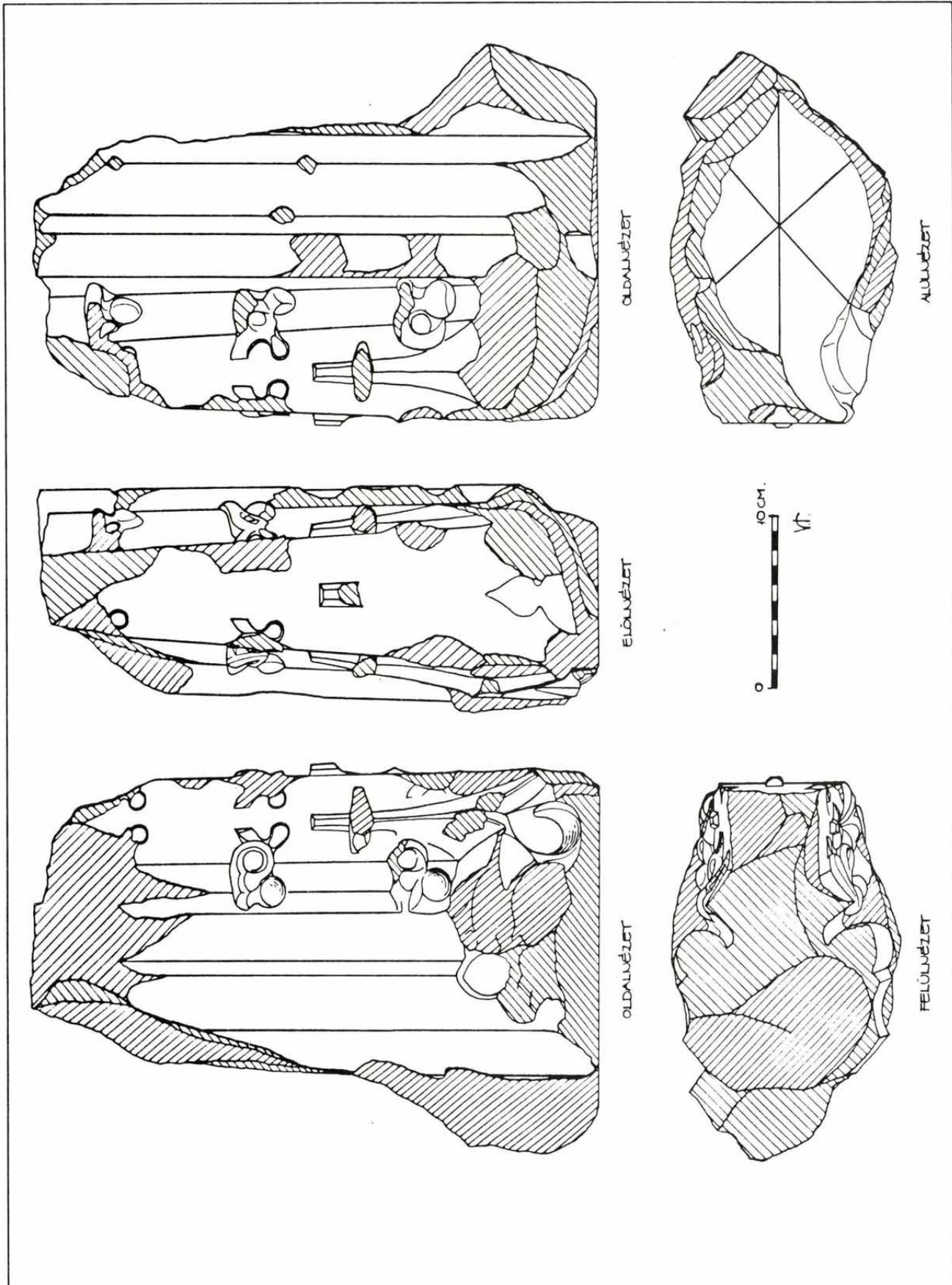
17. kép. É—D-i metszet a káptalanterem területén
 Abb. 17. Profil in N—S-Richtung auf dem Gelände des Kapitelsaales

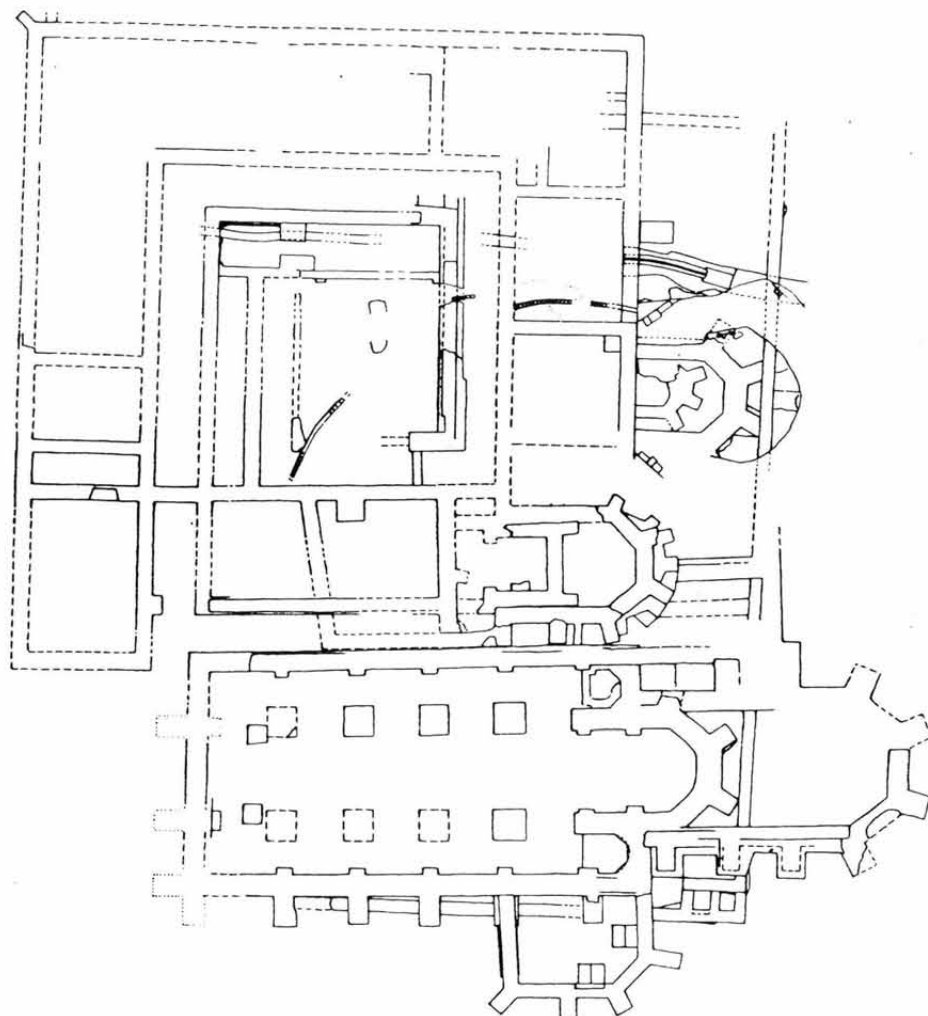
18. kép. Az 1985–1992 között feltárt terület
Abb. 18. Das zwischen 1985–1992 freigelegte Gebiet

19. kép. Oszloptöredékek
 Abb. 19. Säulenfragmente

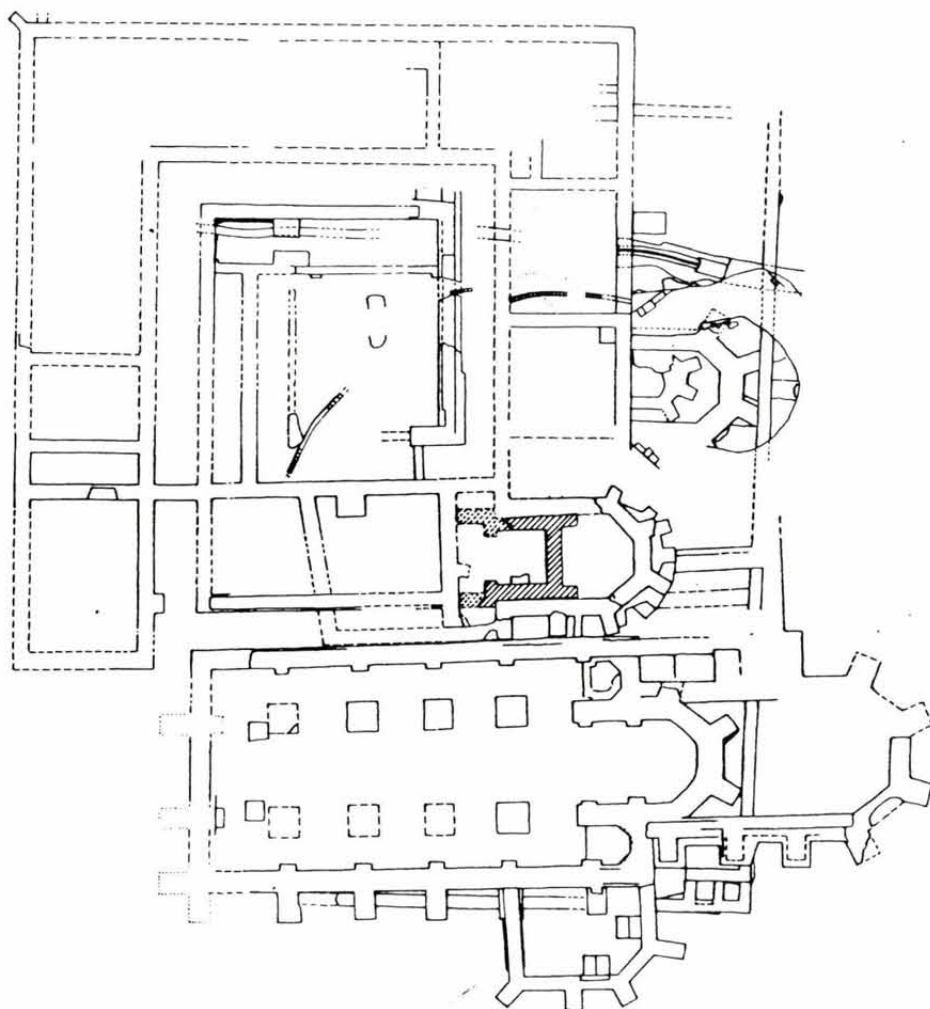

20. kép. Szentségház töredéke
 Abb. 20. Bruchstück eines Sakramenthauses

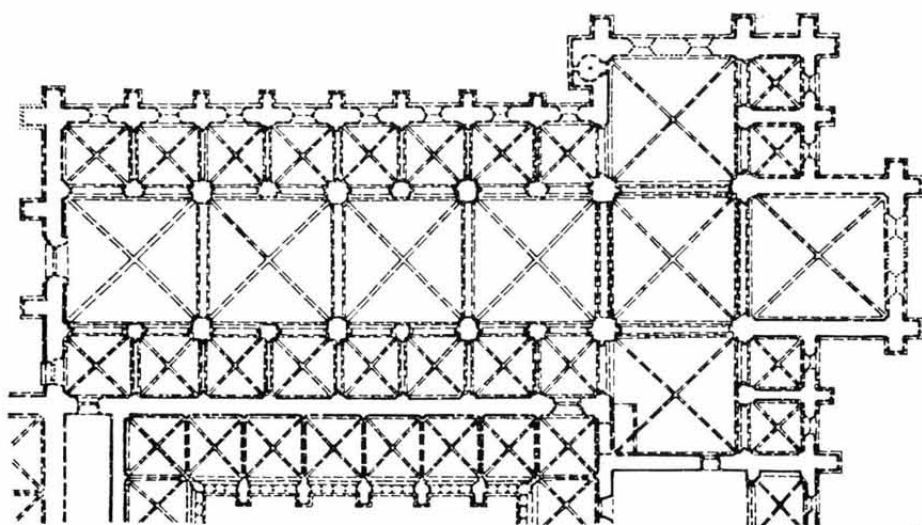
0 10

21. kép. Ásatási alaprajz
Abb. 21. Ausgrabungsgrundriss

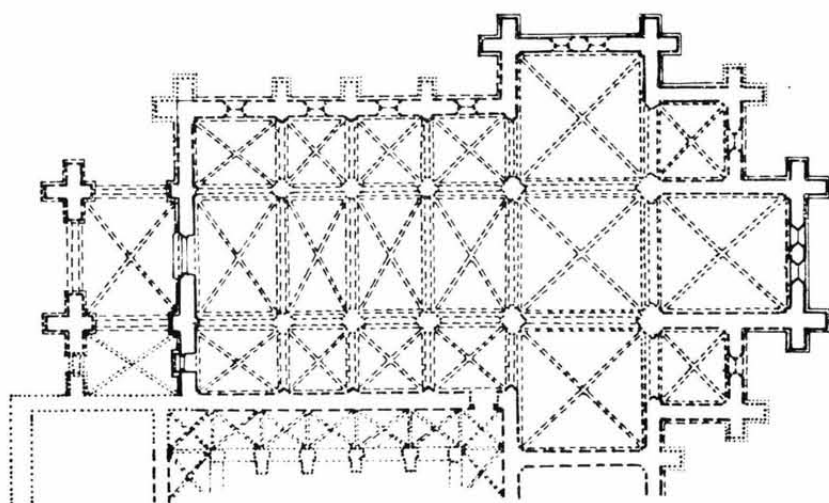

0 10

22. kép. A korai kápolna maradványai
Abb. 22. Die Reste der frühen Kapelle

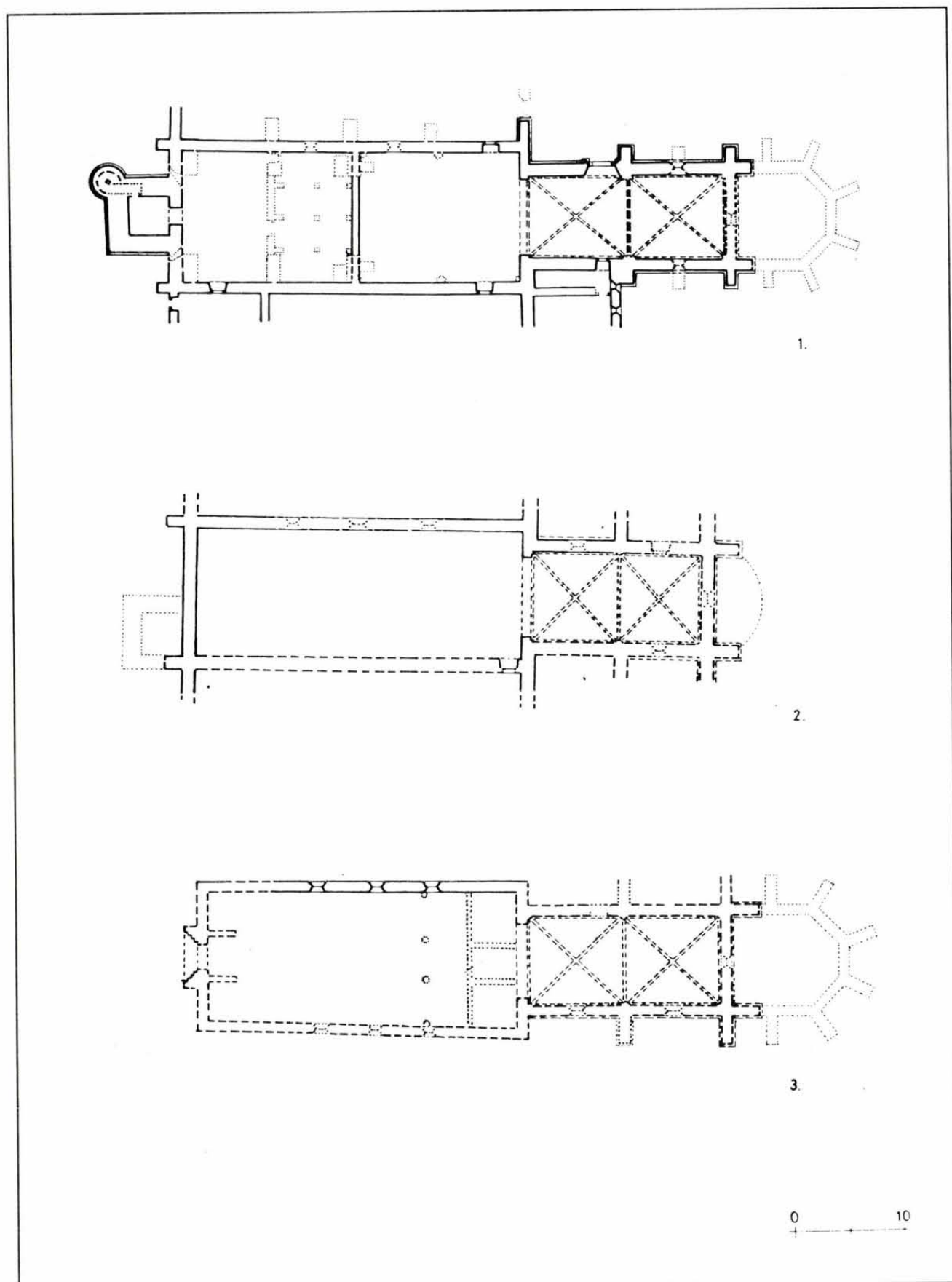
1.

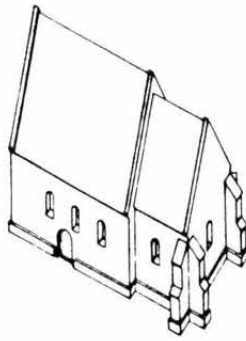
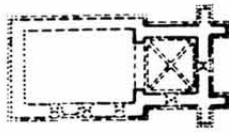
2.

0 ——— 10

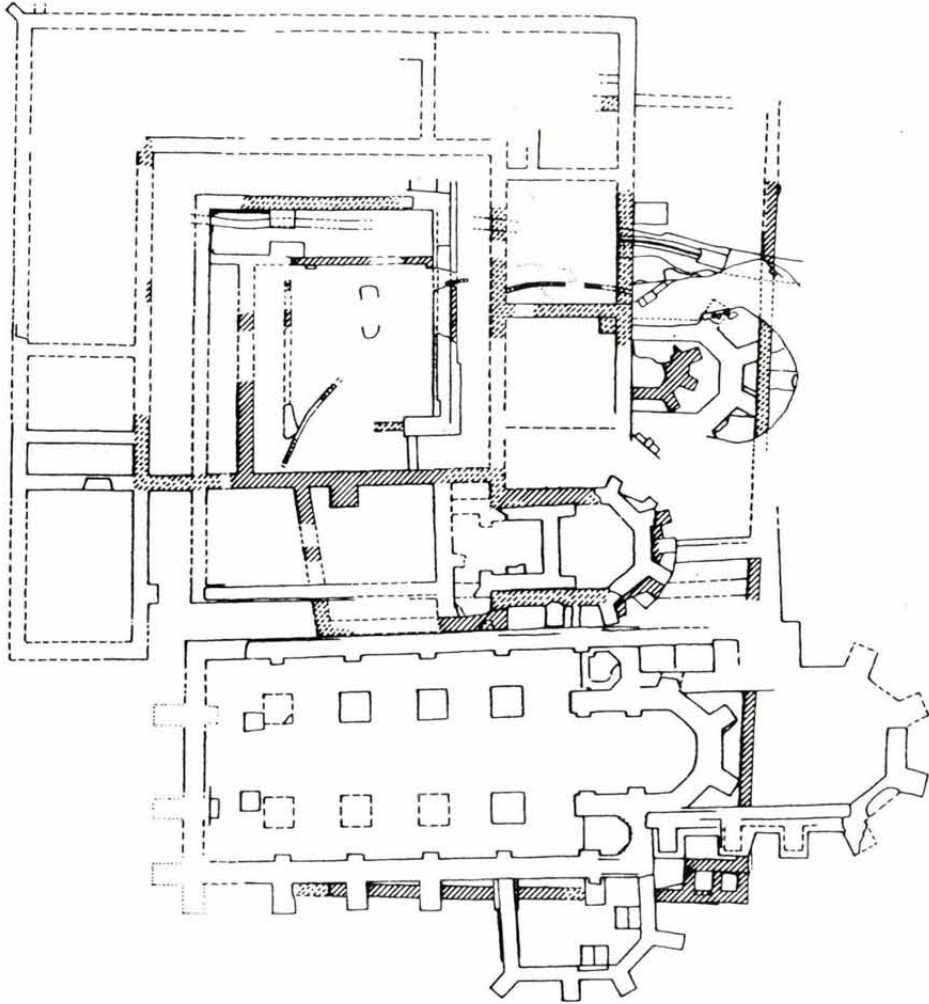
23. kép. 1. Pilisszentkereszt, ciszterci tp.; 2. Bélapátfalva, ciszterci tp.
 Abb. 23. 1. Pilisszentkereszt, Zisterzienserkirche; 2. Bélapátfalva, Zisterzienserkirche.

24. kép. 1. Margitsziget, domonkos apáca kol. tp.; 2. Margitsziget, ferences tp.; 3. Buda, domonkos tp.
 Abb. 24. 1. Margitsziget, die Kirche des Klosters der Dominikarrinnen; 2. Margitsziget,
 Franziskanerkirche; 3. Buda, Dominikanerkirche

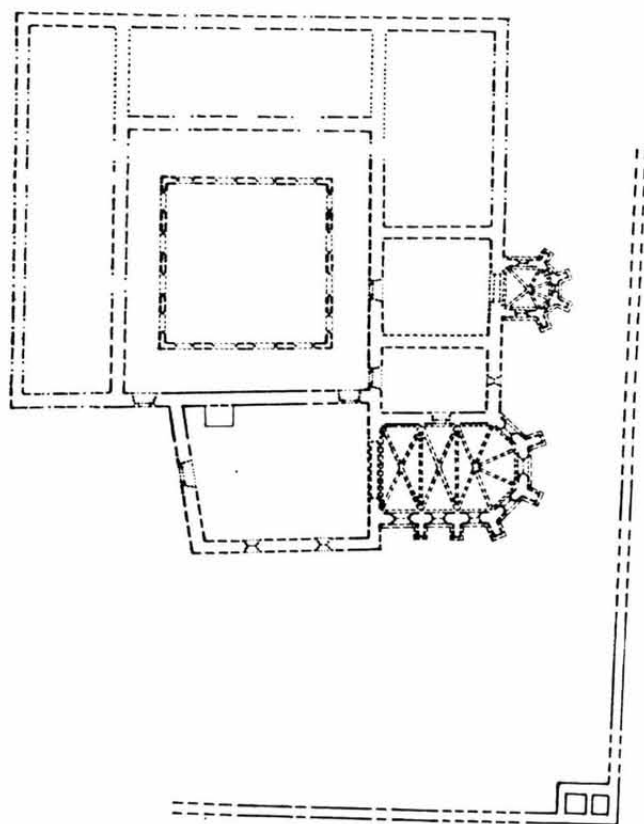

25. kép. A korai kápolna rekonstruált alaprajza és tömegvázlata
Abb. 25. Grundriss- und Massenkonstruktion der frühen Kapelle

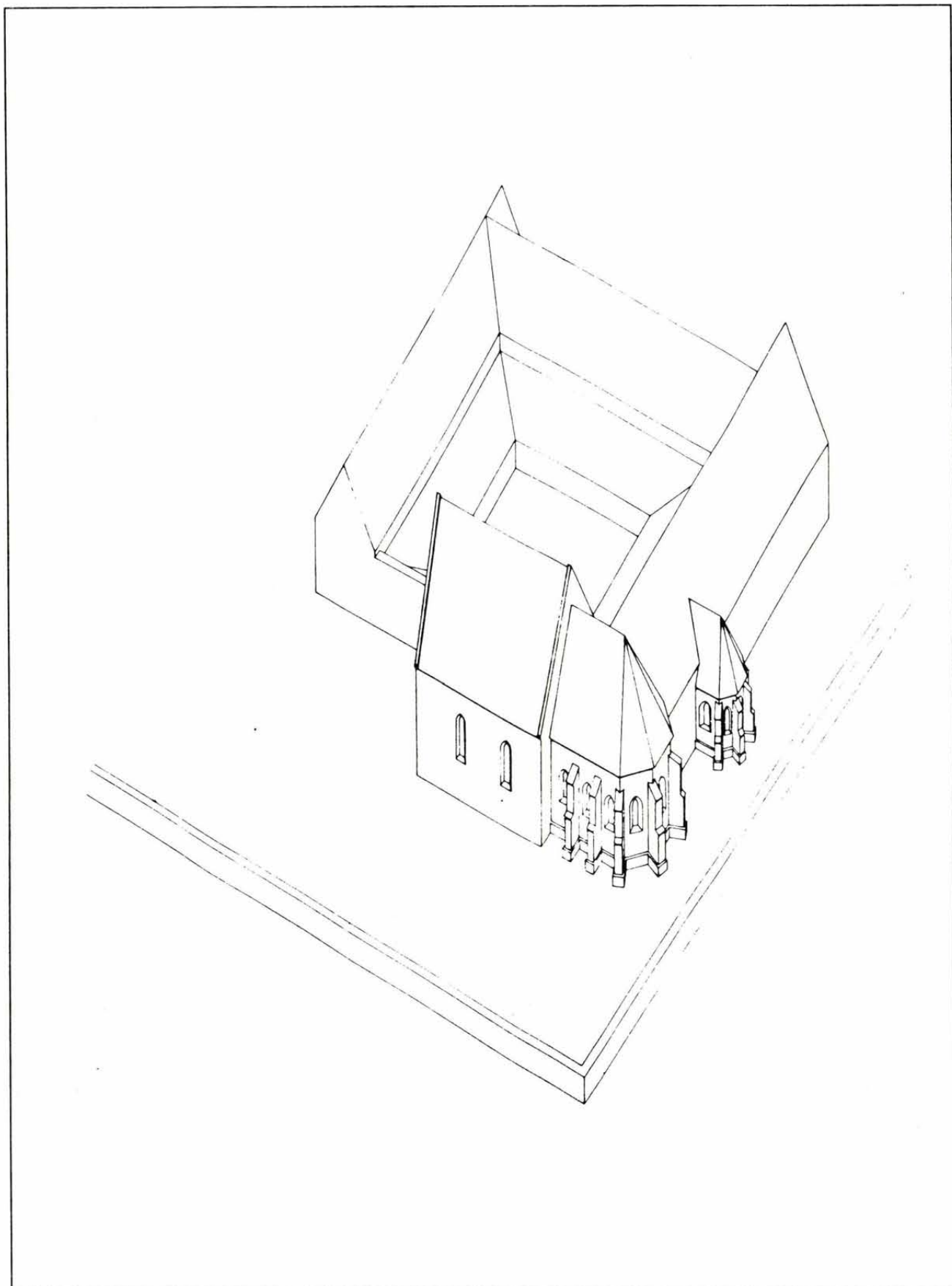
0 10

26. kép. Az első kolostor maradványai
Abb. 26. Die Reste des ersten Klosters

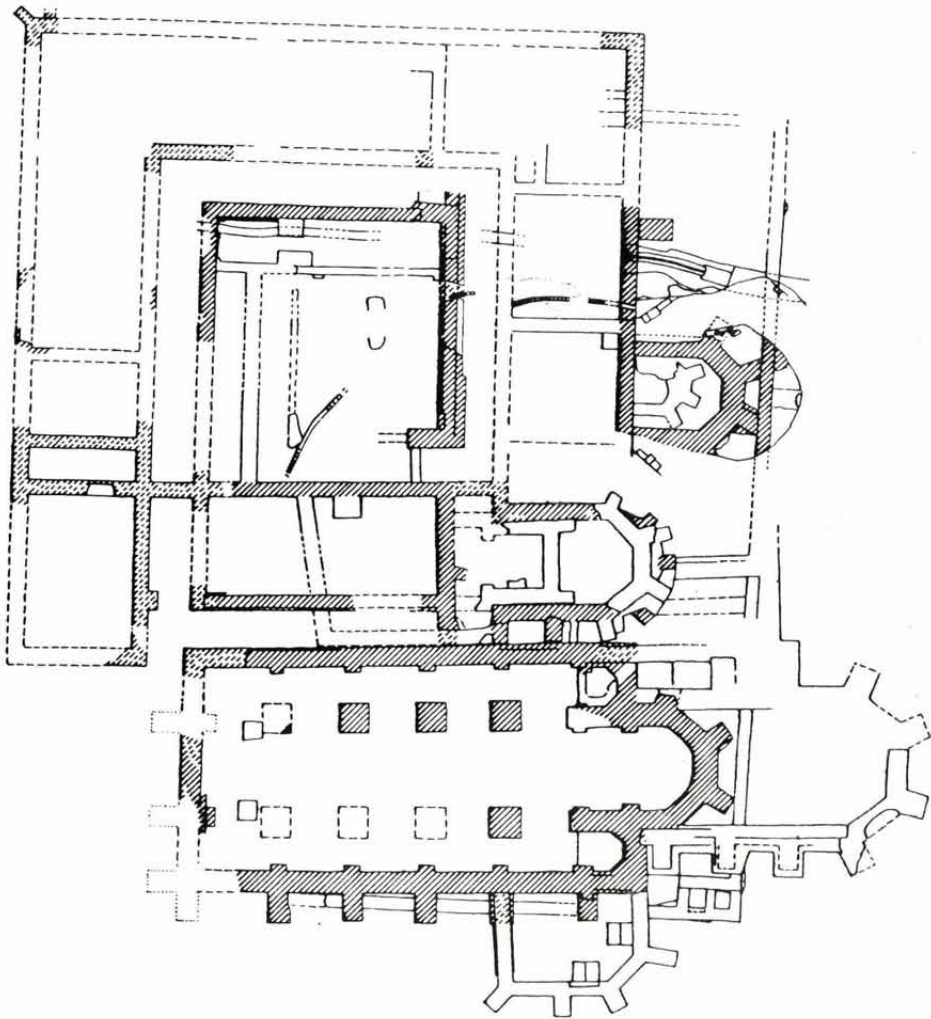

0 10

27. kép. Az első kolostor rekonstruált alaprajza
Abb. 27. Rekonstruierter Grundriss des ersten Klosters

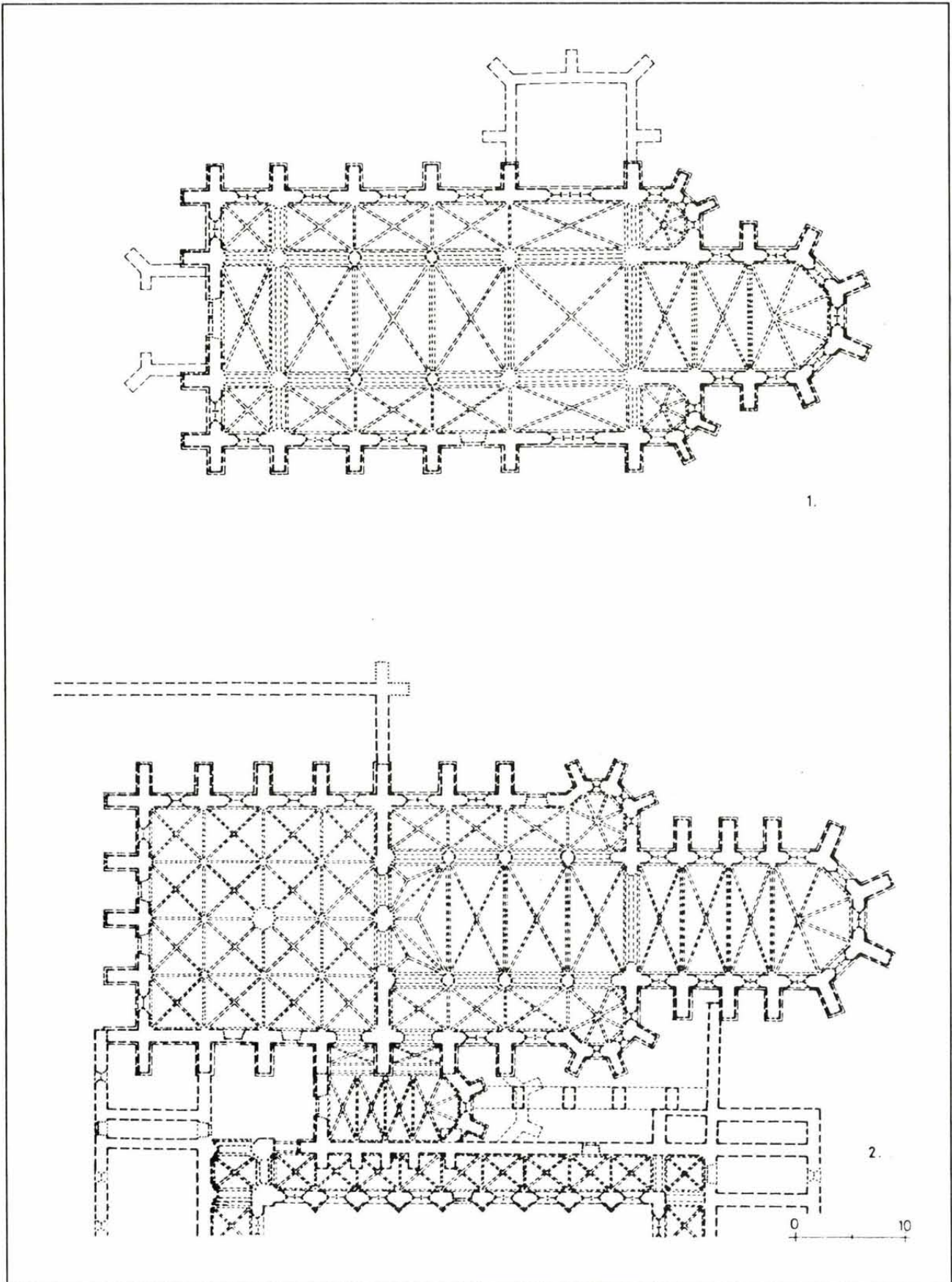

28. kép. Az első kolostor rekonstruált tömegvázlata
Abb. 28. Massenrekonstruktion des ersten Klosters

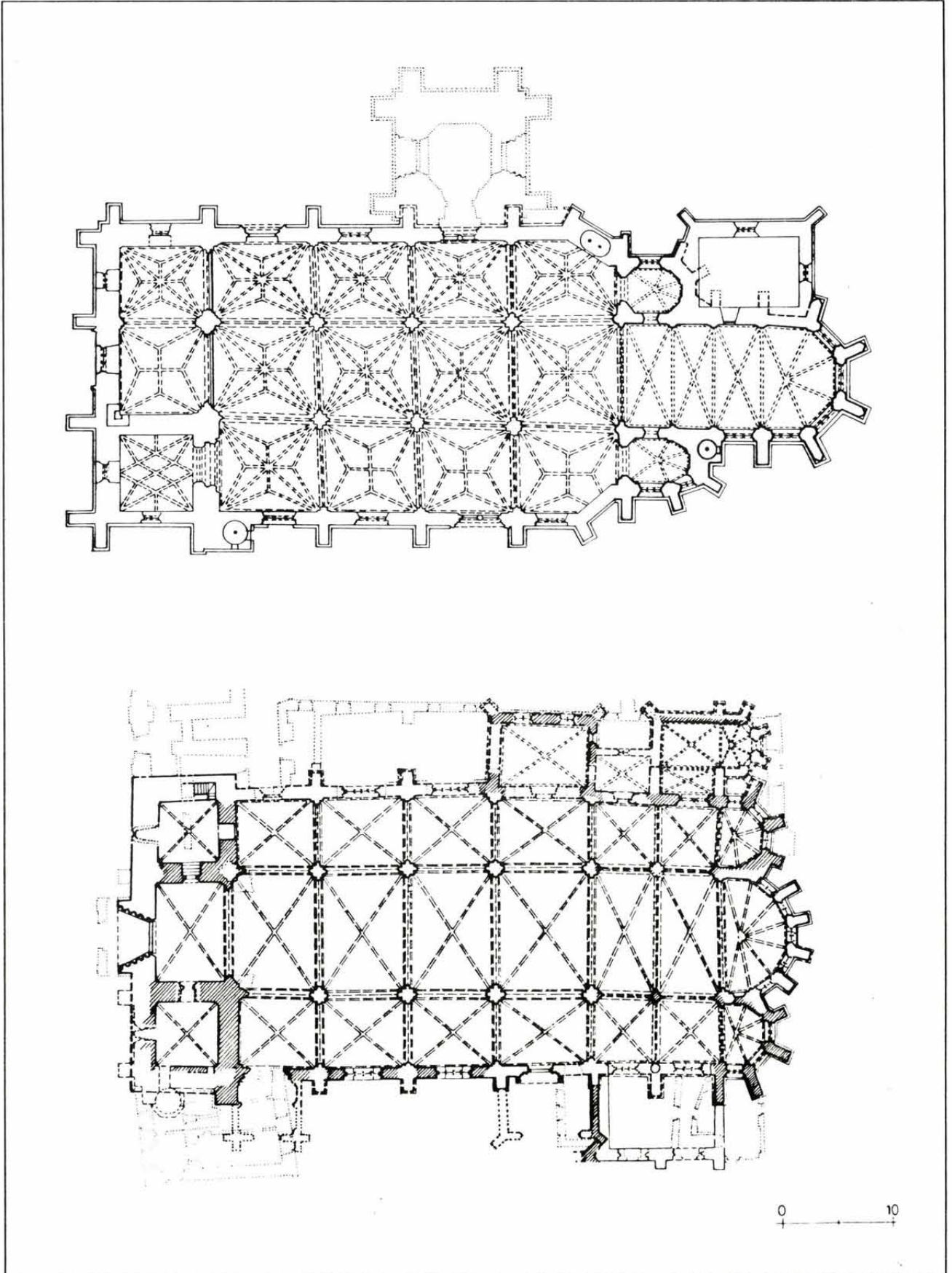

0 10

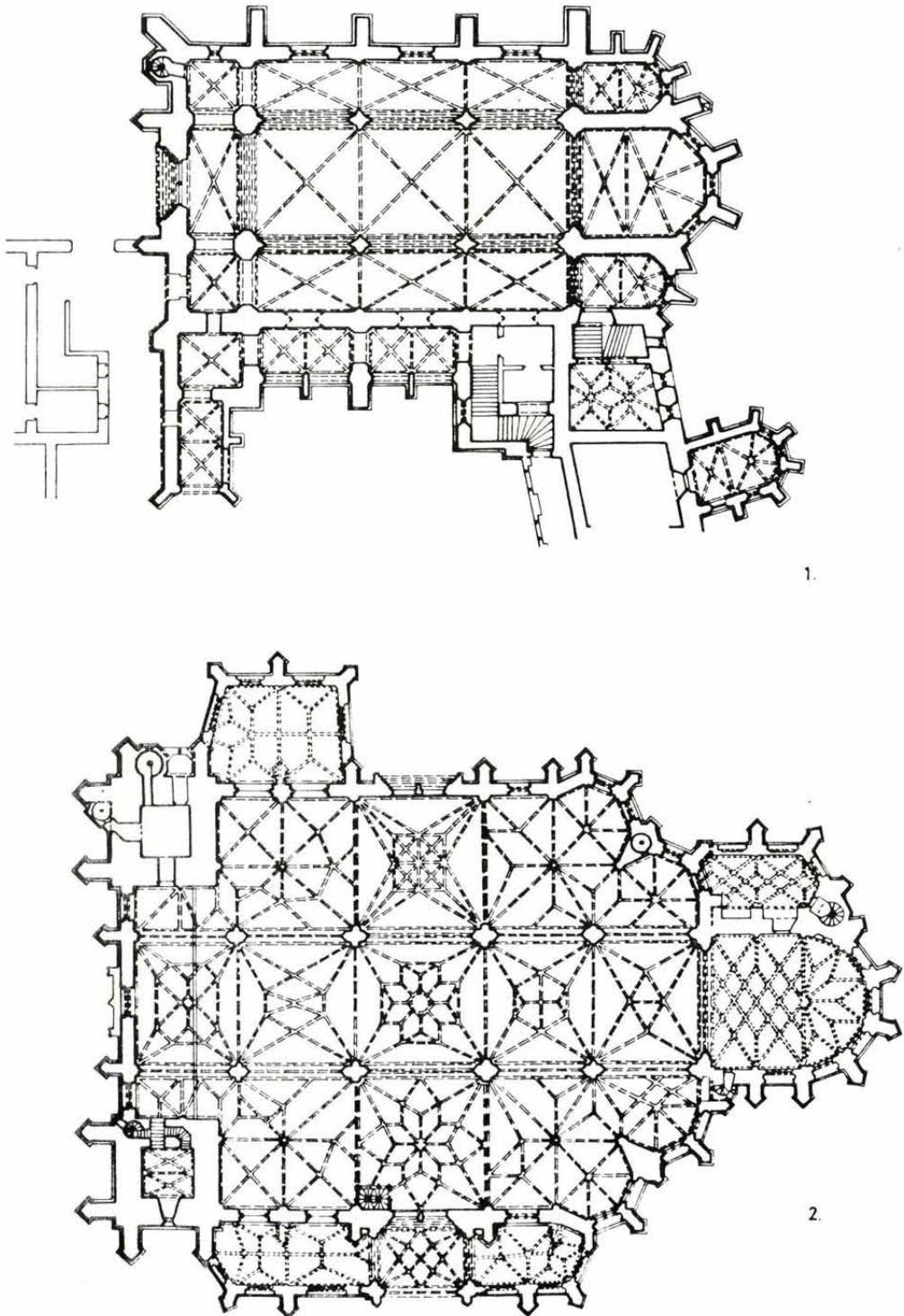
29. kép. A XIV. század végi nagy átépítés maradványai
Abb. 29. Die Reste des grossen Umbaus am Ende des 14. Jhs.

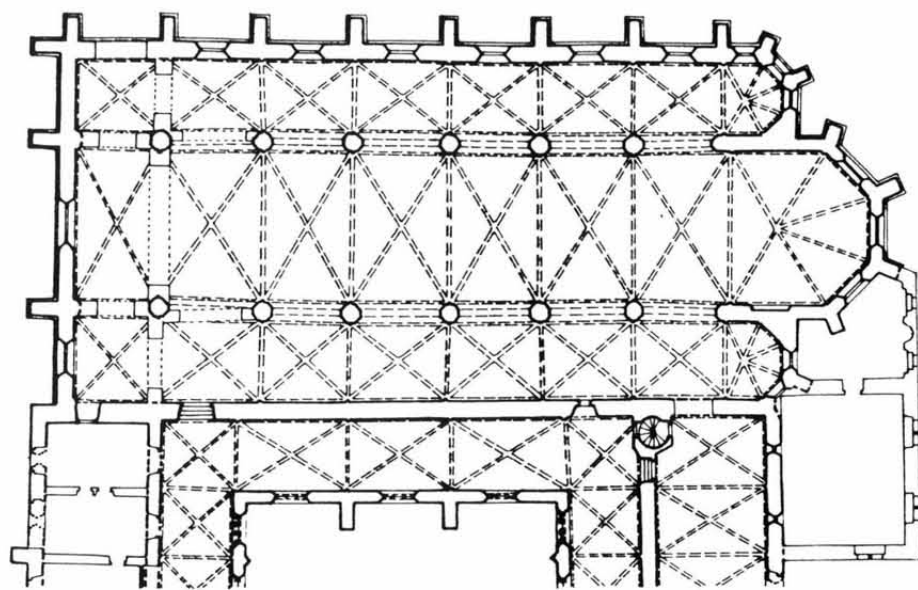
30. kép. 1. Óbuda, Szűz Mária prépostsági tp.; 2. Óbuda, Klarissza tp.
 Abb. 30. 1. Óbuda, die Marienkirche der Probstei; 2. Óbuda, die Klarissinenkirche

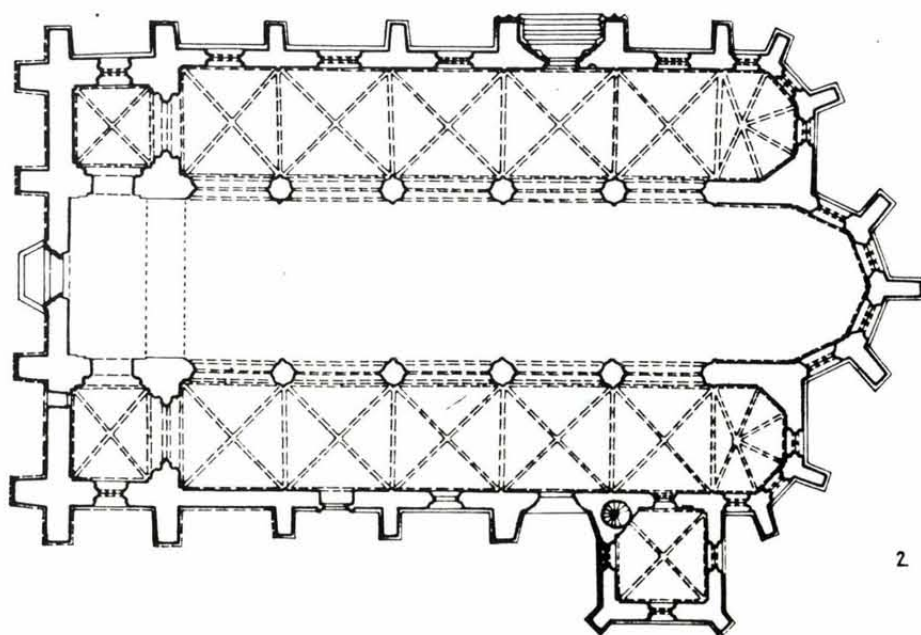
31. kép. 1. Kolozsvár, Szent Mihály tp.; 2. Buda, Nagyboldogasszony tp.
 Abb. 31. 1. Kolozsvár, St. Michaelkirche; 2. Buda, Liebfrauenkirche

32. kép. 1. Garamszentbenedek, bencés tp.; 2. Kassa, Szent Erzsébet tp.
 Abb. 32. 1. Garamszentbenedek Benediktinerkirche; 2. Kassa Hl. Elizabeth-Kirche

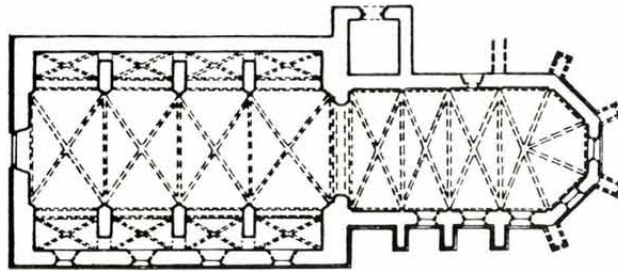
1.

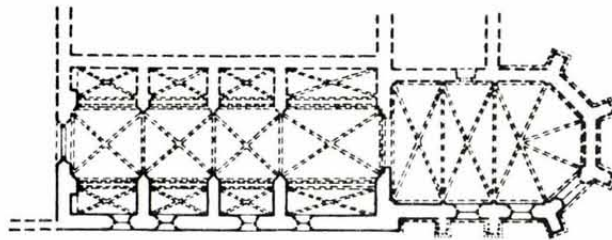
2.

0 ————— 10

33. kép. 1. Prága, Szűz Mária tp.; 2. Prága, Týn tp.
Abb. 33. 1. Prag, Marienkirche; 2. Prag, Týn-Kirche

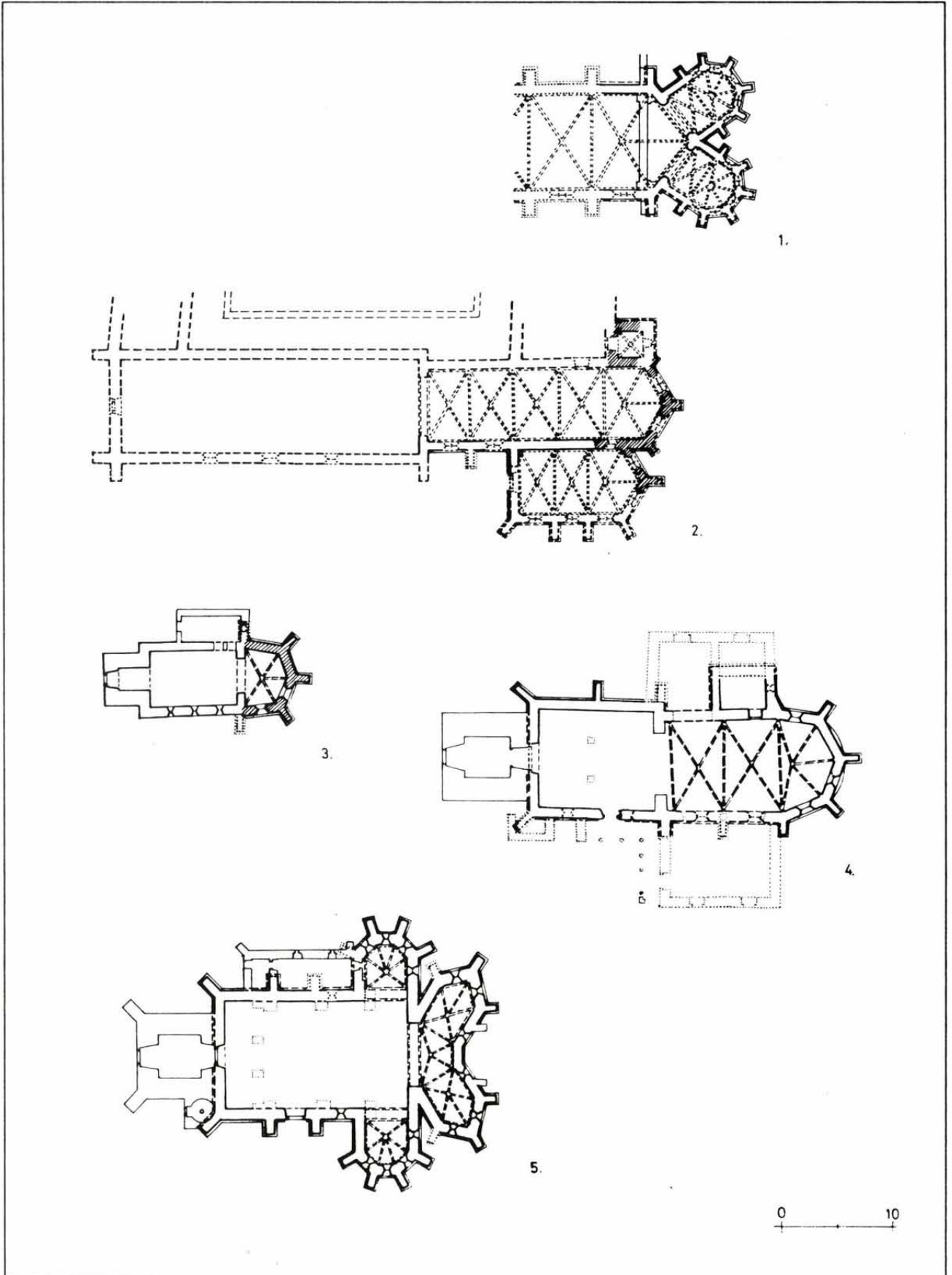
1.

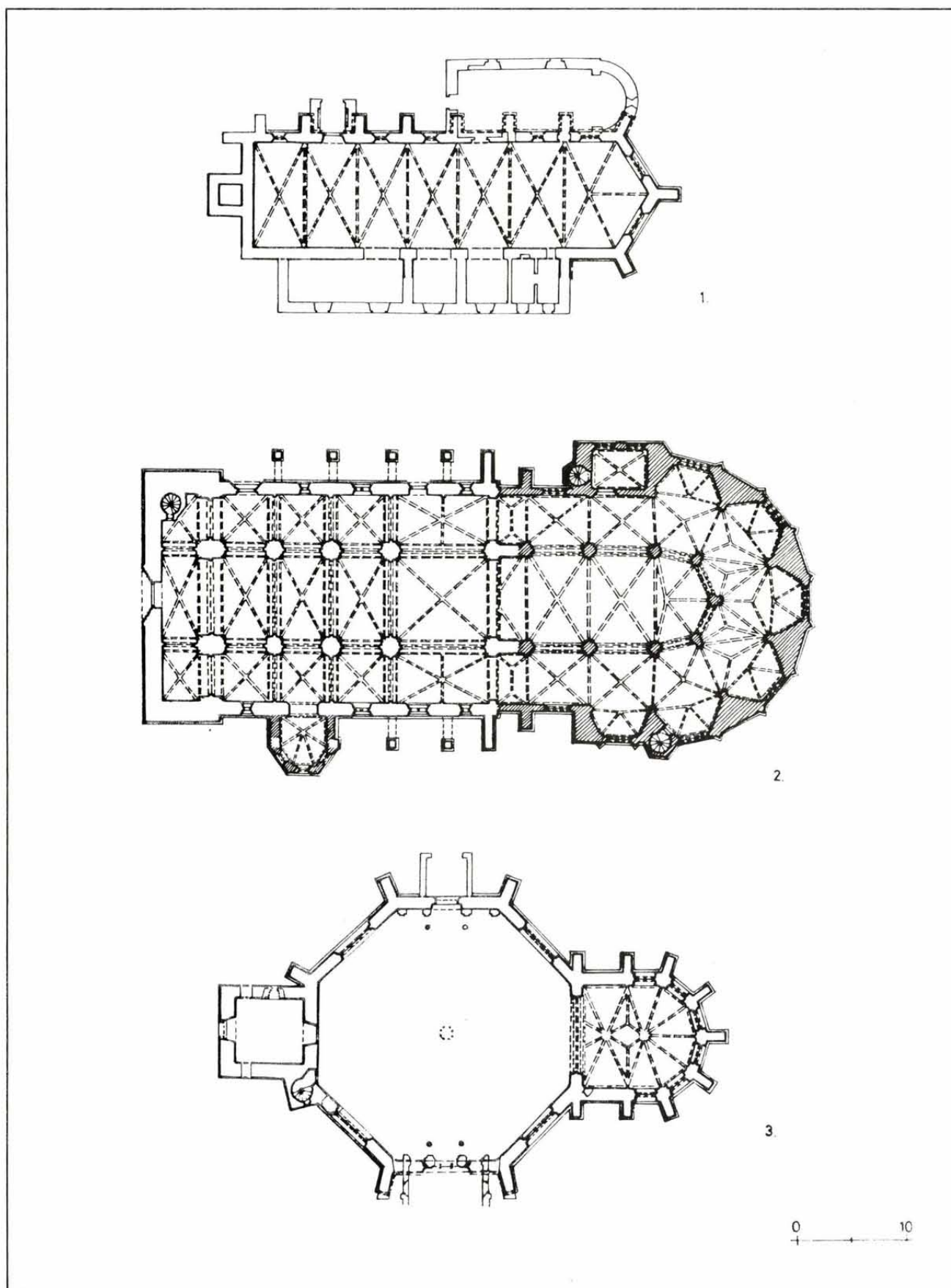
2.

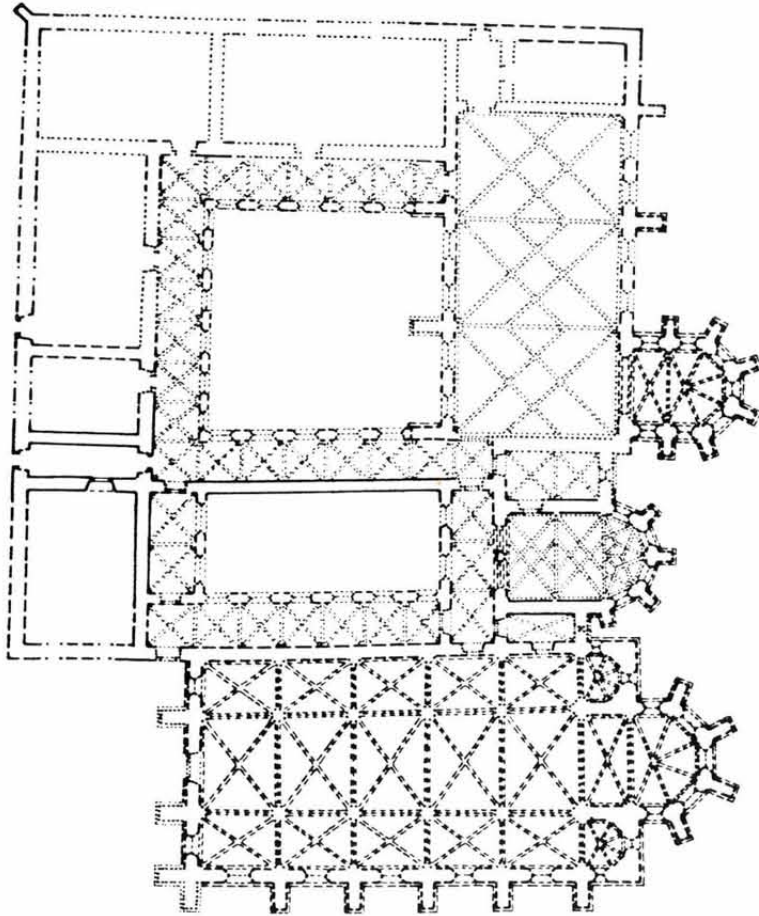
34. kép. 1. Csátka, pálos tp.; 2. Tüskevár, pálos tp.
 Abb. 34. 1. Csátka, Paulinerkirche; 2. Tüskevár, Paulinerkirche

35. kép. 1. Pöstyén, johannita tp.; 2. Sárospatak, ferences tp.; 3. Balf; 4. Csíkrákos; 5. Zboró
 Abb. 35. 1. Pöstyén, Johannitenkirche; 2. Sárospatak, Franziskanerkirche; 3. Balf;
 4. Csíkrákos; 5. Zboró

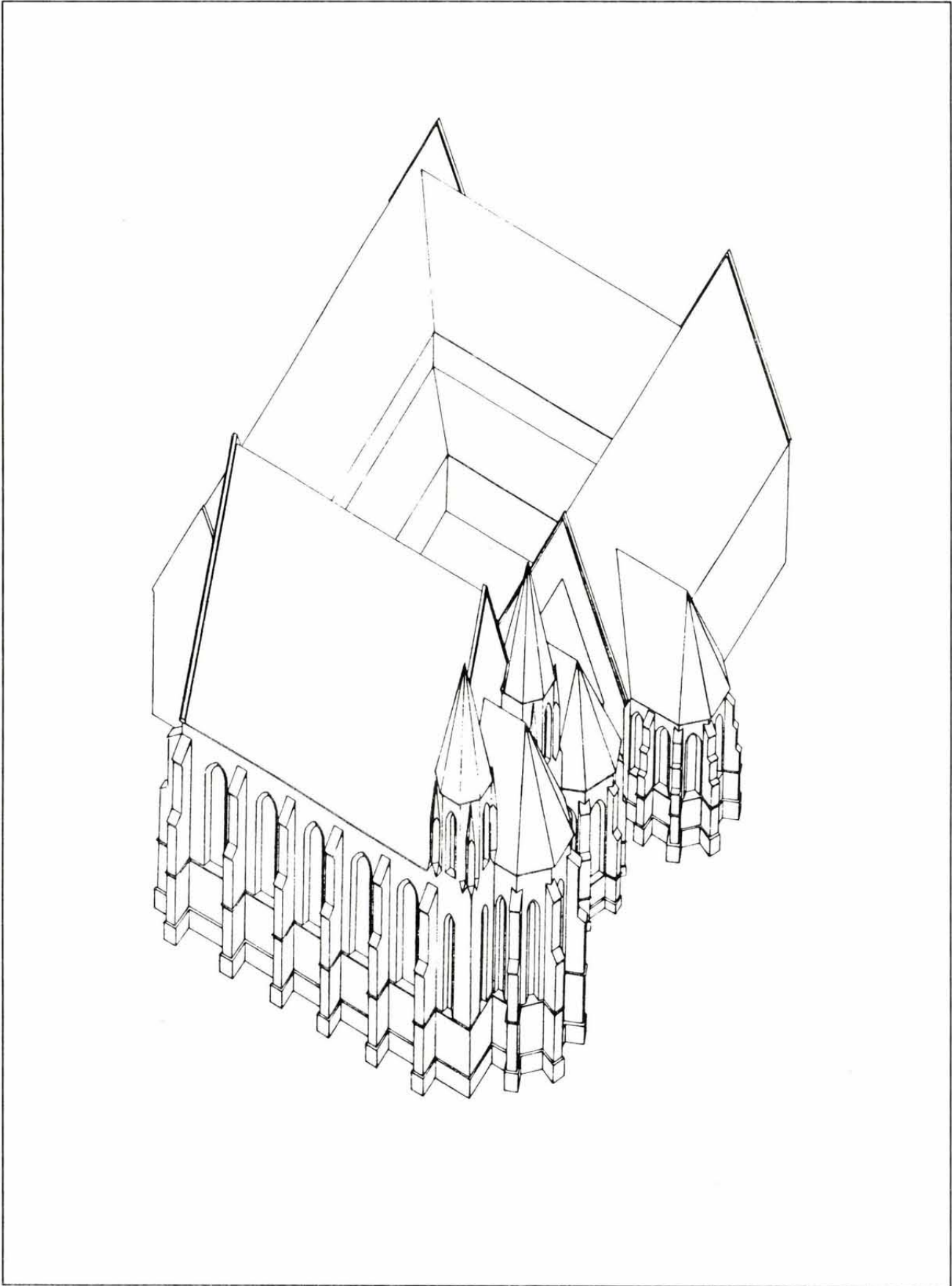

36. kép. 1. St. Veit a. d. Glan; 2. Kolin; 3. Prága
 Abb. 36. 1. St. Veit a. d. Glan; 2. Kolin; 3. Prag

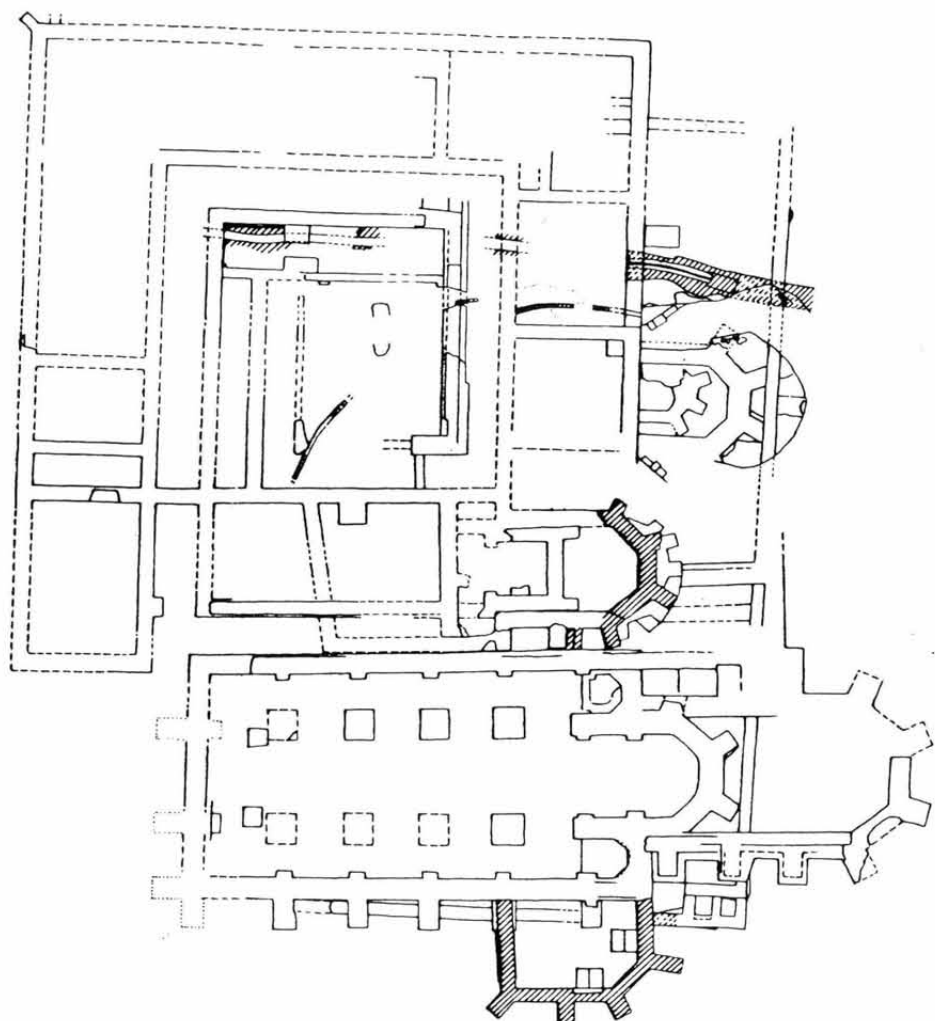

0 10

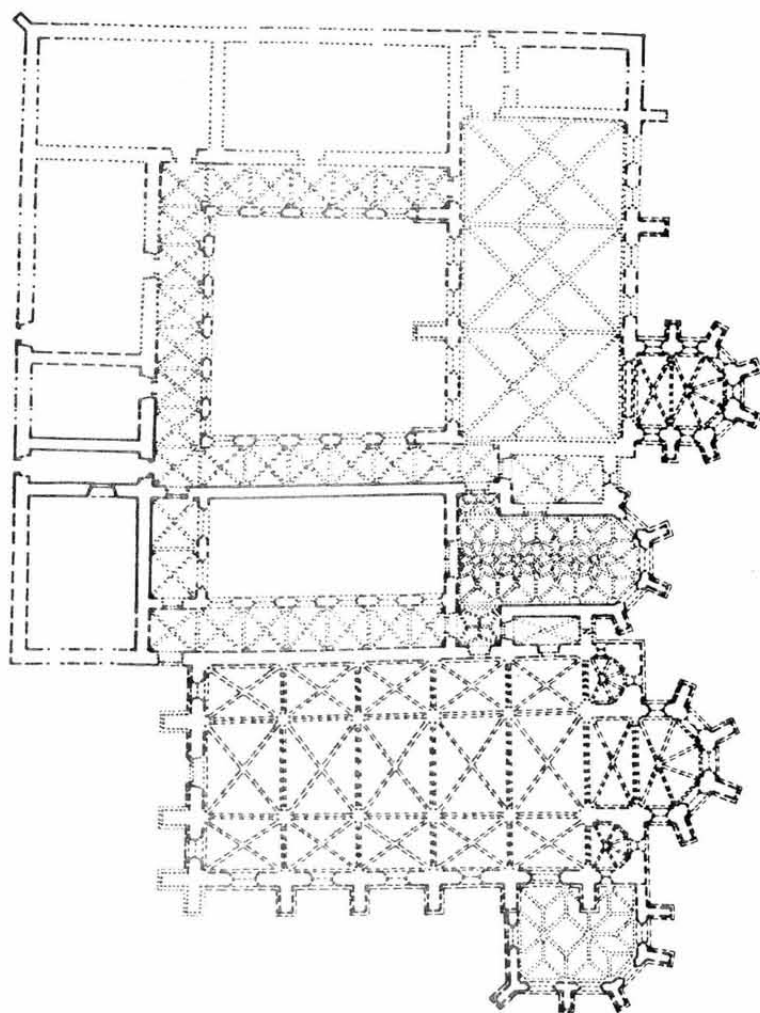
37. kép. A XIV. század végi kolostor rekonstruált alaprajza
Abb. 37. Rekonstruierter Grundriss des Klosters am Ende des 14. Jhs.

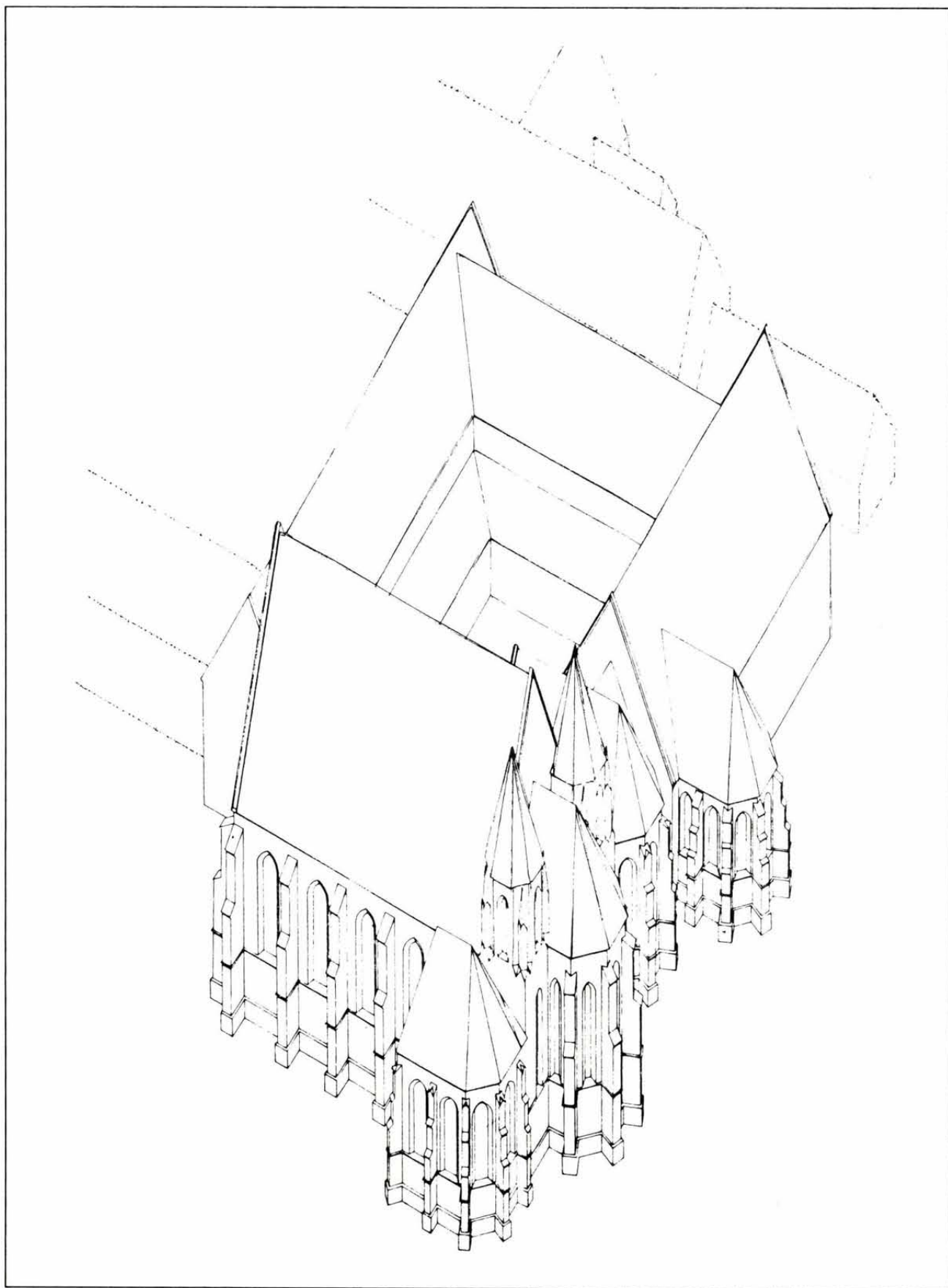
38. kép. A XIV. század végi kolostor rekonstruált tömegvázlata
Abb. 38. Massenrekonstruktion des Klosters am Ende des 14. Jhs.

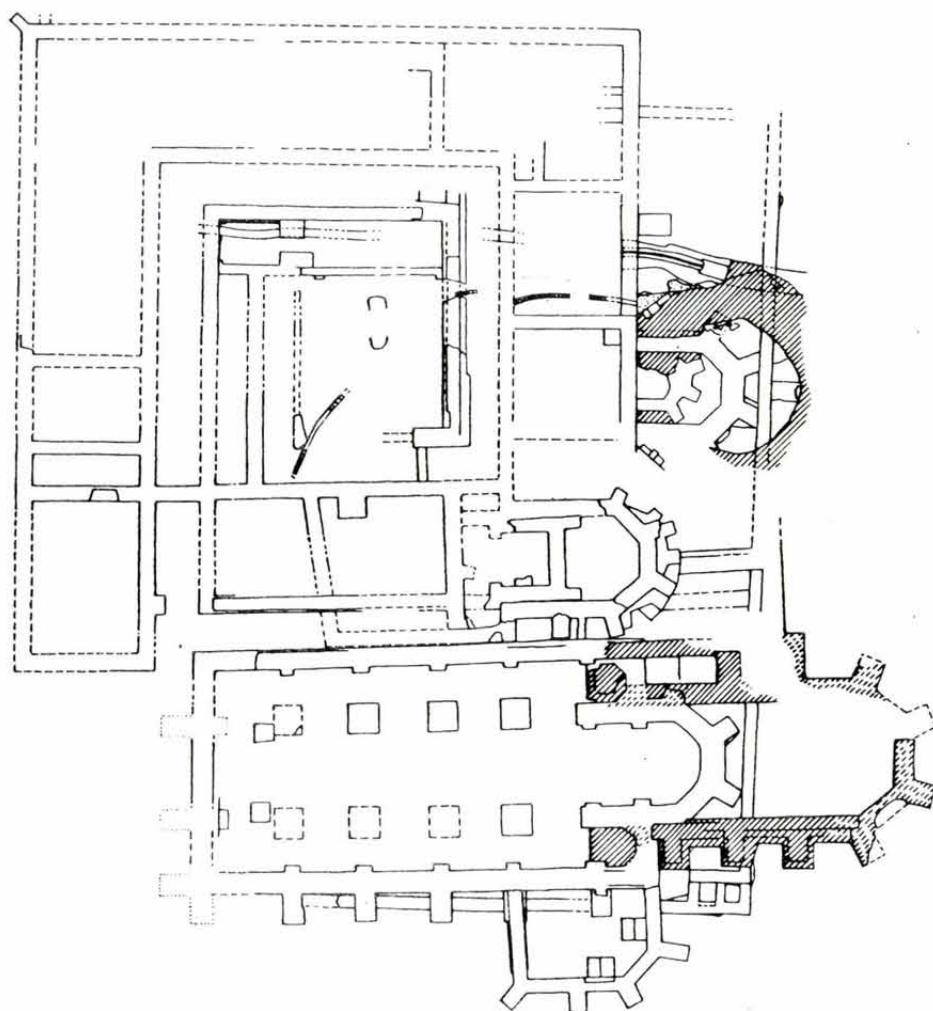
39. kép. A XV. század végi bővítések maradványai
Abb. 39. Die Reste der Erweiterungen vom Ende des 15. Jhs.

40. kép. A XV. század végi kolostor rekonstruált alaprajza
Abb. 40. Rekonstruierter Grundriss des Klosters vom Ende des 15. Jhs.

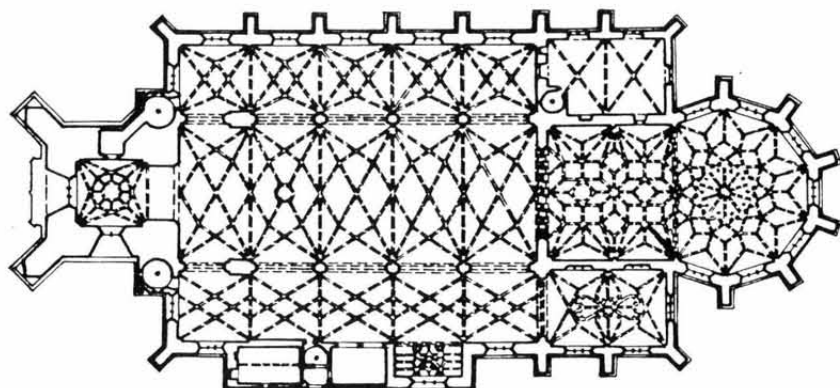

41. kép. A XV. század végi kolostor rekonstruált tömegvázlata
Abb. 41. Massenrekonstruktion des Klosters vom Ende des 15. Jhs.

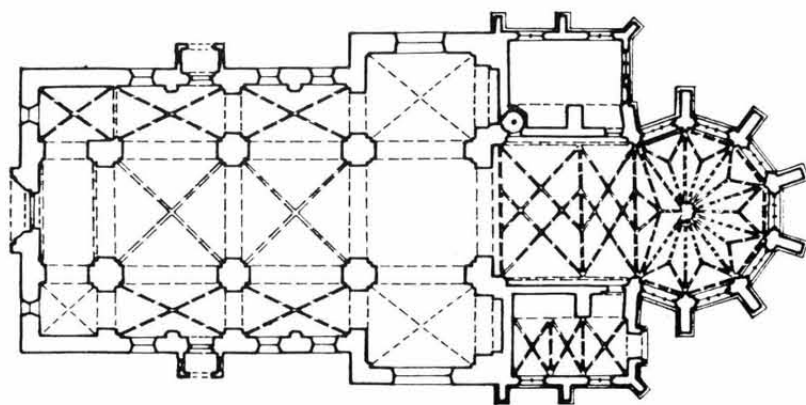

0 10

42. kép. A XVI. század eleji építkezések maradványai
Abb. 42. Die Reste der Bauten vom Anfang des 16. Jhs.

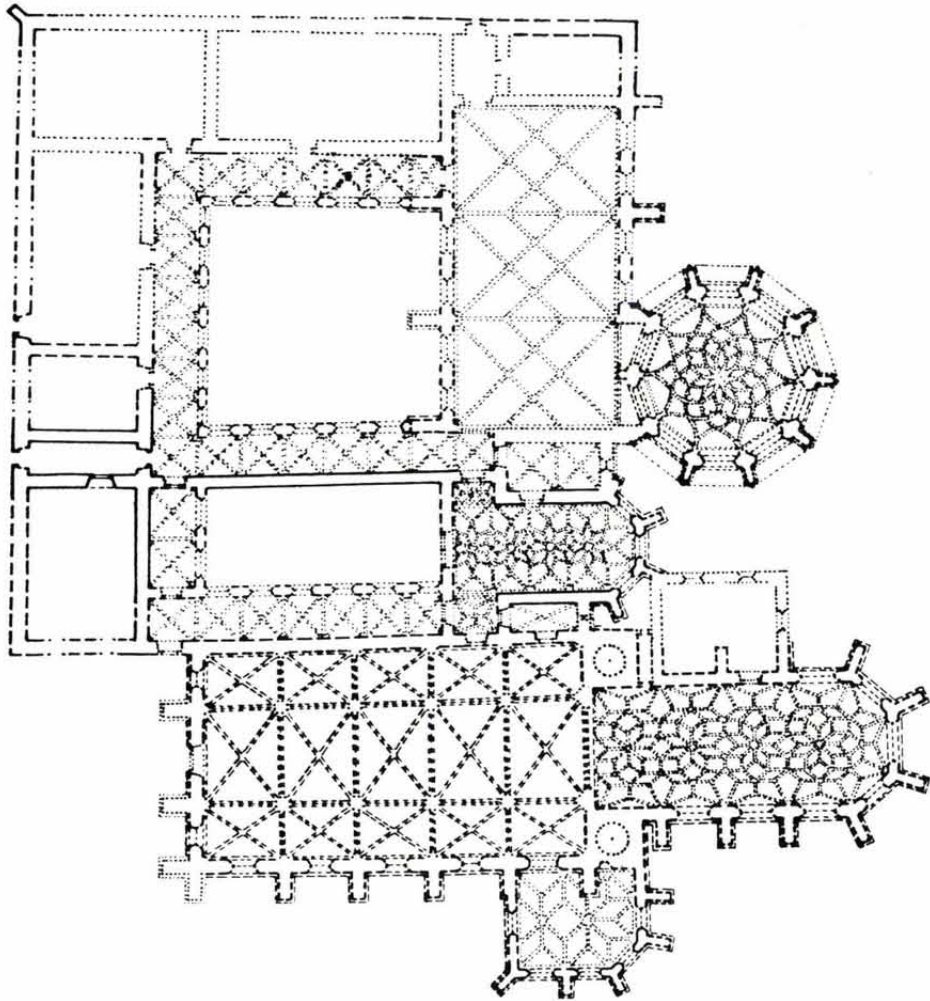
1.

2.

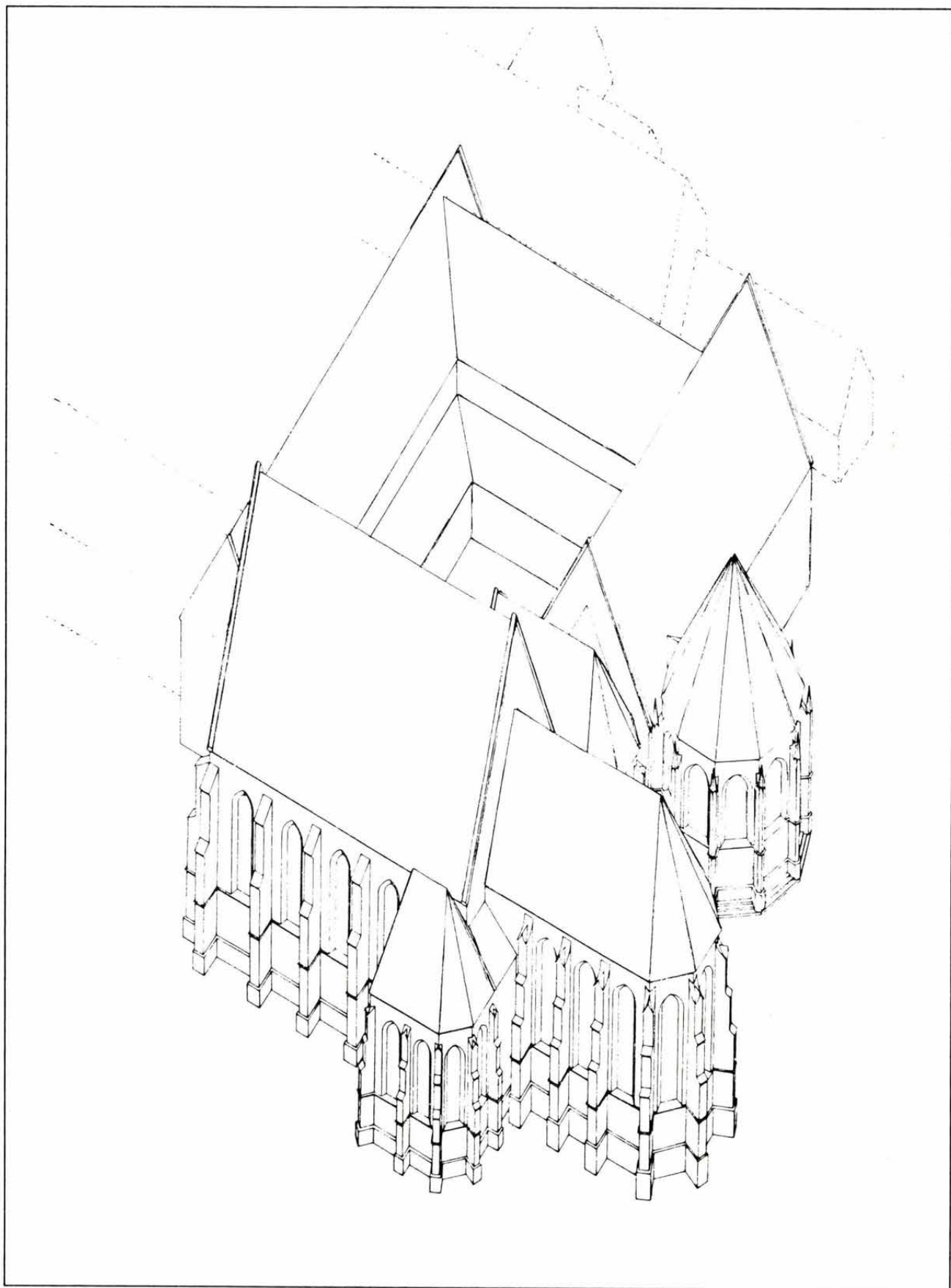
0 10

43. kép. 1. Meisenheim; 2. Münster.
Abb. 43. 1. Meisenheim; 2. Münster.

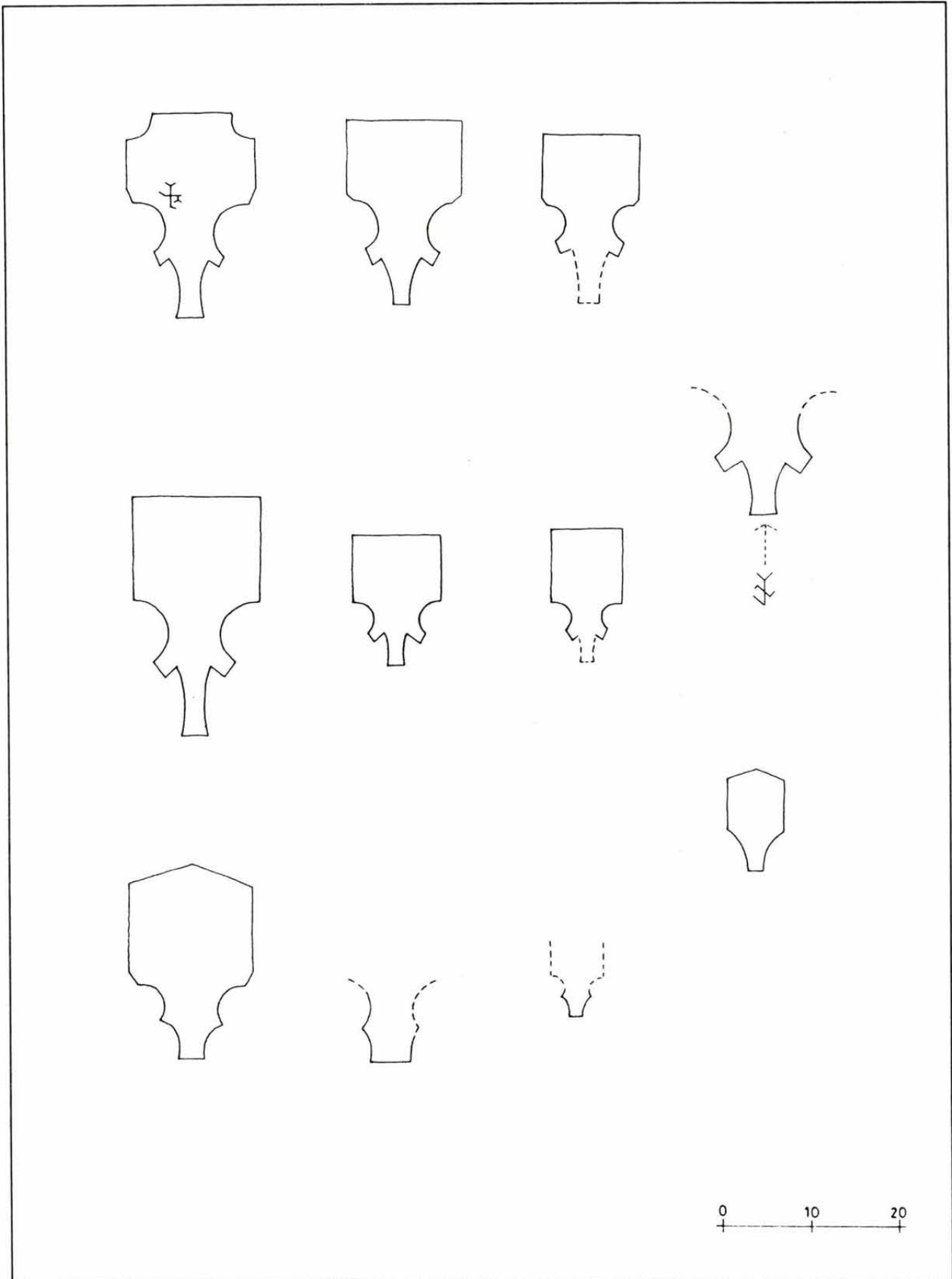

0 10
+ - - - +

44. kép. A XVI. század eleji kolostor rekonstruált alaprajza
Abb. 44. Rekonstruierter Grundriss des Klosters vom Anfang des 16. Jhs.

45. kép. A XVI. század eleji kolostor rekonstruált tömegvázlata
Abb. 45. Massenrekonstruktion des Klosters vom Anfang des 16. Jhs.

46. kép. Későgótikus bordaprofilok
 Abb. 46. Spätgotische Gewölberippenprofile

200,- Ft

